

Radboud Universiteit Nijmegen

Herstructurering: afbraak of opbouw?

Studie naar de sociale impact van herstructurering in de Nijmeegse wijk
Wolfskuil

Docent: Dr. Olivier Kramsch

Student: Renee Nijenhuis, 0531707

Inleverdatum: 22 augustus 2011

Inhoudsopgave

Dankwoord	3
1: Inleiding	4
2: Theoretisch kader	6
2.1: Wat is herstructurering en waarom willen beleidsmakers het?	6
2.2: Herstructurering & gentrificatie	8
2.3: Effecten op bewoners en de sociale cohesie in de wijk	10
2.4: Kritiek op herstructureringsidealen	12
3: Onderzoeksvragen & methoden	15
3.1: Casus van de Nijmeegse wijk Wolfskuil	15
3.2: Onderzoeksvragen	15
3.3: Methoden	16
4: Beschrijving onderzoeksgebied & herstructurering ervan	18
4.1: Voorgeschiedenis van de Wolfskuil	18
4.2: Herstructurering van de wijk – een chronologisch overzicht van gearhiveerde informatie	20
Planvorming	20
Proces van sloop en nieuwbouw	22
Wolfskuil anno 2010 – is de wijk veranderd?	25
5: Kwantitatieve analyse	27
5.1: Bewoners oude woningen	27
5.2: Bewoners nieuwe woningen	28
5.3: Stadsvernieuwingsurgentie – verspreiding van bewoners herstructureringswijken over Nijmegen als geheel	32
5.4: Wijkmonitor 2009	33
6: Kwalitatieve analyse	35
6.1: Kenmerken geïnterviewden	35
6.2: Heel veel verschillende Wolfskuiten	36
6.3: Vertrekkers en terugkeerders	37
Keuze om wel of niet terug te keren naar de Wolfskuil	37
Ervaringen vertrekkers en terugkeerders	38
Interactie met de burens	40
6.4: Ervaringen nieuwkomers	42
Keuze om in de Wolfskuil te komen wonen	42
Ervaringen nieuwkomers	43
Interactie met de burens	44

7: Conclusies	47
8: Reflectie	52
Literatuurlijst	53
Digitale publicaties en websites	55
Krantenartikelen	55
Televisieprogramma's	56
Bijlagen	57
1: Summary of neighbourhood impacts of gentrification (Atkinson, 2004)	57
2: Domains of Social Cohesion (Kearns & Forrest, 2001)	57
3: Uitgebreide analyse kwalitatieve resultaten vertrekkers en terugkeerders.....	58
De sloop van de oude woningen	58
Communicatie vanuit Portaal.....	59
Sloopwoningen en tijdelijke bewoners	64
Verhuizen naar een wisselwoning	65
Definitief weg uit de Wolfskuil	66
Terugkeren	67
Fysieke verbeterpunten	67
Sociale verhoudingen en veranderingen.....	69
4: Uitgebreide analyse kwalitatieve resultaten nieuwkomers.....	80
Verhuizing naar de Wolfskuil	80
Het eigen huis & opleveringsproblemen.....	82
Fysieke verbeterpunten	84
Onderlinge sociale verhoudingen	88
Ideeën voor in de toekomst	103

Dankwoord

Graag wil ik in dit dankwoord iedereen bedanken die een bijdrage heeft gegeven aan de totstandkoming van deze scriptie, waarmee ik mijn masteropleiding Sociale Geografie afsluit.

Allereerst een groot woord van dank aan degenen die mij de kans boden stage te lopen bij de afdeling Onderzoek & Statistiek van de Gemeente Nijmegen: Jenny Zonneveld, Kees Goderie en Tom Merx wil ik hier graag bij naam noemen. Jullie, en alle andere tijdelijke collega's binnen O & S en de Gemeente Nijmegen als geheel, ben ik erg dankbaar voor jullie tijd, interesse, vertrouwen, geduld, ondersteuning en begeleiding – en natuurlijk ook voor alle vrolijkheid en kopjes koffie tussendoor.

Ten tweede ben ik Olivier Kramsch, mijn scriptiebegeleider, erg dankbaar voor zijn tijd en zijn positieve ondersteuning tijdens mijn masteropleiding. In onze gesprekken en e-mailconversaties gaf hij me steeds weer nieuwe dingen mee om over na te denken – iets wat ik volgens hem het beste kan doen op een terras onder het genot van een koffie verkeerd!

Ten derde ben ik alle mensen die ik heb mogen interviewen voor dit onderzoek enorm dankbaar. Zij hebben stuk voor stuk tijd voor mij gemaakt, mij binnengelaten in hun huis en mij hun persoonlijke geschiedenissen in de Wolfskuil verteld. Dat beschouw ik als iets heel bijzonders en waardevols. Ook alle anderen die op een andere wijze een bijdrage hebben gegeven aan het onderzoek wil ik via deze weg bedanken.

Last but not least wil ik mijn vrienden en familie, in het bijzonder mijn ouders en mijn vriend, bedanken voor alle steun (in de meest brede zin van het woord) die ik van hen heb mogen ontvangen tijdens mijn studietijd. Zonder jullie was ik er in ieder geval nooit tot hier gekomen!

1: Inleiding

"From questions of landed property to problems of segregation, each project of urban reform questions the structures, the immediate (individual) and daily relations of existing society, but also those that one purports to impose by the coercive and institutional means of what remains of urban reality. In itself reformist, the strategy of urban renewal becomes 'inevitably' revolutionary, not by force of circumstance, but against the established order. Urban strategy resting on the science of the city needs a social support and political forces to be effective. It cannot act on its own. It cannot but depend on the presence and action of the working class, the only one able to put an end to segregation directed essentially against it" (Lefebvre, 2002, pp. 371-372.)

Stedelijke vernieuwing of herstructurering is een belangrijk issue in steden wereldwijd. Bovenstaand citaat van de Franse filosoof en socioloog Lefebvre geeft aan hoe het komt dat herstructureringsmaatregelen vaak omstreden zijn: deze gaan in tegen de bestaande (sociale) structuur. Herstructureringsmaatregelen zijn omgeven door sociale en politieke voor- en tegenstanders. Ook in Nederland is er de afgelopen jaren veel aandacht geweest voor het beleid en de uitvoering van stedelijke herstructurering. Vooral in zogenoemde achterstands- of 'aandachtswijken' worden herstructureringsmaatregelen genomen in de hoop de leefbaarheid in deze wijken te verbeteren. Maar herstructurering komt ook voor in andere Nederlandse stadswijken dan in de aandachtswijken. Met name in de wijken die voor de Tweede Wereldoorlog, of in de periode tussen de Tweede Wereldoorlog en de jaren zeventig zijn gebouwd vinden nu vaak herstructureringsoperaties plaats. Hierbij worden de huizen verkocht, gerenoveerd of volledig gesloopt om plaats te maken voor (duurdere) nieuwbouw (Van Bergeijk e.a., 2008).

Lefebvre merkt terecht op dat de 'working class' een belangrijke rol speelt bij dergelijke maatregelen, aangezien herstructureringsmaatregelen doorgaans niet plaatsvinden in luxueuze villawijken, maar in de 'gewone' arbeiderswijken. Een belangrijke onderliggende gedachte bij de maatregelen is dat deze wijken voor verbetering vatbaar zijn. Omdat het doorbreken van 'eenzijdigheid' (van de bevolkingssamenstelling) in het Nederlandse herstructureringsbeleid centraal staat (VROM, 2007) gaat het daarbij niet alleen maar om fysieke verbeteringen, maar ook om verbeteringen op het niveau van de bevolkingssamenstelling. De fysieke maatregelen hebben daarom meestal behoorlijke (sociale) consequenties voor de zittende wijkbewoners, en dit is precies wat herstructureringsmaatregelen vaak omstreden maakt.

Verschillende wetenschappers hebben de assumpties ten aanzien van de positieve uitkomsten van stedelijke herstructurering ter discussie gesteld. De gedachte dat het creëren van een meer gemengde bevolking en/of het verbeteren van fysieke aspecten van de buurt invloed heeft op aspecten als leefbaarheid, veiligheid en sociale cohesie noemen zij op zijn minst naïef. Uitermark en Duyvendak betogen bijvoorbeeld kort maar krachtig dat herstructureringsmaatregelen niet zoveel zin hebben, want *"het probleem is niet dat mensen in een arme wijk wonen maar dat ze arm zijn"* (2005, p 2). Volgens hen is herstructurering vooral bedoeld om "ongewenste elementen" uit de buurt te laten verdwijnen en meer gewenste bewonersgroepen aan te trekken. Het creëren van sociale menging is volgens hen voor lokale bestuurders vaak de enige mogelijkheid om op korte termijn ingrijpende resultaten te boeken. Uitermark & Duyvendak achten de kans groot dat herstructureringsmaatregelen genomen worden over de rug van de zittende bewoners, wanneer deze worden gedwongen te verhuizen, geweerd worden uit een wijk of na de herstructurering hogere huren moeten gaan betalen (Idem, p 7). Daar komt bij dat het 'mengen' in de wijk ook negatieve consequenties kan hebben. Een grotere diversiteit van sociale groepen (in de wijk) zou op korte termijn juist een negatief effect hebben op het onderlinge vertrouwen en de onderlinge sociale cohesie in de wijk (Argioli, 2008).

Ondanks alle scepsis bij wetenschappers wordt stedelijke herstructurering door veel Nederlandse beleidsmakers regelmatig als instrument ingezet om een wijk te 'verbeteren' en dit is in Nijmegen, de

thuisstad van de Radboud Universiteit, niet anders. In de Nijmeegse aandachtswijk Hatert zijn nieuwe complexen met (koop)appartementen verzeen en worden ook eensgezinswoningen verkocht om ook kopers naar de buurt te trekken (Woningbouwcorporatie Talis, 2011). Maar in de huidige stedelijke herstructurering in Nijmegen legt men zich ook toe op andere wijken in de stad dan haar enige ‘aandachtswijk’. Zo zijn er ook herstructureringsprojecten gaande (of geweest) het Willemskwartier, Waterkwartier, Malvert en in de Wolfskuil. Op Malvert na liggen deze buurten in het stadsdeel Oud-West; in dit stadsdeel als geheel vinden dus relatief veel herstructureringsprojecten plaats.

Het langst lopende herstructureringsproject is dat in de Nijmeegse wijk Wolfskuil, een wijk die bekend staat als een echte arbeiderswijk/volkswijk. In de gemeentelijke Wijkmonitor van 2009 valt te lezen dat de professionals die in deze wijk actief zijn positieve resultaten zien op het gebied van leefbaarheid en sociale verhoudingen. Ook de bewoners zijn blijken deze monitor tevreden: zij vinden de wijk schoner, heler en veiliger. Maar er zijn ook andere geluiden te horen: *“Wijkprofessionals en bewonersorganisaties signaleren dat bewoners bezorgd zijn over huurprijzen en daarnaast nu minder aandacht besteden aan hun woning, tuin en buurt”* (Onderzoek & Statistiek Gemeente Nijmegen, 2009, p. 4). Zowel in de lokale als landelijke media viel ten tijde van de sloop van de oude woningen in de Wolfskuil ook het nodige protest te horen van bewoners tegen de herstructureringsmaatregelen (dit zal in paragraaf 3 ook aan de orde komen).

Hieruit rijst de vraag op hoe de herstructureringsmaatregelen in de onderzochte casus van de Nijmeegse Wolfskuil uitgepakt hebben voor de bewoners. Nijmegen staat bekend als een industriële en vrij links georiënteerde stad (Havana aan de Waal). Hoe is het rijksbeleid hier uitgewerkt in de praktijk? Wat is de sociale impact geweest van de herstructureringsmaatregelen? Hoe kijken de bewoners zelf terug op deze herstructureringen? Zijn er nieuwe bewoners gekomen die de oude bewoners uit de wijk verdreven hebben? In hoeverre was dat een gewenste ontwikkeling? Welke lessen vallen er te trekken voor herstructureringsmaatregelen in de toekomst (in Nijmegen en andere steden)? Juist vanwege de diverse signalen vanuit de wijk leefde ook bij medewerkers van de gemeente Nijmegen de behoefte om meer te weten te komen over de herstructurering in deze oude stadswijk. Dit afstudeeronderzoek is dan ook uitgevoerd in de vorm van een stage bij de afdeling Onderzoek en Statistiek van de gemeente Nijmegen.

In dit onderzoek is bekeken welke (sociale) impact de fysieke herstructurering heeft gehad op de wijk Wolfskuil. Deze kennis is maatschappelijk relevant met het oog op herstructureringsoperaties die nu plaatsvinden, of in de toekomst mogelijk zullen gaan plaatsvinden, in andere Nijmeegse stadswijken. Mogelijk kan de opgedane kennis ingezet worden om bestaande problemen op te lossen, of om problemen in de wijk (bij herstructureringsoperaties) in de toekomst te ondervangen. De vergaarde kennis is mogelijk ook bruikbaar voor woningbouwcorporaties, gemeentebesturen van andere steden, wetenschappers en/of andere (overheids)instellingen die zich bezighouden met stedelijke herstructurering. De lessen die uit dit onderzoek kunnen worden getrokken zijn misschien ook wel bruikbaar in andere steden.

Daarnaast zijn de uitkomsten van dit onderzoek ook wetenschappelijk gezien relevant. Er is al veel onderzoek gedaan is naar verschijnselen als gentrificatie en herstructurering, zowel in het buitenland als in Nederland. Toch is het Nederlandse herstructureringsbeleid een vrij recent beleid, en is er nog niet heel erg veel bekend over de gevolgen van dit beleid of de sociale impact van op de wijkbewoners. Voor zover bekend is er ook nog niet erg veel onderzoek in Nijmegen gedaan op dit gebied – de Nijmeegse stads- en wijkmonitor en een aantal scripties van andere masterstudenten waren de enige bekende publicaties tot nu toe. Dit onderzoek moet dan ook gezien worden als een poging om meer kennis te verzamelen over de sociale impact van herstructureringsmaatregelen in Nederlandse stadswijken, en in het bijzonder de Nijmeegse wijk Wolfskuil.

2: Theoretisch kader

2.1: Wat is herstructurering en waarom willen beleidsmakers het?

In deze scriptie staat het begrip herstructurering centraal. Hierbij gaat het om herstructurering in stedelijke gebieden. Wanneer er in de wetenschappelijke of maatschappijbrede literatuur gesproken wordt over (stedelijke) herstructurering, gaat het over het algemeen over maatregelen die gericht zijn op het aanbrengen van meer differentiatie in de woningvoorraad binnen een bepaald gebied (binnen de grenzen van een gemeente; meestal binnen de grenzen van een of meerdere wijken). Voorbeelden van maatregelen om meer differentiatie in de woningvoorraad aan te brengen zijn het slopen, renoveren en verkopen van sociale huurwoningen en het bouwen van duurdere huur- en koopwoningen in (voornamelijk na-oorlogse) woonwijken (Van Bergeijk e.a., 2008; Kokx, 2010).

In Nederland zijn in het kader van stedelijke herstructureringsoperaties in de afgelopen twee decennia enkele honderdduizenden woningen in vooral naoorlogse stadswijken samengevoegd of gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. Stedelijke herstructurering vormt daarmee een zwaartepunt in het Nederlandse stedelijke vernieuwingsbeleid (Kleinhans & Kruythoff, 2002). Het recente herstructureringsbeleid in veel Nederlandse gemeentes komt voort uit de VROM-nota Stedelijke Vernieuwing van 1997 (Van Beckhoven en Van Kempen, 2002).

In deze nota van de rijksoverheid werd gesteld dat steeds minder huishoudens binnen de eigen buurt een 'wooncarrière' konden doormaken. In bepaalde woonwijken was namelijk een tekort aan duurdere (koop)woningen ontstaan, waardoor de meer draagkrachtige huishoudens steeds vaker uit deze buurten (of uit de stad als geheel) vertrokken. Volgens de nota zou het vertrek van hogere inkomensgroepen uit de wijk ertoe leiden dat 'de meest kwetsbare bevolkingsgroepen' achterblijven. De beleidsmakers waren bang dat deze concentratie van kwetsbare groepen op termijn zou leiden tot verloedering, veiligheids- en leefbaarheidsproblemen (VROM, 1997).

Volgens het Planbureau voor de Leefomgeving heeft de ontwikkeling van nieuwbouwwijken aan de randen van de stad (waaronder de Vinex-wijken) de bestaande segregatie naar inkomen, etniciteit en huishoudenssamenstelling in de steden verder versterkt: vooral autochtonen en gezinnen met relatief hogere inkomens vertrokken naar de nieuwbouwggebieden (Planbureau voor de Leefomgeving, 2010). De huishoudens met lage inkomens bleven achter in de oude stadsbuurt, waardoor deze buurten sociaal-economisch gezien homogener werden. Daarnaast kregen deze buurten te maken met toenemende sociale spanningen (Van Beckhoven en Van Kempen, 2002). Volgens diezelfde Nota Stedelijke Vernieuwing uit 1997 vormde herstructurering een oplossing voor deze problemen:

"Waar in bepaalde wijken eenzijdigheid domineert of dreigt, kan door het vergroten van de gevarieerdheid van het woningbestand (bijvoorbeeld door op strategische plekken nieuw te bouwen, huurwoningen te verkopen en bestaande woningen en complexen aan te passen), samen met de aanpak van de infrastructuur, de woonomgeving, de voorzieningen en de bedrijvigheid, worden aangestuurd op kwaliteitsverhoging van woon- en werkmilieus in deze wijken. Voor zulke stedelijke vernieuwingsingrepen in wijken wordt veelal de term herstructurering gebruikt (VROM, 1997, p 5).

Het herstructureringsbeleid loopt pal aan het Grote Stedenbeleid (vaak afgekort als GSB). Dit rijksbeleid (vanaf 1994) had als doelstelling om de economische en sociale vitaliteit van de Nederlandse steden te doen toenemen door de leefbaarheid, veiligheid en economische activiteiten in de slechtste wijken van de stad te verbeteren. De gedachte was dat concrete, gebiedsgerichte maatregelen in de fysieke omgeving, sociale infrastructuur en de (lokale) economie uiteindelijk zouden leiden tot betere levensomstandigheden in de stad. Men zag deze gecombineerde maatregelen als een "integrale gebiedsgerichte aanpak" (Beaumont et. al., 2003). Diezelfde gedachte van een meer integrale beleidsaanpak is ook terug te vinden in het herstructureringsbeleid:

Het belang van een integrale aanpak in specifieke (achterstands)wijken in de stad werd groot geacht, want volgens de beleidsmakers zou de stad zo 'ongedeeld' worden, in plaats van 'verdeeld'. Hoewel het herstructureringsbeleid in eerste instantie vooral gericht was op fysieke maatregelen, werden later ook sociale en economische maatregelen gevoerd onder de noemer van herstructurering. Beide beleidsvelden werden zo sterk aan elkaar gekoppeld en sinds 1999 maakt het herstructureringsbeleid deel uit van het GSB. Aan gemeenten werd gevraagd om slechts één beleidsdocument te schrijven waarin beide beleidsvelden samen aan bod kwamen (Beaumont et. al., 2003; Kokx, 2010).

Ten tweede is bestaat het idee bij beleidsmakers dat een zwakke sociale structuur de leefbaarheid nadelig kan beïnvloeden. Herstructureringsoperaties zouden een nieuwe samenhang in de wijk kunnen creëren en meer huishoudens aantrekken met een baan en een hoger inkomen. Deze toegenomen differentiatie zou vervolgens leiden tot meer sociale integratie en meer positieve rolmodellen voor kansarme wijkbewoners. Ten derde vormt een buurt met een eenzijdige woningvoorraad en eenzijdige bevolkingssamenstelling een ruimtelijk-economisch probleem binnen de stad. Deze buurt daalt in aanzien, met als gevolg dat kansrijke huishoudens de wijk nog vaker verlaten, er nog meer kansarmen de wijk instromen, de lokale economie nog verder achteruit gaat en de reputatie verder zakt. Het creëren van andere, duurder woningen in de wijk en het aantrekken van hogere inkomens zou de wijk in alle opzichten aantrekkelijker maken: leiden tot een imagoverbetering en de lokale wijkeconomie en de lokale scholen een positieve impuls geven. Concluderend: herstructurering is in de ogen van beleidsmakers een goede strategie om de marktpositie en sociale situatie in de buurt te verbeteren, de keuzemogelijkheden van (mogelijke) buurtbewoners te vergroten, nieuwe kansen bieden voor lokale winkels, onderwijs en andere bedrijven, een eenzijdige bevolkingssamenstelling tegen te gaan en de juiste 'groepen' in de buurt te behouden (Van Beckhoven & Van Kempen, 2002; Van Kempen & Van Beckhoven, 2003 en Kleinhans, 2002).

7

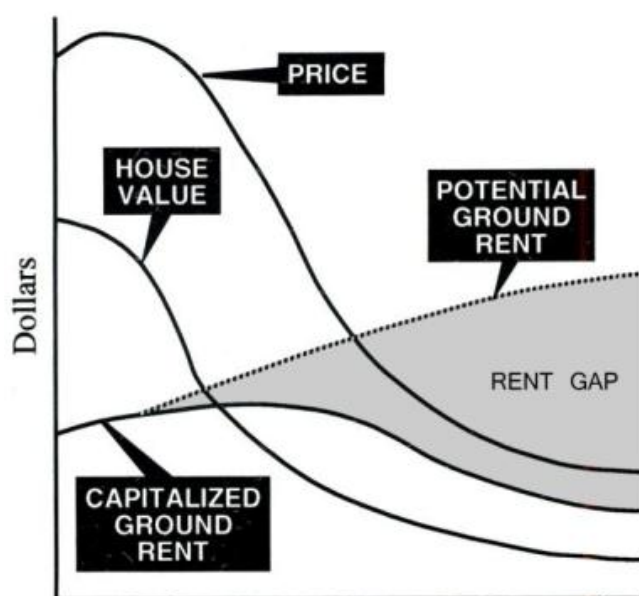
door middel van herstructureringsoperaties een ambitieuze vorm van ‘door de staat gestuurde gentrificatie’ in achterstandswijken proberen te bewerkstelligen (Uitermark, Duyvendak & Kleinhans, 2007). Deze, en ook andere kritiek, zal in een later stadium aan bod komen. In de volgende paragraaf zal echter eerst het concept ‘gentrificatie’ aan bod komen.

2.2: Herstructurering & gentrificatie

De term gentrificatie werd voor het eerst gebruikt door Ruth Glass (1964) als omschrijving voor de invasie van middenklassehuishoudens in de achterstandswijken van Londen:

“One by one, many of the working-class quarters of London have been invaded by the middle classes – upper and lower. Shabby, modest mews and cottages – two rooms up and down – have been taken over, when their leases have expired, and have become elegant, expensive residences. [...] Once this process of ‘gentrification’ starts in a district it goes on rapidly until all or most of the original working-class occupiers are displaced and the whole social character of the district is changed” (Glass, 1964, p xviii).

Gentrificatie wordt sindsdien gezien als een sociale en fysieke verandering waarbij een (verloederde) arbeidersbuurt een instroom kent van relatief rijke nieuwkomers die de woningen opknappen. Deze opknapbeurt leidt vaak tot de uitstroom van de oorspronkelijke bewoners van de arbeidersbuurt, omdat zij de gestegen kosten voor het wonen in de opgeknapte (middenklasse-)wijk niet meer kunnen betalen. Meestal zijn deze nieuwkomers afkomstig uit andere delen van de stad. De instroom van nieuwkomers en uitstroom van oorspronkelijke bewoners onderscheidt gentrificatie van een gewone opknapbeurt van een (verloederde) arbeiderswijk: de wijk ondergaat zowel een sociale als een fysieke transformatie. Het fenomeen werd voor het eerst waargenomen in de jaren vijftig, in het bijzonder in Londen en New York. Tegenwoordig wordt gentrificatie waargenomen in veel grote steden in de VS, West-Europa, maar ook in Oost-Europa en in Derde Wereldlanden (Smith, 1996 & Pacione, 2009, p 211-212). Voorbeelden van wijken in Nederlandse steden die in verband worden gebracht met gentrificatie, zijn de Jordaan en de Pijp in Amsterdam en de wijk Witte Vrouwen in Utrecht. In Nijmegen wordt de wijk Bottendaal regelmatig genoemd als een wijk waarin een gentrificatieproces heeft plaatsgevonden (o.a. in Onderzoek & Statistiek Integratiemonitor 2006, Leidelmeijer & Schulenberg, 2010 en McTaggart, 2009).

Rent-gap hypothese in een grafiek. Uit: Smith, N. (1996). *The New Urban Frontier*. Londen: Routledge. Deze digitale afbeelding is gevonden op 12 juli 2011 via <http://rageo.twoday.net/stories/6353472/comment>

In de wetenschappelijke literatuur woedt een sterk debat over de (definitie en) oorzaken van gentrificatie. Een belangrijke wetenschapper in dit gentrificatiedebat is Neil Smith, die betoogde dat gentrificatie veroorzaakt wordt door economische factoren. Volgens zijn “rent-gap”-hypothese komt gentrificatie tot stand in een (verloederde) arbeiderswijk doordat deze wijk potentieel hoge grondprijzen kent: vaak liggen deze wijken op een gunstige plek ten opzichte van het stadscentrum. Voor wie investeert in een huis in die oude wijk op het moment dat de prijzen laag liggen, valt dus mogelijk op de lange termijn geld te verdienen dankzij de rent-

gap die er dan is. De potentiële waarde van de grond waarop het huis staat is immers veel hoger. Op de vorige pagina staat een grafiek die deze rent-gap-hypothese illustreert (Smith, 1996; Pacione, 2009, p 202-217).

De hypothese van Smith staat echter nog altijd sterk ter discussie, omdat deze niet zonder problemen te bewijzen valt en omdat de theorie niet kan uitleggen waar en wanneer gentrificatie zal plaatsvinden: in sommige wijken gebeurt het wel, in andere niet. In Nijmegen heeft bijvoorbeeld de wijk Bottendaal al een sterk gentrificatieproces doorgemaakt, terwijl de andere oude stadswijken dicht bij het centrum, zoals Willemsskwartier en Wolfskuil, nu een dergelijke ontwikkeling pas in zekere mate doormaken als gevolg van de herstructureringsmaatregelen. Critici, waaronder David Ley, betogen dan ook dat gentrificatie niet zozeer veroorzaakt wordt door economische, maar juist door demografische factoren. Volgens Ley wordt gentrificatie veroorzaakt door culturele veranderingen in de stad, door de transformatie van industriële steden naar steden met meer creatieve en dienstverlenende sectoren. Levensstijl en de aantrekkingskracht van het stadscentrum zouden mensen in de postindustriële stad naar de oude arbeiders- en fabriekswijken rond het centrum trekken. Deze nieuwe bewoners zouden ook niet zozeer de oorspronkelijke wijkbewoners verdrijven, maar juist de lege plekken opvullen die ontstaan zijn door de afname van industriële activiteiten. Ook deze verklaring is niet zaligmakend; het is waarschijnlijker dat beide factoren een rol bij gentrificatieprocessen (Pacione, 2009, p 202-217, Ley, 1996).

Los van de oorspronkelijke oorzaak/verklaring voor het fenomeen van gentrificatie, zijn veel wetenschappers het er wel over eens dat gentrificatie in de afgelopen decennia wereldwijd een hoge vlucht genomen. Het is nu niet meer een proces wat ontstaat doordat enkele onroerendgoedbezitters gaan speculeren in een arbeiderswijk, maar een cruciale strategie van stedelijke overheden (in publiek-private samenwerkingsverbanden met particuliere investeerders) om een gewenste ontwikkeling in de stad op gang te brengen. Politici, beleidsmakers en woningbouwcorporaties zijn immers vaak grote voorstanders van het aanpakken van verloederde arbeiderswijken door middel van gentrificatieprocessen, omdat deze ervoor zorgen dat er kapitaalkrachtigere stadsbewoners naar deze wijken trekken (Smith, 2002, p 437-446).

Aan gentrificatie (als proces wat spontaan ontstaat of als strategie) worden zowel positieve als negatieve aspecten toegedicht in de wetenschappelijke literatuur. Aan de ene kant zou de instroom van meer kapitaalkrachtige stadsbewoners bijvoorbeeld zorgen voor meer bedrijvigheid, meer belastinginkomsten, meer sociale menging van bevolkingsgroepen en een afname/stabilisering van de achterstand in de wijk. Aan de andere kant zou het bijvoorbeeld leiden tot conflicten binnen de buurtgemeenschap, minder betaalbare woningen en verdrijving van armere stadsbewoners¹. Volgens Atkinson (2004) hangt het standpunt over gentrificatie niet zelden samen met politieke voorkeur. Mensen met een meer rechts-georiënteerd standpunt, zien vooral de voordelen van marktprocessen die zorgen voor een fysieke opknapbeurt van de binnenstadswijken en het aantrekken van kapitaalkrachtige bewoners. Aanhangers van meer links georiënteerde politieke ideeën wijzen op de sociale veranderingen in de wijk en het verdrijven van de onderklasse uit wijken waar een gentrificatieproces optreedt (Atkinson, 2004).

Sinds de jaren '80 is er ook verzet ontstaan tegen dergelijke gentrificatieprocessen in de stad (een Nederlands voorbeeld hiervan was de kraakbeweging) omdat gentrificatie ook uitsluiting van de minder kapitaalkrachtige wijkbewoners met zich meebrengt. Smith spreekt zelf dan ook kritisch over gentrificatie, en noemt het verzet ook wel de opkomst van de "revanchist city". Immers, het door politici en beleidsmakers gepresenteerde idee van een meer 'gebalanceerde' stad door middel van gentrificatie komt in de praktijk neer op de overname van wijken door stadsbewoners uit de blanke middenklasse. Het omgekeerde van dit proces, een invasie van mensen uit de onderklasse of uit minderheidsgroeperingen om een blanke middenklassewijk 'in balans' te brengen, wordt immers

¹ Een overzicht van alle voor- en nadelige aspecten die Atkinson ziet is opgenomen in bijlage 1.

nooit voorgesteld (Smith, 2002). Verschillende wetenschappers betogen dan ook dat gentrificatie (en in het verlengde daarvan herstructureringsmaatregelen) in zekere zin een klassenstrijd vormen waarbij rijkere stadsbewoners de armen uit de binnenstad verdrijven. (Crump, 2002; Slater, 2009). Dit zal ook terugkomen in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk, waarin kritiek op herstructureringsidealen aan bod komt. Uit bovenstaande omschrijvingen is al gebleken dat herstructurering en gentrificatie een sterke sociale impact hebben op de bewoners van een wijk waarin zulke processen plaats vinden. In de volgende paragraaf wordt hier op ingegaan.

2.3: Effecten op bewoners en de sociale cohesie in de wijk

Volgens de Kam en Needham (2003) doet herstructurering iets met de bewoners van een buurt. Hun woon- en leefomgeving is opeens zichtbaar onderwerp van de aandacht van beleidsmakers, die zich in een meer of minder interactief proces vertaalt in beleid. Onderdelen van dit beleid zijn vaak sloop, nieuwbouw en herinrichting van de woonomgeving, en deze zaken grijpen vaak diep in in het leven van de wijkbewoners. Ook de sociale verbanden die zij met andere (wijk)bewoners hebben zullen vermoedelijk veranderen door de fysieke ingrepen van de herstructurering. Deze onderlinge sociale verbondenheid tussen individuen of groepen in de samenleving wordt meestal sociale cohesie genoemd.

Sociale cohesie wordt over het algemeen gezien als iets wat natuurlijk positief is, zonder dat er verdere uitleg gegeven wordt over de definitie van de term of de positieve effecten ervan (Kearns & Forrest, 2000). Meestal verwijst de term naar een soort “lijm” die de samenleving bij elkaar houdt (Van Kempen & Bolt, 2009). Volgens Kearns en Forrest (2000 en 2001) zijn er vele dimensies van sociale cohesie: gemeenschappelijke normen en waarden, sociale orde en sociale controle, solidariteit, netwerken, sociaal kapitaal en een verbondenheid met een specifieke groep en/of territorium². Meestal worden deze dimensies met elkaar verbonden, en dat is in de praktijk vaak ook vrij logisch: het hebben van gemeenschappelijke normen en waarden is vaak een voorwaarde voor goed contact en onderlinge solidariteit. Toch zijn niet alle dimensies van sociale cohesie zo een op een met elkaar verbonden – sociale controle kan bijvoorbeeld ook plaatsvinden als de onderlinge solidariteit juist sterk ontbreekt. Een voorbeeld hiervan vormen burens die elkaar niet mogen maar wel de ander in de gaten houden om over elkaar te kunnen roddelen.

Al deze dimensies en de mogelijke verbanden die er kunnen bestaan tussen deze dimensies maken sociale cohesie tot een complex begrip. Sommige wetenschappers zien dit als de reden dat sociale cohesie vaak niet gedefinieerd wordt door beleidsmakers, of te pas en te onpas gebruikt wordt. Bovendien wordt sociale cohesie vaak gekoppeld aan een bepaald territorium (in het beleid is dit vaak een buurt/stadswijk), terwijl dit helemaal niet noodzakelijkerwijs de plek is waar sociale verbanden sterk zijn (Van Kempen & Bolt, 2009). Desalniettemin betogen sommige wetenschappers terecht dat voor bepaalde vormen van onderlinge verbondenheid de geografische locatie ten opzichte van andere individuen (en instellingen) van belang is. Nabijheid bepaalt immers welke vormen van sociale interactie voor bewoners van een wijk mogelijk, voor de hand liggend en misschien zelfs wel onvermijdelijk zijn. Maar de invloed van ruimtelijke factoren is niet statisch, en ook niet voor alle wijkbewoners even groot: wie bijvoorbeeld toegang heeft tot internet en een auto is voor sociale interactie met anderen minder sterk aangewezen op de buurt (De Kam en Needham, 2003).

De Kam en Needham noemen zelf mede daarom het idee van sociale cohesie in de wijk enigszins achterhaald – de meeste mensen komen ook buiten hun eigen woonwijk andere mensen tegen. Aan de andere kant stellen zij dat voor degenen die minder vaak of minder gemakkelijk buiten hun eigen wijk komen, sociale cohesie vooral iets zal zijn wat wel binnen het afgebakende territorium van een woonwijk ervaren wordt. Bovendien geldt in algemene zin dat voor niemand het belang van fysieke nabijheid voor sociale cohesie helemaal is verdwenen: een goede buur is immers nog altijd beter dan

² Een meer uitgebreide uitleg van deze dimensies is te vinden in de tabel in bijlage 2.

een verre vriend. Sociale cohesie is daarom volgens hen een belangrijk punt om rekening mee te houden wanneer het gaat over problemen in woonwijken, en wanneer herstructureringsmaatregelen als (mogelijke) oplossing worden aangedragen (De Kam en Needham, 2003).

Het is daarbij van belang om op te merken dat sociale cohesie in een wijk niet per se alleen maar goed en nastrevenswaardig is (Kearns & Forrest, 2000; De Kam en Needham, 2003). Er zijn zeker positieve aspecten aan sociale cohesie binnen de wijk: het kan wijkbewoners een gevoel van gezamenlijke identiteit geven, zorgen voor veiligheid door sociale controle en leiden tot sociale verbanden, netwerken en het daaruit voortkomende sociaal kapitaal. Maar het kan ook negatieve gevolgen hebben. Zo kunnen achterstandsgroepen zich wellicht sterk thuis voelen in een wijk waar voor hen juist weinig kansen liggen, terwijl een bredere blik op de rest van de stad hen wellicht mogelijkheden biedt om vooruitgang te boeken (Kearns & Forrest, 2000). Volgens Van Stokkem & Toenders (2010) zijn bewoners van achterstandswijken vaak gericht op sociale netwerken in de eigen buurt, omdat zij over relatief weinig economisch, cultureel en sociaal kapitaal beschikken om buiten de eigen wijk contacten aan te knopen.

Wetenschappers betogen om die reden dat we een sterke sociale cohesie in achterstandswijken niet moeten romantiseren, omdat deze cohesie nadelig kan zijn voor de bewoners zelf en mogelijk ook voor de wijk als geheel. Hierbij wordt vaak een beroep gedaan op de ideeën van Putnam, die in zijn theorieën over sociaal kapitaal een onderscheid maakt tussen 'bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal. Mensen met een laag inkomen zouden in de wijk vooral 'bonding' sociaal kapitaal vinden: een sterke onderlinge verbondenheid, maar die helaas weinig nieuwe informatie of mogelijkheden oplevert. Juist het, in de wijk vaak ontbrekende, 'bridging' sociaal kapitaal in de vorm van zwakkere banden die meer informatie opleveren over de wereld buiten de eigen vriendenkring zou belangrijk zijn voor kansen op bijvoorbeeld een baan (Van Kempen & Bolt, 2009; Kearns & Forrest, 2000, Kleinhans, 2005, Putnam, 2000).

Bovendien kunnen onderling sterke sociale banden voor individuele groepsleden weliswaar prettig zijn, maar schadelijk zijn voor de bredere omgeving: *"one place's cohesion may be society's deconstruction"* (Kearns & Forrest, 2000, p 1001; zie ook Portes, 1998). Zo kunnen verschillende stadswijken een sterke sociale cohesie binnen de wijk hebben die leidt tot een sterke fragmentatie binnen de stad als geheel, omdat wijkbewoners degenen buiten hun wijk buitensluiten. De meest negatieve voorbeelden hiervan zijn (jeugd)bendes die zich identificeren met een wijk of straten die het recht in eigen hand nemen als er nieuwkomers zijn die hen niet bevallen (De Kam & Needham, 2003).

Maar ook minder heftige vormen van sociale fragmentatie zijn mogelijk. Een (klassiek) voorbeeld van een studie waarin onderlinge sociale cohesie kan leiden tot het buiten sluiten van anderen is die van Elias & Scotson naar de dynamiek tussen de 'gevestigden' en de 'buitenstaanders' in 'Winston Parva' uit 1985. In deze studie beschrijven zij hoe de oude bewoners in een oude arbeidersbuurt van Winston Parva (een gefingeerde naam voor een Engelse voorstad) zichzelf beter achtten dan de nieuwkomers in de nieuwere arbeidersbuurt. De ouderdom van de onderlinge banden tussen de gevestigden vormde een sterke groepscohesie met een collectieve identificatie, gezamenlijke normen en een sterk superioriteitsgevoel ten opzichte van de buitenstaanders. De interne cohesie en sociale controle voorkwamen echte contacten tussen de inwoners van de twee wijken. Dit was doorslaggevend voor de macht die de gevestigden konden uitoefenen door middel van stigmatisering en buitensluiting. De buitenstaanders berustten met enige verbazing in de ontstane situatie: omdat het hen ontbrak aan de sociale cohesie ten opzichte van de gevestigden en ten opzichte van elkaar, konden zij moeilijk terugvechten tegen de ontstane situatie. Elias & Scotson geven aan dat het thema van gevestigden versus buitenstaanders een universeel thema is, en noemen in dit kader bijvoorbeeld het Indiase kasten-systeem en Burakumin in Japan (Elias & Scotson, 1985, p 7-47).

Hoewel een eventuele scheiding van groepen in de Nederlandse stadswijk voor zover bekend lang niet zo sterk is als de groepsscheidingen in dergelijke totalitaire sociale systemen, is de door Elias en Scotson omschreven dynamiek tussen gevestigden en buitenstaanders wel een interessante voor dit onderzoek. Het idee is immers dat herstructurering zou leiden tot een gunstige sociale mix van wijkbewoners. Aan een sociaal gemengde wijk worden door beleidsmakers allerlei positieve kwaliteiten toegeschreven: meer sociale cohesie, kansen voor (opwaartse) sociale mobiliteit, meer (bridging) sociaal kapitaal, minder criminaliteit, meer stabiliteit en een verbeterde reputatie van de wijk (Van Kempen & Bolt, 2009; Kleinhans, 2004). Er bestaat de nodige kritiek op dat uitgangspunt, en een eerste kritiekpunt is met Elias & Scotson's dynamiek in het achterhoofd snel gevonden: een sociale mix van bewoners uit verschillende (klassen)groepen betekent niet automatisch ook dat deze bewoners contact met elkaar zoeken of dat er een positieve vorm van sociale cohesie ontstaat. (Wittebrood & van Dijk, 2007; Van Kempen & Bolt, 2009; Kleinhans, Veldboer & Duyvendak, 2000). Over deze, en andere kritieken op de herstructureringsidealen, gaat de volgende paragraaf.

2.4: Kritiek op herstructureringsidealen

Het idee dat meer differentiatie in de woningvoorraad (al dan niet door herstructurering) kan helpen om sociale problemen in een wijk te verminderen leeft niet alleen bij beleidsmakers, maar ook bij woningcorporaties. Voor veel woningcorporaties is het verkrijgen van een meer "evenwichtige" samenstelling van de bevolking een belangrijk argument om te investeren in herstructureringswijken. Opvallend genoeg had dit argument van een evenwichtige bevolkingssamenstelling in uitbreidings- en Vinexlocaties in de stad in het verleden vaak veel minder prioriteit (Bolt & Torrance, 2005, p. 7).

Op dit idee van differentiatie in de wijk door herstructurering is in de afgelopen jaren ook de nodige kritiek gekomen vanuit wetenschappers. Zij betoogden bijvoorbeeld dat het idee dat meer menging meer onderlinge sociale contacten op zou leveren, wat zou bijdragen aan de sociale cohesie en leefbaarheid in de wijk, nogal naïef is (Uitermark, 2002). In de vorige paragraaf werd al het argument genoemd dat sociale menging niet per sé (een positieve vorm van) sociale cohesie hoeft te geven (Van Kempen & Bolt, 2009; Wittebrood & van Dijk, 2007). Een sociale mix is geen garantie voor meer sociale contacten tussen verschillende groepen, zo verkondigen Van Stokkem & Toenders, want "als mensen te veel van elkaar verschillen zijn ze niet in elkaar geïnteresseerd" en kunnen er zelfs wij-zij gevoelens ontstaan (2010, p 231). In dit verband citeert men bovendien vaak Robert Putnam, die in dit licht een onprettig standpunt verkondigt: een grotere diversiteit van sociale groepen (in een wijk) heeft op korte termijn juist een negatief effect op het onderling vertrouwen en de onderlinge cohesie (Argioli, 2008; Putnam 2007).

Een ander bezwaarpunt is dat het maar de vraag is of voor de meeste wijkbewoners geldt dat hun leven zich vooral buiten de grenzen van de buurt afspeelt. Voor zover mensen wel sterk op de buurt gericht zijn, is dat het geval in homogene buurten. In meer gemengde wijken leven bewoners volgens onderzoekers veel meer langs elkaar heen in plaats van met elkaar (Van Beckhoven & Van Kempen, 2003; Kleinhans, Veldboer & Duyvendak, 2000, Van Stokkem & Toenders, 2010). Toch vinden andere wetenschappers wel dat herstructurering en differentiatie een bijdrage kan leveren aan de sociale cohesie in een wijk, maar dan meer in de zin van identificatie met de wijk, tevredenheid over de eigen woning en een veilig gevoel voor de bewoners en buitenstaanders die er komen, dan in de zin van directe onderlinge sociale interactie (Torrance & Bolt, 2005). Wanneer de herstructurering een reputatieverbetering met zich meebrengt, kan dit een rol spelen voor verhuisbewegingen in de toekomst. Dit kan op termijn nieuwe bewoners aantrekken of oude bewoners langer vasthouden in de wijk (Permentier, Van Ham & Bolt, 2009). Bovendien zou identificatie met (de toekomst) van de buurt bepalend zijn voor de mate waarin bewoners zich actief in gaan zetten voor de buurt (Van Stokkem & Toenders, 2010).

Het vasthouden van mensen uit hogere inkomensklassen in de stad of aan de buurt is vaak een doel van beleidsmakers, en op dat front kan herstructurering een succesvolle bijdrage leveren. Mensen die doorstromen binnen de wijk zetten zich bovendien vaak in voor de buurt en hebben relatief veel

sociale contacten, al overstijgen deze zelden de grenzen van hun eigen groep/sociale klasse. Toch kan hierdoor ook een zeker spanningsveld ontstaan wanneer er herstructureringsmaatregelen genomen worden. Wanneer beleidsmakers het belangrijk vinden om deze bestaande sociale netwerken in een buurt te behouden, zullen zij niet te grootschalig in moeten grijpen in de buurt, en een substantieel aandeel sociale huurwoningen terug moeten te laten keren in de nieuwbouw. Het kan echter zijn dat dit laatste, het laten terugkomen van veel sociale huurwoningen, niet altijd bijdraagt aan een betere reputatie van de wijk. Het bouwen van koopwoningen kan wel een positieve bijdrage leveren aan de reputatie van de buurt. Er bestaat bij herstructurering dus een zekere spanning tussen de doorstroommogelijkheden van oude bewoners binnen de wijk, en de wens om met herstructurering een eventuele spiraal van verval (in de ogen van bewoners en/of beleidsmakers) te doorbreken (Torrance & Bolt, 2005).

Vanuit dit standpunt wordt er eveneens vaak kritiek geleverd op herstructureringsmaatregelen: de wens om mensen uit hogere inkomensklassen aan te trekken of te behouden voor de stad gaat volgens critici dan ten koste van de zittende huurders en hun sociale netwerken. Ook vragen deze critici zich af welke bijdrage mensen met de hogere inkomens leveren aan de wijk, en voor wie deze bijdrage van belang is. Hier komt de kritiek op de door de staat ingezette gentrificatie naar voren. Het belang van de zittende huurders wordt volgens deze critici ondergeschikt gemaakt aan dat van de corporaties en de overheid: zij worden gedwongen (tijdelijk) te verhuizen en/of meer huur te betalen voor hun nieuwe woning. Het argument voor herstructureringsmaatregelen (ook wel door de overheid geleide gentrificatie genoemd) hierbij is doorgaans het verbeteren van de leefbaarheid in de wijk. Dit staat dan voor de overheid gelijk staat aan een gemengde wijk met weinig criminaliteit en voldoende middenklassehuishoudens, in plaats van aan een wijk waarin de overheid de sociale omstandigheden van achterstandsgroepen wil verbeteren. Door middel van gentrificatie probeert de overheid sociale orde te heroveren op wijken waarover zij de grip verloren heeft: met behulp van de middenklassehuishoudens worden de buurten geciviliseerd en gecontroleerd over de ruggen van de zittende bewoners (Uitermark & Duyvendak, 2005; Uitermark, Duyvendak & Kleinhans, 2007).

Sommige kritische wetenschappers zien herstructureringsmaatregelen nog nadrukkelijker het in het licht van een onderlinge klassenstrijd. Zij beschouwen herstructurering bovendien als een (neo-liberale) beleidsstrategie om gentrificatie tot stand te brengen en grond "terug te pakken" voor de stedelijke elite. Zij zien gentrificatie en herstructurering als een (ongelijke) strijd tussen de "haves" en de "have-nots" waarbij de eersten de laatsten uit de mooiste locaties van de stad proberen te verdrijven (Crump, 2002; Slater, 2009).

Een derde punt van kritiek is dat herstructureringsmaatregelen over het algemeen gebiedsgerichte maatregelen zijn. Dat lijkt logisch omdat men een bepaald gebied in de stad als probleemgebied ziet. Bovendien is dit voor burgers een hele zichtbare aanpak, die (afhankelijk van de maatregelen en de communicatie hiervan) vaak op steun kan rekenen. Maar er kleven ook nadelen aan een gebiedsgericht herstructureringsbeleid. Ten eerste zijn de oorzaken van de problemen, en dus ook de oplossingen, niet altijd op wijkniveau te vinden. Zo is een hoog werkeloosheidscijfer in de wijk meestal eerder een regionaal probleem dan een probleem wat opgelost kan worden op wijkniveau. Ten tweede kan het zijn dat een probleem niet zozeer in de wijk ligt, maar eerder bij een individu of een huishouden (bijvoorbeeld bij overlast gevend gedrag of schuldenproblematiek). Het is moeilijk te verdedigen dat een huishouden in de ene wijk dankzij herstructureringsbeleid wel vooruit geholpen wordt, terwijl een huishouden in een andere wijk met dezelfde problemen blijft zitten. Ten derde kunnen herstructureringsmaatregelen stigmatiserend zijn voor de wijk, doordat de wijk dankzij de genomen maatregelen het stempel krijgt van een probleemwijk. De maatregelen worden immers niet voor niets genomen, zo is dan de gevolgde redenering. Ten vierde kan het zijn dat de maatregelen op wijkniveau zorgen voor de verplaatsing van problemen, bijvoorbeeld wanneer mensen door herstructureringsmaatregelen verhuizen naar een andere wijk in de stad, en de problemen in de wijk (bijvoorbeeld jongerenoverlast of criminaliteit) met hen meeverhuizen. Dit laatste noemt men ook wel waterbed-effecten: de beleidsmaatregel heeft dan een (on)bedoeld

effect op een ander gebied dan het gebied waarvoor de maatregel was bedoeld (Slob, Bolt & Van Kempen, 2008, p 9-11).

Evaluaties van herstructurerings- en andere maatregelen waarbij de sociale mix in stadswijken bevorderd is, betwijfelen niet zelden het nut van de gedane ingrepen. Zo betoogt Galster dat het creëren van een sociale mix hooguit sommige voordelen oplevert voor achtergestelde groepen, maar verder geen grote effecten heeft op de buurtsamenleving als geheel (Galster, 2007). Ook het Sociaal-Cultureel Planbureau schreef in 2007 dat herstructureringsmaatregelen weliswaar doeltreffend waren om de sociale samenstelling van de bevolking in een wijk te veranderen, maar voor het overige weinig effect hadden. De invloed van de maatregelen op de leefbaarheid en veiligheid in de wijk was volgens de onderzoekers beperkt. Mogelijke verschillen in leefbaarheid en veiligheid tussen verschillende buurten in Nederlandse steden was vooral te wijten aan verschillen in de kenmerken van de bewoners, en niet zozeer aan de sociale context van de buurt (Wittebrood & Van Dijk, 2007).

In het volgende hoofdstuk zal worden ingegaan op de onderzoeksvragen en de methoden van dit onderzoek.

3: Onderzoeksvragen & methoden

3.1: Casus van de Nijmeegse wijk Wolfskuil

Dit onderzoek naar de (sociale) impact van de herstructureringsmaatregelen voor wijkbewoners is uitgevoerd door middel van een casestudy in de Nijmeegse wijk Wolfskuil – een van de eerder genoemde Nijmeegse wijken waarin een herstructureringsoperatie plaats vindt. De keuze voor deze wijk is voornamelijk ingegeven door een aantal praktische redenen. Allereerst is deze studie uitgevoerd in een stageverband bij de afdeling Onderzoek en Statistiek van de Gemeente Nijmegen. Deze afdeling voert, meestal in opdracht van andere gemeentelijke afdelingen, onderzoeken uit binnen Nijmegen die meestal gericht zijn op beleidsontwikkeling en –evaluatie. Bij enkele bij het Nijmeegse wijkbeleid betrokken afdelingen van de gemeente waren er vragen gerezen over de impact en effecten van het Nijmeegse herstructureringsbeleid. Logischerwijs is de onderzochte wijk een Nijmeegse herstructureringswijk.

Van de mogelijke Nijmeegse herstructureringswijken is vervolgens, wederom om praktische redenen, gekozen voor de wijk Wolfskuil. In deze wijk is het herstructureringsproces namelijk het verst gevorderd in vergelijking met andere Nijmeegse wijken. Bij herstructureringsoperaties in andere wijken, zoals het Willemskwartier of Biezen, is het sloop- en nieuwbouwproces op dit moment nog in volle gang. In deze wijken is het daarom nu nog moeilijk te zien of de vertrokken bewoners er na verloop van tijd terug zullen keren, of om mensen in retoperspectief te vragen naar hun keuzes en ervaringen. In de Wolfskuil worden weliswaar nog altijd huizen verkocht en gesloopt (o.a. Nachtegaalplein in 2011), maar heeft er al wel een groot sloop- en nieuwbouwproces plaatsgevonden in een ander deel van de wijk. Het gaat hierbij om het nieuwbouwgebied gelegen tussen de Wolfskuilseweg, Floraweg, Distelstraat en Bosbesstraat. Dat maakte dit nieuwbouwgebied in deze wijk het meest praktische onderzoeksgebied voor deze Nijmeegse casestudy. De dataverzameling voor dit onderzoek heeft plaatsgevonden in de zomer van 2010. Op dat moment woonden er in de wijk Wolfskuil als geheel 6340 mensen.

3.2: Onderzoeksvragen

In de inleiding en het theoretisch kader zijn een aantal wetenschappelijke theorieën en maatschappelijke/politieke denkbeelden naar voren gekomen ten aanzien van herstructurering in Nederland. Daarbij is met name ingezoomd op de ideeën over de sociale effecten van herstructureringsmaatregelen. De gedachte in dit onderzoek is om deze vraag centraal te stellen en de nadruk te leggen op het perspectief van de bewoners van de Wolfskuil. De hoofdvraag van dit evaluerende onderzoek luidt dan ook als volgt:

Wat kunnen we leren als we kijken naar de sociale impact van de fysieke herstructureringsmaatregelen in de wijk Wolfskuil in Nijmegen?

Daarbij zijn de volgende sub-vragen gesteld:

- o Wat is de insteek van het landelijke herstructureringsbeleid in Nederland?
- o Welke kritiek is er gekomen op dit landelijke herstructureringsbeleid?
- o In hoeverre komt het Nijmeegse herstructureringsbeleid in de Wolfskuil overeen met de landelijke insteek?
- o Hoe is de planvorming en het proces van herstructurering in de Wolfskuil verlopen?
- o Hoe zag de oude Wolfskuil eruit en in hoeverre is deze door de herstructurering veranderd?
- o Tot wat voor verhuisbewegingen en veranderingen in de bevolkingssamenstelling leiden de herstructurering in de Wolfskuil?
- o Wat gebeurde er toen de bewoners van de Wolfskuil verspreid worden over de stad? (In hoeverre is er sprake geweest van waterbedeffecten?)

- o Waar baseerden de (ex-)bewoners van de Wolfskuil hun keuzes op om wel of niet terug te komen, en wat zijn hun ervaringen tot nu toe?
- o Hoe maken nieuwkomers de keuze om in de Wolfskuil te komen wonen, en wat zijn hun ervaringen tot nu toe?
- o Hoe verloopt de sociale interactie tussen “oude” en “nieuwe” bewoners van de Wolfskuil?
- o Wat kunnen we zeggen over de gevolgen van herstructurering voor de leefomgeving en leefbaarheid in de Wolfskuil?

3.3: Methodes

Dit onderzoek is een kwalitatief ingestoken onderzoek, dat wil zeggen, een beschrijvende verkenning van de ervaringen en beleving van de (sociale) effecten van de herstructurering in de wijk Wolfskuil. Om hier meer over te weten te komen, zijn er data verzameld met behulp van verschillende onderzoeksmethoden. Het idee achter deze “mixed methods” of triangulatie is dat het gebruik van verschillende onderzoeksmethoden naast elkaar een beter en completer beeld opleveren van de onderzochte werkelijkheid – en dus zal leiden tot een beter, vollediger antwoord op de gestelde onderzoeksvragen (Aitken & Valentine, 2006 & 't Hart, Boeije & Hox, 2005).

Allereerst is er gekeken naar relevante literatuur over de wijk Wolfskuil, en de herstructurering die in deze wijk heeft plaatsgevonden. Deze literatuur is verkregen door middel van archiefonderzoek in interne archieven van de gemeente Nijmegen, in het openbare stadsarchief en in overige gearhiveerde (nieuws)bronnen waar relevante informatie te vinden was over de sloop en nieuwbouw in de Wolfskuil. Deze informatie komt terug in het volgende hoofdstuk (hoofdstuk 4), waarin de buurt en het herstructureringsproces omschreven worden. Natuurlijk heeft er ook een breder literatuuronderzoek plaatsgevonden naar herstructurering en het Nederlandse herstructureringsbeleid in algemene zin. Deze bevindingen zijn terug te vinden in het theoretisch kader (vorige paragraaf).

Ten tweede is er gekeken naar beschikbare kwantitatieve gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie en de registratie van Entree (toewijzing en verhuur sociale woningvoorraad in Nijmegen en omgeving). Uit deze databestanden komt een beeld naar voren over:

- o hoeveel en welke bewoners vertrokken zijn uit de wijk;
- o hoeveel van de vertrekkers weer zijn teruggekomen;
- o hoeveel nieuwkomers er naar het herstructureringsgebied zijn gekomen, en waar zij vandaan kwamen.

Deze informatie wordt behandeld in de kwantitatieve analyse van hoofdstuk 5. In deze analyse wordt een beeld geschetst van de populatieveranderingen in het herstructureringsgebied van de Wolfskuil. Ook wordt er in een wat bredere zin gekeken naar de verspreiding van bewoners met een herstructureringsurgentie over de stad Nijmegen als geheel, om te kijken of er in deze stad ook sprake is geweest van waterbedeffecten. Het is overigens niet zeker dat alle verhuizingen die in het herstructureringsgebied hebben plaatsgevonden altijd terug te voeren zijn op het herstructureringsproces: sommige bewoners van de Wolfskuil kunnen sowieso al verhuisplannen hebben gehad. Het herstructureringsproces in de wijk heeft deze dan hooguit versneld.

De belangrijkste informatie voor dit onderzoek is echter verkregen door middel van kwalitatief onderzoek. Door middel van twintig semi-open interviews is er meer diepgaande informatie verzameld over de ervaringen van individuele (ex-)bewoners van het herstructureringsgebied in de Wolfskuil. Deze bewoners zijn min of meer te onderscheiden in drie verschillende groepen:

- o de bewoners die uit de Wolfskuil vertrokken zijn naar andere wijken in Nijmegen; zij worden in dit onderzoek “vertrekkers” genoemd.
- o bewoners van de Wolfskuil die door de herstructureringsoperaties tijdelijk moesten verhuizen maar na verloop van tijd weer teruggekeerd zijn naar de Wolfskuil; zij worden “terugkeerders” genoemd.

- o bewoners die (mede) door het herstructureringsproces als nieuwkomer in de Wolfskuil terecht gekomen zijn; naar hen wordt in dit onderzoek gerefereerd als “nieuwkomers”.

Deze bewoners zijn benaderd via brieven, persoonlijke ontmoetingen in de wijk en in sommige gevallen via het zogenaamde “sneeuwbal-effect”. Dit laatste houdt in dat reeds benaderde bewoners de onderzoeker in contact brengen met andere mogelijke interviewkandidaten. Aan al deze (ex-)bewoners van de Wolfskuil zijn verschillende vragen gesteld over hun keuze om wel/niet (terug) te verhuizen naar de wijk, over hun persoonlijke band met de wijk en over hun contacten met andere wijkbewoners. Een belangrijk voordeel van deze interviews was dat er echt ingezoomd kon worden op de individuele keuzes en ervaringen van de wijkbewoners van de Wolfskuil. Met behulp van deze kwalitatieve benadering kon er meer informatie achterhaald worden over de sociale veranderingen die de wijkbewoners ervaren hebben. Het is wel belangrijk om op te merken dat het aantal geïnterviewden en de gekozen interviewsstructuur (semi-open) maken dat deze bevindingen niet zomaar te veralgemeniseren zijn.

Daarnaast zijn er ook gesprekken geweest met iemand van woningbouwcorporatie Portaal en is er informeel gesproken met andere bewoners en enkele professionals in de wijk. Ten slotte heeft de onderzoeker veel in de wijk rondgelopen en een aantal wijkbijeenkomsten bezocht, zoals het wijkfestival, bijeenkomsten in de aanliggende basisschool de Wieken en een vergadering van de wijkraad. De bevindingen van het kwalitatieve onderzoek worden gepresenteerd in hoofdstuk 6.

In de volgende paragraaf zal, op basis van al deze bronnen, een omschrijving worden gegeven van de Wolfskuil (het onderzoeksgebied), de herstructureringsplannen en alle (media)berichtgeving gevonden rondom het herstructureringsproces. Daarna zullen de (kwantitatieve en kwalitatieve) onderzoeksresultaten aan bod komen.

4: Beschrijving onderzoeksgebied & herstructurering ervan

4.1: Voorgeschiedenis van de Wolfskuil³

De Nijmeegse wijk Wolfskuil ligt tussen de spoorlijn richting het zuiden (richting o.a. Den Bosch), de Wolfskuilseweg, De Molenweg/Bosduifstraat en de Marialaan/Tunnelweg. Opvallend zijn de grote hoogteverschillen in de wijk. Veel straten en wegen lopen op de plek waar vroeger het water de berg afliiep, richting het dal. Oorspronkelijk werd de kuil/het dal naar verluid gebruikt door de boerenbevolking van Hees om zich te ontdoen van wolven die tot in de 19^e eeuw rondzwierven ten westen van Nijmegen. Zij werden “de Kuil” ingejaagd en gedood. Deze kuil is nog het duidelijkst te zien bij flatcomplex de Wolverlei op de hoek Wolfskuilseweg/ Graafseweg – een gebied wat voordat deze flats er stonden bekend stond als de “crosskuil” omdat jongeren er graag met brommers in rond scheurden.

Figuur 1: Foto van de lege ‘Kuil’ uit 1973 (stadsarchief Nijmegen)

Een ander opvallend gebouw in het landschap is de molen aan de Looimolenweg, tegenwoordig een korenmolen, maar vroeger stond hier een molen die gebruikt werd om looimiddel te malen uit eikenschors. Dit looimiddel werd vervolgens gebruikt voor het maken van leer. De molen lijkt nu

Figuur 2: Foto van de Bremstraat in 1930 (stadsarchief Nijmegen)

misschien wat vreemd in een stedelijk landschap, maar in feite was het gebied waar nu de Wolfskuil ligt lange tijd niet zo druk bevolkt: op enkele boerderijen na was het gebied onbebouwd. Pas in de eerste helft van de 20^e eeuw werd dit lege gebied volgebouwd met ‘arbeiderswoningen’. De zogenaamde “Woningvereniging Nijmegen”, opgericht in 1906 om krotten op te ruimen en te zorgen voor verbeterde huisvesting in Nijmegen (later opgegaan in Portaal), begon met de buurt rondom het Ericaplein en de Mosstraat. (Deze straten zijn tijdens de sloop weer verdwenen.)

Eind jaren twintig ontstond ook de buurt rondom het Nachtegaalplein, en aan de andere kant van de Koninginnelaan een poortwoningenbuurt die “Onder de Bogen” genoemd werd (gesloopt in de jaren ’70). Meer naar het westen werden in de jaren dertig en veertig in het tussenliggende gebied onder meer de Varenstraat en de Bosbesstraat gebouwd, die aansloten op de “echte” Wolfskuil rondom het Ericaplein.

³ In belangrijke mate gebaseerd op de publicatie *Oud West. De andere kant van Nijmegen* uit 2005. (Zie literatuurlijst.)

Pas na de Tweede Wereldoorlog ontstond de wijk zoals we die nu kennen, met ook de Cyclamenstraat, Mirtestraat en omliggende gebouwen erbij. De winkels kwamen vooral aan de Molenweg te liggen.

Overigens blijkt uit verschillende bronnen dat niet iedereen bij “de Wolfskuil” hetzelfde gebied voor ogen heeft. Zo staat in het analyse-rapport ‘Foto van de Wolfskuil 2000’ vermeld dat veel bewoners de Wolfskuil zien als het echte oude deel van de wijk dat omsloten wordt door het spoor, de Tweede Oude Heselaan, Molenweg en Wolfskuilseweg. Anderen maken het gebied groter en leggen de grenzen bij de Nieuwe Nonnendaalseweg, Molenweg, Wolfskuilseweg en Graafseweg.

Ook in een van de nieuwbrieven van de Stichting Toekomst Oud-West (STOUW, december 2009) staat een stukje over de naamsverwarring van de Wolfskuil, waarin aangegeven wordt dat er bij de

Figuur 4: luchtfoto van de Wolfskuil uit 1949 (stadsarchief Nijmegen)

is te zien hoe de straten vroeger liepen rondom het ruitvormige Ericaplein, en hoe de “Crosskuil” er lag voordat complex Wolverlei gebouwd werd.

Figuur 3: Hoek Bosbesstraat/Mirtestraat in aanbouw in 1948 (stadsarchief Nijmegen)

indeling van de gemeentelijke kiesdistricten begin 20^e eeuw het hele gebied van de Wolfskuilseweg tot aan de Molenweg de naam Wolfskuil kreeg. Volgens de auteurs van de nieuwsbrief sloot dit voor geen meter aan bij de beleving van de wijkbewoners, die nog altijd het gebied tussen de Graafseweg, Wolfskuilseweg en Varenstraat/ Distelstraat als de echte Wolfskuil zien.

Ten tijde van de herstructurering van de Wolfskuil is een aantal van de oude straten verdwenen, waaronder het Ericaplein en de straten die daar omheen lagen. Op de luchtfoto op de volgende pagina

Figuur 5: luchtfoto van de Wolfskuil uit 1985 (stadsarchief Nijmegen)

4.2: Herstructurering van de wijk – een chronologisch overzicht van gearchiveerde informatie

Planvorming

Volgens de rapportage ‘Foto van de Wolfskuil anno 2000’ van de Directie Wijk aanpak en Leefbaarheid van de gemeente Nijmegen zorgde het Grotestedenbeleid van de Rijksoverheid destijds voor extra geld en aandacht voor woon- werk en leefklimaat in delen van de stad waarin de leefbaarheid onder druk stond. Dit was volgens de opstellers van het rapport (een interdisciplinair samengestelde gemeentelijke projectgroep, een vertegenwoordiging van Portaal en een extern bureau, KAW advies BV) ook in de Wolfskuil het geval. De bewoners van de Wolfskuil verwachtten volgens de opstellers meer kwaliteit van leven in hun buurt: het was er weliswaar goed wonen en leven, maar er waren ook negatieve ontwikkelingen te zien in de wijk. De Wolfskuil in Nijmegen was dan ook de eerste wijk in Nijmegen waarvoor een zogenaamd wijkperspectiefplan (WPP) opgesteld werd: een visie op de ontwikkeling van de wijk voor de komende 10 tot 15 jaar.

Bij het opstellen van dit WPP werd gestreefd naar interactieve beleidsvorming, waarbij alle betrokken partijen in de wijk een inbreng hadden, met behulp van een communicatieplan, inloopmarkt, nieuwsbrief, workshops, een wijkstudio en klankbordgroepen. Uit een nieuwsbrief van de Stichting Toekomst Oud-West (hierna afgekort als STOUW) blijkt dat deze beleidsvorming niet zonder slag of stoot verliep – bewoners waren niet altijd even tevreden over wat er in de concept-rapportages terugkwam van hun inbreng (STOUW-nieuwsbrief juli 2000). De communicatie in het gebied rond de Ericastraat, in deze rapportage aangeduid als de ‘pilot herstructurering Wolfskuil’ of simpelweg ‘het herstructureringsgebied’, werd bovendien apart door Portaal verzorgd via individuele gesprekken en groepsbijeenkomsten met bewoners.

In de 'Foto van de Wolfskuil anno 2000' wordt de Wolfskuil omschreven als een wijk met een relatief grote voorraad goedkope huurwoningen, waarvan het merendeel door een corporatie (Portaal) beheerd werd. Het waren vooral oude laagbouw-eengezinswoningen waarvan het grootste deel voor 1955 gebouwd was. Er was volgens de rapportage weinig differentiatie in de wijk, huur en koopwoningen lagen veelal geconcentreerd bij elkaar in plaats van gemengd en er was een tekort aan seniorenwoningen. Overigens staat in dit rapport ook vermeld dat de Wolfskuilers zelf volgens de stadspeiling van 1998 behoorlijk tevreden waren met hun woning: weinig bewoners vonden hun woning te klein/ongeschikt qua indeling, de sfeer van de woning was goed, al kon het onderhoud nog wat beter. De kwaliteit van vooral de woningen in het herstructureringsgebied wordt in de 'Foto van de Wolfskuil anno 2000' echter slecht genoemd: voor veel van deze woningen was een investering van meer dan 100.000 gulden vereist om ze op te knappen omdat ze klein, matig geïsoleerd en gehorig waren. Ook werd de wijk als stenig en weinig duurzaam beschouwd (qua energieverbruik), omdat de huizen slecht geïsoleerd waren, en er weinig groen was in de wijk.

In het rapport wordt ook duidelijk aangegeven dat de wijk een eenzijdige bevolkingssamenstelling had qua sociaal-economische kenmerken; er woonden vooral mensen met een lage inkomenspositie. De bevolking was verder wel gemêleerd samengesteld (qua etniciteit), maar de verschillende groepen leefden eerder naast dan met elkaar, waardoor segregatie op de loer lag, aldus de opstellers van het rapport. Over de voorgenomen herstructurering van de woningvoorraad staat in dit rapport dan ook het volgende: *"Er is een steeds grotere vraag naar een kwalitatief goede woning en woonomgeving. Niet alleen bij kopers, maar ook bij huurders aan de 'onderkant' van de woningmarkt. Bovendien worden woonwensen steeds gevarieerder. Differentiatie naar woningtype, eigendomsverhouding en prijsklasse is noodzakelijk om aan de verschillende woonvragen tegemoet te komen en een meer gemêleerde en minder eenzijdige bevolkingssamenstelling te bewerkstelligen. Dit streven wordt gevoed vanuit de wens concentratie van sociaal zwakkere bevolkingsgroepen te voorkomen. Een dergelijke aanpak valt onder de noemer herstructurering te rangschikken"* (Foto van de Wolfskuil anno 2000, p. 16).

De herstructurering is volgens de opstellers van het rapport nodig om een dreigende vicieuze cirkel te doorbreken: *"Bewoners wensen tegenwoordig een kwalitatief goede, ruime woning. Als die niet in de Wolfskuil zelf zijn te vinden, zullen bewoners die het zich kunnen permitteren de Wolfskuil noodgedwongen verlaten. Juist deze bewoners kunnen voorkomen dat de Wolfskuil verandert in een wijk waar 'mensen aan de onderkant van de samenleving' geconcentreerd leven. Zij zullen steeds minder vaak in aanraking komen met burens die wel een stap(je) op de carrière-ladder maken, met buurkinderen die naar een hogere opleiding doorstromen en met burens die bewust kiezen voor de Wolfskuil (en niet vanwege het ontbreken van een keuzemogelijkheid). Een negatief imago voor de wijk dreigt. Doorbreken van deze vicieuze cirkel is noodzakelijk. Van belang daarbij is dat er niet alleen fysieke ingrepen in de woning en woonomgeving worden gepleegd, maar met name ook maatregelen op sociaal en economisch gebied worden verweven in de integrale aanpak"* (Foto van de Wolfskuil anno 2000, p. 33).

In de analyserapportage klinkt de Nota Stedelijke Vernieuwing uit 1997 door: ook in deze Nijmeegse analyserapportage wordt er gesproken over een tekort aan duurdere/grotere woningen, waardoor meer draagkrachtige huishoudens de wijk dreigen te verlaten. Hierdoor zou een vicieuze cirkel ontstaan omdat dan slechts de minder draagkrachtige bewoners (noodgedwongen) achterblijven, iets wat op termijn zou kunnen leiden tot 'buurteffecten' en een imago probleem voor de wijk. Om dit laatste te voorkomen zou er, zeer in de geest van de Nota Stedelijke vernieuwing, een integrale aanpak nodig zijn. Naar aanleiding van de analyserapportage is er door de directie Wijkaanpak en Leefbaarheid dan ook een (integraal) Wijktoekomstplan (WTP) opgesteld, waarin de toekomstige ontwikkelingen voor de wijk geschetst werden. In navolging van de Nota Stedelijke Vernieuwing zou er ook in de Wolfskuil meer differentiatie moeten komen in zowel woningen als wijkbewoners, zo blijkt uit de doelstelling van het WTP:

“De Wolfskuil moet een gezellige, levendige en gevarieerde wijk worden/blijven. De Wolfskuiler moet in de wijk kunnen blijven wonen, met meer keuzemogelijkheden voor kwaliteit en betaalbare woningen; in veilige buurten met meer ruimte die aantrekkelijk is ingericht. Zo wordt de Wolfskuil een wijk waar Wolfskuiilers en niet-Wolfskuiilers graag wonen, werken, recreëren en komen. De bewoners van de Wolfskuil, en vooral hun kinderen, wonen in een wijk die hun mogelijkheden biedt voor een goed persoonlijk toekomstperspectief. Een stimulerend opvoedings- en onderwijsklimaat, met een goede kans op werk, een actief leven en een redelijk inkomen zijn daarvoor van grote betekenis. De Wolfskuil is een levendige wijk met goede vestigingsmogelijkheden voor kleine bedrijfjes, voldoende ontmoetingsruimten en wijkvoorzieningen. De Wolfskuil is ook een ‘levensloopbestendige’ wijk, waar mensen hun hele woon- en leefcarrière kunnen blijven wonen. De Wolfskuil heeft zo perspectief. Dat is het doel van het Wijktoekomstplan voor de Wolfskuil. Om dit te realiseren moeten zoveel mogelijk knelpunten die in de analyse van de wijk naar voren zijn gekomen worden opgelost, en kansen worden benut.” (Wijktoekomstplan, p. 6)

In het Wijktoekomstplan werden, naast allerlei sociale, ruimtelijke, verkeers-, milieu- en economische maatregelen om de buurt positief te beïnvloeden, ook maatregelen op het gebied van ‘wonen’ aangekondigd, zowel voor de wijk als geheel als voor verschillende deelgebieden. Een van die deelgebieden is het gebied waarin gesloopt en nieuw gebouwd is: het stuk tussen de Molenweg, Wolfskuilseweg, Floraweg en Nieuwe Nonnendaalseweg (herstructureringsgebied). Volgens de opstellers van het plan was dit het stuk wat in de volksmond bekend staat als ‘de Wolfskuil’, en dreigde het imago van dit stuk, en de volkswijk als geheel zich in negatieve zin te ontwikkelen. Zij betreuren dit, want: *“op zich wordt het fenomeen ‘volkswijk’ door veel mensen positief beoordeeld. In een volkswijk is er nog contact tussen burens, bestaat er een grote betrokkenheid bij de buurt en haar bewoners en voelt men zich veilig op straat en in huis. Bewoners zijn trots op hun buurt. Om dat (weer) te bereiken, zou het streven er op gericht kunnen zijn van Wolfskuil ‘een volkswijk van de toekomst’ te maken”* (Wijktoekomstplan, p 42). In die toekomstbestendige volkswijk werd het oude karakter van de Wolfskuil volgens de plannen gehandhaafd, maar was er ook sprake van vernieuwing in de zin van kwalitatieve verbeteringen in zowel fysieke als sociaaleconomische zin. Het uitgangspunt van de opstellers van het plan was dat de wijk zodanig verbeterd zou worden dat oude bewoners er niet meer weg trekken omdat er geen geschikte doorstroomwoningen zijn, en dat instroom van ‘nieuwe’ bewoners ook denkbaar werd.

Om dit alles voor elkaar te krijgen werden er onder andere maatregelen in de woningvoorraad van/door Portaal aangekondigd. De belangrijkste hiervan in het kader van dit onderzoek zijn ten eerste de sloop en nieuwbouw van het gebied rondom het oude Ericaplein en omgeving. In het nieuwbouwgebied waren 160 nieuwbouwwoningen gepland. Daarvan zouden er maximaal 50% beschikbaar komen voor verhuur onder de huursubsidiiegrens (IHS-grens). Daarnaast zouden er duurdere huurwoningen en een aantal koopwoningen komen in het nieuwbouwgebied. Het besluit dat de oude woningen gesloopt zouden worden, was op dat moment al gevallen. Ten tweede werd de verkoop van 200 woningen in een groot deel van het gebied tussen de Distelstraat en Nieuwe Nonnendaalseweg aangekondigd. Deze woningen zouden eerst worden aangeboden aan de zittende bewoners en daarna bij mutatie van deze bewoners op de ‘vrije markt’ verkocht worden. Tot slot werd er in de plannen gesproken over de bouw van een nieuw voorzieningshart voor de wijk – maar dit druiste in tegen de wens van veel bewoners. Dit nieuwe voorzieningshart is er tot nu toe ook nog niet gekomen.

Proces van sloop en nieuwbouw

Uit enkele communicatiebrieven van Portaal naar de bewoners toe, teruggevonden in interne archieven van de gemeente Nijmegen, leren we dat Portaal in 2000 een sociaal plan heeft opgesteld (dat inging op 1 oktober 2000 en waarin o.a. verhuisvergoedingen geregeld waren), verschillende bewonersbijeenkomsten heeft georganiseerd, huisbezoeken heeft gebracht en een enquête heeft afgenomen. Uit deze enquête bleek dat 90% van de bewoners akkoord ging met de sloop, en 10%

hier moeite mee had. Ook werd uit de resultaten duidelijk dat ongeveer 40% van de huurders terug wilde keren naar de wijk; 30% van plan was te vertrekken en 30% het nog niet wist.

Deze cijfers zijn ook terug te lezen in een nieuwsbrief van STOUW (september 2000). In diezelfde nieuwsbrief werd ook bekend gemaakt dat de huizen niet een voor een gesloopt en teruggebouwd gaan worden, omdat dit te kostbaar werd. Ook wordt er in deze nieuwsbrief aangegeven dat Portaal de woningen absoluut niet bewust heeft laten verkrotten, maar dat een renovatie financieel onhaalbaar was. Verder staat in zowel de brieven van Portaal als in de nieuwsbrief van STOUW dat de sloop en nieuwbouw in verschillende fases wordt uitgevoerd, opdat een groot deel van de bewoners zo lang mogelijk in hun woning kan blijven wonen, en mogelijk meteen kunnen doorverhuizen naar een nieuwbouwwoning. Ten slotte wordt er in de Portaal-brieven/STOUW-nieuwsbrief het een en ander bekend gemaakt over de verhuisvergoedingen, de garantie dat wie dat wil kan terugkeren, en over de wijze waarop Portaal met de bewoners in gesprek wil blijven (door middel van klankbordgroepen, nieuwsbrieven, een kantoor in een van de sloopwoningen in de Wolfskuil zelf en informatieavonden).

Welzijnsorganisatie Tandem was ook betrokken bij de sloop en nieuwbouw van de Wolfskuil, iets wat in latere nieuwsbrieven regelmatig terug te lezen is. Zo organiseert Tandem in juni 2001 een excursie naar 'het Rooie Dorp' in de Nijmeegse wijk Hengstdal, waar kort daarvoor een herstructureringsoperatie plaats had gevonden. In december 2001 blijkt uit de nieuwsbrief dat alle sloop- en nieuwbouwplannen ook aanzet zijn geweest tot de vorming van een wijkraad Wolfskuil, die haar onvrede over met name de communicatie tot nu toe zowel per brief naar de gemeente Nijmegen, als via de STOUW nieuwsbrief van maart 2002 communiceert. De leden van de wijkraad voelden zich niet altijd even serieus genomen en vreesden voor toekomstige ontwikkelingen t.a.v. het aantal nieuwbouwwoningen onder de subsidiegrens en de toekomst van wijkcentra de Driesprong en Villa Nova.

Uit een Portaal-nieuwsbrief van mei 2002 blijkt dat Portaal op dat moment inmiddels (na gesprekken met bewoners) nadrukkelijk overwoog om niet meer in fases te slopen en bouwen, omdat dit langer ging duren en veel duurder zou zijn. Verder werd in deze nieuwsbrief uitgelegd hoe de woningtoewijzing van wisselwoningen in zijn werk ging en hoe degenen die met een urgentieverklaring uit de wijk vertrokken dit aan konden pakken. Ook hierin wordt de ondersteuning van Tandem en het bestaan van een sociaal- en bouwteam genoemd (met daarin leden van de wijkraad en andere geïnteresseerde bewoners), evenals een aantal andere praktische zaken. Een en ander komt ook terug in een STOUW-nieuwsbrief van juli 2002, en in de STOUW-nieuwsbrief van november wordt ook een thema-avond over de nieuwbouw in de Wolfskuil van de wijkraad aangekondigd.

Begin 2003 zouden de oude woningen in het sloopgebied Wolfskuil tegen de vlakte gaan. Regionaal dagblad de Gelderlander wijdde hier in de eerste zaterdagkrant van 2003 dan ook een pagina aan, waarin enkele oude bewoners hun verhaal doen. Volgens de krant zouden ongeveer een kwart van de oude bewoners later naar de wijk terugkeren vanuit een tijdelijk gehuurde woning (vaak een wisselwoning genoemd) elders in de stad, en waren de overige vertrokken bewoners inmiddels al uitgewaaid over de stad. Bewoners hadden tegenover de krant aangegeven aan dat de buurt met het vertrekken van de oude bewoners hard achteruit was gegaan. Het buurtgevoel was weg, huizen stonden leeg of werden nog even bewoond door asielzoekers of studenten, en de verslaggever waande zich in een ghetto.

Hetzelfde beeld, van een ghetto, duikt op in een reportage van het actualiteitenprogramma Netwerk, landelijk uitgezonden op 3 februari 2003, in de week dat de oude huizen gesloopt zouden worden. In de reportage worden de toenmalige wethouder, een gemeenteraadslid, een ex-bewoner, een wijkraadlid en een vertegenwoordiger van Portaal tegenover elkaar gezet. Onder de beelden van de

met hekken afgezette sloopwoningen klinkt droevige muziek. Datzelfde gebeurde in een film die STOUW destijds maakte, waarin de sloop te zien is. De commentaarstem en de muziek zijn droevig: hier verdwijnt een bijzondere wijk, is de boodschap.

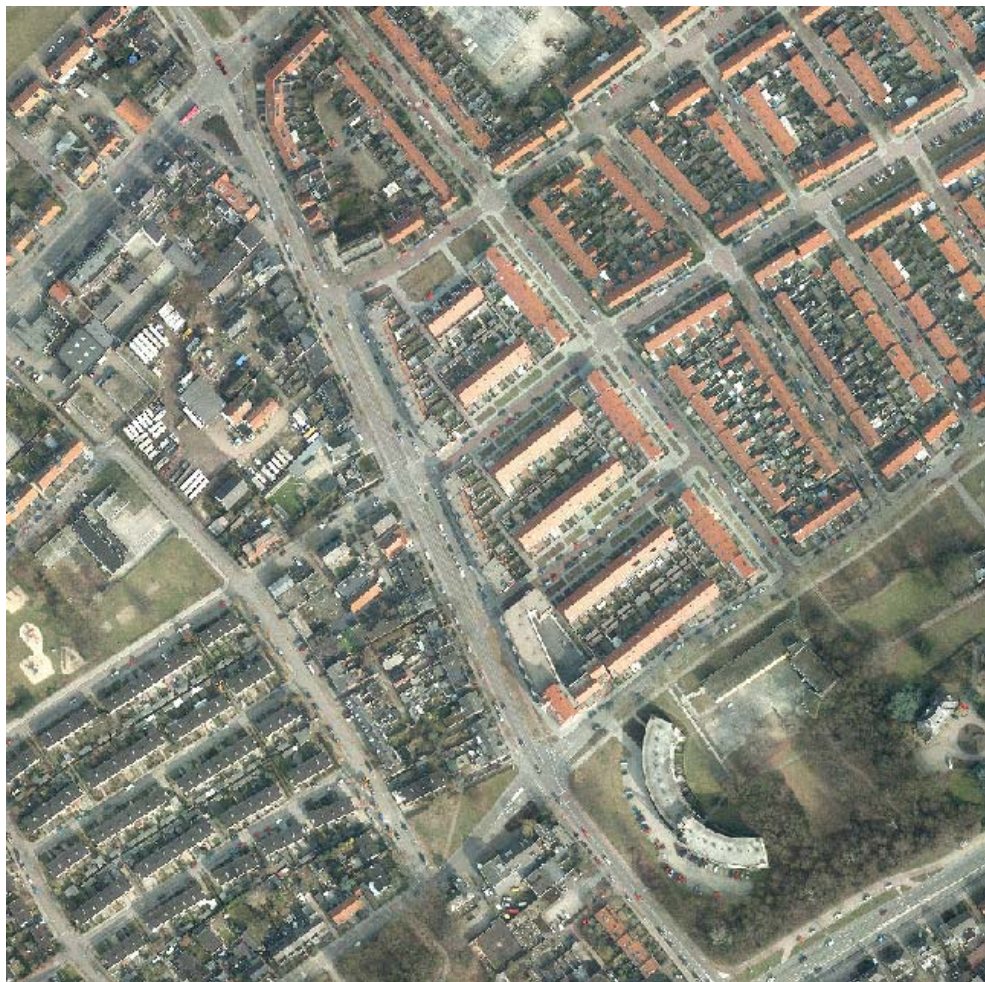
In de Netwerk-rapportage komt de eerste kritiek vanuit bewoners op de sloopplannen naar voren. Daarnaast werd in de STOUW-nieuwsbrief van april 2003 een kritisch artikel gewijd aan het inmiddels gesloopte deel van de wijk, waarin de gemengde gevoelens van bewoners die de wijk in het bouwteam vertegenwoordigen, centraal staan. De onderlinge saamhorigheid van de oude buurt was volgens de auteurs definitief verdwenen, en de bewonersvertegenwoordigers waren bang dat de Wolfskuil een yuppenwijk zou worden, vol met nieuwkomers van buiten de wijk. In het artikel uitten zij ook kritiek op de gang van zaken, de communicatie van de genomen besluiten en de rol die Portaal en de gemeente daarin speelden. Enkele kritiekpunten daarbij waren het toch niet gefaseerd slopen en bouwen, dat er niets van de oude buurt behouden bleef, dat er veel tijd overheen ging voordat er gebouwd werd, dat er slecht gecommuniceerd werd, dat de huren sterk omhoog zouden gaan en dat er nog geen huurgewenningsregeling was gekomen, ondanks brieven vanuit het bouwteam. Later in de zomer van 2004 werd er door de gemeenteraad een besluit genomen over een huurgewenningsregeling.

In de loop van 2005 werden vervolgens de nieuwe woningen opgeleverd – al ging dat volgens de wijkraad niet volledig zonder slag of stoot vanwege allerlei opleveringsproblemen, zo blijkt uit de nieuwsbrief Wolfskuil in de Kijker (nr. 3, mei 2005). Begin 2006 werd er in de nieuwsbrieven een feestelijke opening van de ‘nieuwe’ wijk aangekondigd en nam de wijkraad het initiatief voor de plaatsing van een kunstwerk wat de verbondenheid tussen de oude en nieuwe Wolfskuil symboliseert. Volgens de STOUW-nieuwsbrief van maart 2006 waren er 40 van de oorspronkelijke 220 gezinnen in de nieuwe buurt teruggekeerd, en telde de nieuwe buurt daarnaast 120 ‘nieuwelingen’ waarvan een deel van elders in de Wolfskuil kwam. De feestelijke opening vond plaats in mei 2006 met de onthulling van een levend standbeeld (omdat het echte beeld toen nog niet helemaal klaar was) en de opening van de speeltuin op de hoek Distelstraat/Bosbesstraat. Op het feest werd ook een film gepresenteerd van STOUW over de sloop en nieuwbouw zelf. Het kunstwerk werd later in 2006 alsnog geplaatst op de hoek Distelstraat/Varenstraat – en staat daar nog altijd.

Figuur 6: Foto van het kunstwerk. Bron: STOUW-nieuwsbrief November 2010.

Wolfskuil anno 2010 – is de wijk veranderd?

Figuur 7: Luchtopname van de Wolfskuil uit 2010 (interne archieven gemeente Nijmegen)

Wie bovenstaande luchtopname vergelijkt met de luchtfoto op pagina 12 ziet een aantal duidelijke fysieke veranderingen in de wijk. Ten eerste zien we het complex Wolverlei liggen op de plaats waar vroeger de “crosskuil” en de snackbar lagen. Ten tweede zien we de nieuwbouwwoningen, gekenmerkt door de iets ruimere huizen en tuinen dan de rest van de wijk. Ten derde is er in de straten van het nieuwbouwgebied meer openbaar groen te zien. Tot slot is het stratenpatroon van de wijk veranderd: het Ericaplein en de aanliggende straten zijn verdwenen. In plaats daarvan loopt er nu een nieuwe parallelstraat tussen de Floraweg en de Varenstraat: de Lavendelstraat.

Over de naam van deze straat is het nodige te doen geweest, zo blijkt uit de archieven van de Nijmeegse gemeenteraad. De huidige Lavendelstraat was in eerste instantie door de zogenoemde ‘straatnamencommissie’ van de Nijmeegse gemeenteraad “Bremstraat” gedoopt. Uit notulen van deze commissie en van de een raadsvergadering die plaatsvond op 10 en 17 november 2004, blijkt dat de keuze voor deze naam gebaseerd was op zowel historische overwegingen als op de wens van de bewonersgroep die door Portaal in de Wolfskuil geconsulteerd was. In bovengenoemde raadsvergadering is naar aanleiding van een ingezonden brief van enkele nieuwe toekomstige wijkbewoners echter een amendement aangenomen waarin de straat alsnog Lavendelstraat gedoopt is. Latere bezwaarschriften van het bouwteam van Portaal en een ex-bewoner van de gesloopte woningen om de naam Bremstraat alsnog te behouden, omdat deze de voorkeur had van de ‘oude’ buurtbewoners, werden niet-ontvankelijk verklaard, en de naam Lavendelstraat bleef.

In latere nieuwsbrieven is ook te lezen in welke mate de wijk veranderd is in de ogen van sommige ‘oude’ buurtbewoners. In een nieuwsbrief over veiligheid in de Wolfskuil (“Wolfskuil veilig”, oktober

2006) is te lezen dat er 'buurtbewoners' zijn die aangeven dat de wijk op positieve wijze veranderd is en een betere uitstraling heeft gekregen. Dit strookt met het idee dat herstructurering een positieve draai kan geven aan het imago van de wijk. Daarbij is het overigens niet duidelijk wie deze buurtbewoners waren (terugkeerders of nieuwkomers). STOUW kijkt in haar latere nieuwsbrieven een stuk kritischer terug op de herstructurering. Hoewel de jaarlijkse wijkfestivals succesvol genoemd worden, schreef de redactie van de STOUW-nieuwsbrief in maart 2010 naar aanleiding van het wijkaanpakplan Wolfskuil bij een foto van het symbolische kunstwerk op de hoek Distelstraat/Varenstraat dat er van de verbeelde integratie tussen oude en nieuwe Wolfskuilers nog niet veel gekomen was. In het artikel wordt gesproken over "eilandjes" in de wijk en onderlinge contacten die niet optimaal zijn. Het idee dat meer differentiatie zou leiden tot een sterkere sociale cohesie in de wijk, gaat volgens de opstellers van de nieuwsbrief niet op. Hun bevindingen liggen in de lijn van de eerder geschetste kritiekpunten op de herstructureringsidealen in paragraaf 2.4.

In uitzendingen van het programma "Straat van de Week" over de Varenstraat (29 november t/m 3 december 2010) en de Wolfskuilseweg (27 september t/m 1 oktober 2010) op Nijmegen 1 geven de in dit programma geïnterviewde buurtbewoners eveneens aan dat de buurt veranderd is, en niet alleen maar ten goede. Een van hen, mevrouw Liebers, zegt in de uitzending over de Varenstraat het volgende over de sociale veranderingen in de buurt: *"Vroeger was dat gewoon zo zeg maar dat mensen die hier woonden, die oude, dus die kinderen daarvan die trouwden, vaak trouwden ze ook met iemand uit de Wolfskuil zelf, en die bleven hier dan wonen. Je ziet die eh die generaties nu helemaal uit elkaar trekken. Een nadeel kan meespelen, alle huizen die nu leeg komen worden verkocht, dus mensen uit de Wolfskuil zelf hebben helemaal geen kans om hier te blijven wonen, of moeten ervan overtuigd zijn dat je vast werk houdt en dat je kunt kopen en dat je je hypotheek kunt betalen."* Even later in het interview voegt ze daar het volgende aan toe: *"Ik zie wel heel duidelijk eh, doordat die huizen ook verkocht worden, dat je ja, toch een ander slag volk terugkrijgt, en eh... met een ander slag bedoel ik niks ten nadele, want die mensen hebben hun eigen.. maar dat zijn ook aardige mensen, ook. En dat is dan een nadeel, toch, vind ik, dat er iets te veel verkocht gaat worden. Mensen kunnen niet meer blijven wonen in hun eigen wijk"* (Straat van de Week, Varenstraat).

Ook een andere geïnterviewde bewoner in de Varenstraat, mevrouw Hendriks, geeft aan dat de nieuwbouw in de wijk wel andere mensen heeft getrokken, die kennelijk wat meer op zichzelf zijn en zich 's avonds terugtrekken in hun eigen woning: *"Nou die mensen zijn wel vriendelijk hoor, niet dat die mensen niet vriendelijk zijn, maar toch, het is anders, ik weet niet... al die kleine raampjes aan de voorkant, 's avonds om een uur of zeven acht gaan die dingen allemaal dicht, ze sluiten hun eigen allemaal af. Dat vind ik wel jammer"* (Straat van de Week, Varenstraat). In de uitzending over de Wolfskuilseweg geeft een van de ondernemers aan deze straat aan de oude buurt wel te missen, omdat het een gezellige buurt was. Een andere ondernemer geeft juist aan dat de wijk sterk ten goede veranderd is, ook door de nieuwbouw. Wel was er volgens hen tijdens de anti-kraakbewoning van de oude woningen voorafgaand aan de sloop en nieuwbouw sprake van veel (drugs)criminaliteit in de wijk (Straat van de Week, Wolfskuilseweg).

In hoeverre de bevolkingssamenstelling van het herstructureringsgebied daadwerkelijk veranderd zal blijken in de kwantitatieve analyse in de volgende paragraaf.

5: Kwantitatieve analyse

5.1: Bewoners oude woningen

Uit opgaven aan het CBS over de sloop van woningen in Nijmegen blijkt dat er in de Wolfskuil in 2003 in totaal 196 woningen gesloopt zijn. In 2005 zijn er op hetzelfde stukje van de wijk in totaal 165 nieuwbouwwoningen terug gekomen. De uittocht van de oude bewoners was al lang voor de sloop begonnen. Portaal geeft aan dat veel bewoners hun huizen al ruimschoots voor de sloop in 2003 verlaten hebben om (tijdelijk) ergens anders te gaan wonen. Veel personen zijn al in 2000, 2001 of 2002 vertrokken naar een ander adres. De sloopwoningen die toen vrijkwamen zijn tot er daadwerkelijk gesloopt werd bewoond door tijdelijke huurders. Enkelen van hen protesteerden toen zij in 2003 weg moesten. Hun vertrek werd door Portaal door middel van een rechterlijk geding afgedwongen en de bewoners werden opgevangen in de noodopvang (De Volkskrant, 7 februari 2003 & Trouw, 18 februari 2003).

Omdat veel bewoners al voor de daadwerkelijke sloop uit de wijk vertrokken zijn, is er in deze kwantitatieve analyse van bewoners in de oude woningen gekeken naar de bewoners die op 1 januari 2000 woonden op de adressen van de gesloopte woningen. In de tabel hieronder volgen de belangrijkste bevolkingskenmerken van de bewoners van de oude woningen, afgezet tegen die voor de bevolking van de wijk Wolfskuil als geheel op 1 januari 2000.

<i>Kenmerken</i>	<i>Indeling</i>	<i>Bewoners sloopgebied op 1 januari 2000</i>	<i>Bewoners Wolfskuil op 1 januari 2000¹</i>
Totaal aantal woningen		196	2671
Totaal aantal personen		475	6318
Verhouding man/vrouw		50,9% man, 49,1% vrouw	48% man, 52% vrouw
Leeftijd (5 klassen)	0-14 jaar	22,1 %	18,1%
	15-24 jaar	14,7 %	15,0%
	25-49 jaar	46,5 %	44,0%
	50-64 jaar	12,4 %	14,5%
	65+	4,2 %	8,5%
Etniciteit (7 klassen)	Nederlands	59,4%	68,5%
	Surinaams	0,2%	0,7%
	Antilliaans/Arubaans	0,4%	0,7%
	Turks	22,3%	12,5%
	Marokkaans	2,9%	2,8%
	Overig Westers	8,8%	10,9%
Soort huishouden	Overig niet-Westers	5,9%	3,9%
	Alleen wonend	11,2%	31,1%
	Echtpaar/samenwonend	12,6%	25,7%
	1-oudergezin	19,8%	10,4%
	2-oudergezin	38,1%	25,3%
	Vrij huis	7,4%	4,9%
	Anders	10,9%	2,6%

¹ Deze gegevens zijn te vinden in de database Stadsgetallen op www.nijmegen.nl

Uit deze tabel blijkt dat de bevolkingssamenstelling van het sloopgebied op een aantal fronten sterk verschilde van de wijk Wolfskuil als geheel. In het sloopgebied woonden relatief meer mensen met een Turkse achtergrond, en relatief meer een- en tweeloudergezinnen. Voor het overige verschilde de bevolkingssamenstelling van het sloopgebied weinig met die van de wijk Wolfskuil als geheel.

Van deze mensen die in 2000 in het sloopgebied woonden, bleek een groot deel (bijna 80 %) in 2007 (toen de nieuwbouwwoningen er stonden) nog altijd in Nijmegen te wonen. De overige bewoners (ruim 20 %) waren inmiddels overleden of verhuisd naar een andere gemeente. Bijna 40 % van de oorspronkelijke bewoners van het sloopgebied woonde bovendien ook in 2007 weer binnen de gemeentelijke wijkgrenzen van de wijk Wolfskuil. Daarnaast kennen de wijken Neerbosch-Oost, Biezen en Heseveld relatief veel ex-Wolfskuilers.

<i>Wijk</i>	<i>Percentage vertrekkers uit de Wolfskuil dat in 2007 in deze wijk woonde</i>
Wolfskuil	39,2%
Neerbosch-Oost	9,1%
Biezen	6,9%
Heseveld	3,8%
Hatert	3,6%
Nije Veld	2,5%
Hees	1,9%
Zwanenveld	1,5%
Meijhorst	1,3%
Benedenstad	1,1%
Stadscentrum	0,8%
Sint Anna	0,8%
Hatertse Hei	0,8%
Malvert	0,8%

<i>Wijk</i>	<i>Percentage vertrekkers uit de Wolfskuil dat in 2007 in deze wijk woonde</i>
Oosterhout	0,8%
Grootstal	0,6%
Lankforst	0,6%
De Kamp	0,6%
Altrade	0,4%
Goffert	0,4%
Brakkenstein	0,4%
Tolhuis	0,4%
Hengstdal	0,2%
Aldenhof	0,2%
t Acker	0,2%
t Broek	0,2%
Totaal in Nijmegen	79,4%
Vertrokken uit Nijmegen/overleden	20,6%
Totaal (n = 475)	100,0%

Er is in de analyse specifiek gecontroleerd of deze verhoudingen zouden veranderen wanneer inwonende kinderen uit het jaar 2000 niet mee zouden nemen in bovenstaande analyse. Inwonende kinderen vertrekken immers bij het bereiken van de volwassen leeftijd op een gegeven moment meestal uit het ouderlijk huis, of er nu herstructurering plaats vindt of niet. Bij deze controle bleek echter dat deze groep geen noemenswaardige invloed heeft op de algemeen gepresenteerde cijfers: de relatieve verhoudingen tussen de wijken onderling bleven hetzelfde.

In algemene zin kunnen we concluderen dat 80% van de bewoners van het sloopgebied in 2007 nog altijd in Nijmegen woont. Ook woont 40% van de bewoners uit het sloopgebied op dat moment nog altijd in de wijk Wolfskuil.

5.2: Bewoners nieuwe woningen

In de 165 nieuwbouwwoningen die er in het herstructureringsgebied terug zijn gebouwd, woonden in 2007 in totaal 423 bewoners. In de tabel hieronder volgen de belangrijkste bevolkingskenmerken van deze bewoners, ten opzichte van de bewoners van de wijk Wolfskuil als geheel, op 1 januari 2007. Uit de vergelijking tussen de cijfers uit 2000 en die uit 2007 kunnen we opmaken welke veranderingen er hebben plaatsgevonden in de bevolkingssamenstelling van de Wolfskuil na de sloop en nieuwbouw in de wijk.

<i>Kenmerken</i>	<i>Indeling</i>	<i>Bewoners sloopgebied op 1 januari 2007</i>	<i>Bewoners Wolfskuil op 1 januari 2007</i>
Totaal aantal woningen		165	2682
Verhouding koop- en huurwoningen	Koopwoningen	54,8%	33,4%*
	Huurwoningen	45,2%	65,9 %*
Totaal aantal personen		423	6410
Verhouding man/vrouw		49,4% man, 50,6% vrouw	47,7% man, 52,3% vrouw
Leeftijd (5 klassen)	0-14 jaar	20,8%	15,0%
	15-24 jaar	18,2%	18,8%
	25-49 jaar	52,0%	42,6%
	50-64 jaar	7,6%	15,5%
	65+	1,4%	8,1%
Etniciteit (7 klassen)	Nederlands	57,2%	66,5%
	Surinaams	0,2%	0,7%
	Antilliaans/Arubaans	2,1%	1,2%
	Turks	23,2%	11,8%
	Marokkaans	4,5%	3,6%
	Overig Westers	4,7%	11,3%
	Overig niet-Westers	8,0%	4,9%
Soort huishouden	Alleen wonend	9,2%	31,9%
	Echtpaar/samenwonend	20,1%	27,8%
	1-oudergezin	6,4%	8,8%
	2-oudergezin	49,9%	22,3%
	Vrij huis	9,7%	6,3%
	Anders	4,7%	2,9%

² Deze gegevens zijn te vinden in de database Stadsgetallen op www.nijmegen.nl

* 0,7% van de woningen is getypeerd als onbekend.

Uit bovenstaande tabel blijkt dat de bevolkingssamenstelling van het nieuwbouwgebied op een aantal fronten verschilt ten opzichte van de wijk Wolfskuil als geheel. Ten eerste zijn er in verhouding tot de wijk Wolfskuil als geheel veel meer koopwoningen in het nieuwbouwgebied. Ten tweede is de bevolking van het nieuwbouwgebied wat verjongd: er wonen relatief veel kinderen en relatief meer mensen tussen de 25 en 49 jaar oud. Ook zijn er in het nieuwbouwgebied relatief veel 2-oudergezinnen te vinden in vergelijking met de wijk Wolfskuil als geheel.

268 van de 423 personen die in 2007 in de nieuwbouw woonden, woonden in 2000 ook al in Nijmegen. In de tabel hieronder is weergegeven uit welke Nijmeegse wijken zij kwamen. 48 personen die in 2007 in de nieuwbouwwoningen woonden, waren nog niet geboren waren op 1 januari 2000. De overige (107) bewoners kwamen van buiten Nijmegen.

<i>Wijk</i>	<i>Percentage nieuwe bewoners dat in 2007 uit deze wijk naar de nieuwbouw in de Wolfskuil is getrokken</i>
Wolfskuil	51,1%
Neerbosch Oost	6,7%

<i>Wijk</i>	<i>Percentage nieuwe bewoners dat in 2007 uit deze wijk naar de nieuwbouw in de Wolfskuil is getrokken</i>
Lankforst	1,5%
Galgenveld	1,1%

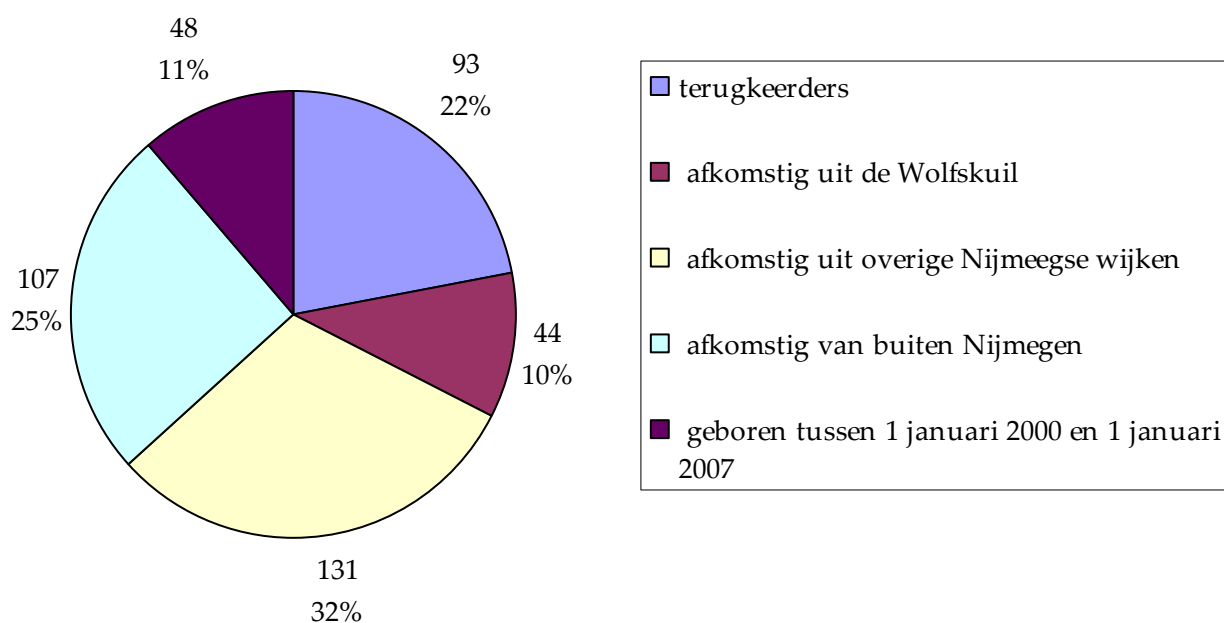
Heseveld	4,9%
Centrum	4,5%
Biezen	3,7%
Altrade	3,4%
t Acker	3,4%
Goffert	2,6%
Bottendaal	2,2%
Nije Veld	2,2%
Hazenkamp	1,9%
Benedenstad	1,5%
Hengstdal	1,5%
Hatert	1,5%

Hunnerberg	0,7%
Hatertse Hei	0,7%
Heyendaal	0,7%
Hees	0,7%
De Kamp	0,7%
Kwakkenberg	0,4%
Groenewoud	0,4%
Ooyse Schependom	0,4%
Sint Anna	0,4%
Tolhuis	0,4%
Zwanenveld	0,4%
Meijhorst	0,4%
Totaal (n=268)	100,0%

Wanneer we kijken naar de wijken waar de nieuwe bewoners vandaan kwamen zien we dat er relatief veel mensen uit de wijk Wolfskuil in de nieuwbouwwoningen zijn gaan wonen; namelijk 137 mensen oftewel 51,1 %. Verder zijn de wijken Neerbosch-Oost, Heseveld en Centrum relatief sterk vertegenwoordigd met percentages van rond de 5%.

93 van de 268 Nijmegenaren die in 2007 in de nieuwbouw woonden, kunnen bovendien met zekerheid worden getypeerd als terugkeerders: zij woonden op 1 januari 2000 op een adres in het gesloopte deel van de wijk. Dat betekent dat van de 475 bewoners die in het jaar 2000 in de Ericastraat en omgeving woonden, er zeker 93 zijn teruggekeerd naar de nieuwbouwwoningen. Van de 423 personen die in 2007 in het nieuwbouwgebied woonden is dus 22 % zeker te typeren als terugkeerders. De typering van de verschillende groepen bewoners van de nieuwbouwwoningen is weergegeven in een cirkeldiagram hieronder.

Herkomst bewoners nieuwbouwwoningen in 2007

Wanneer we de bevolkingskenmerken van de oorspronkelijke bewoners van de gesloopte woningen in 2000, en de bewoners van de nieuwbouwwoningen in 2007 naast elkaar zetten, vallen er een aantal dingen op. Ten eerste ligt het aantal echtparen/samenwonenden hoger onder de nieuwbouwbewoners in 2007. Ten tweede is in de nieuwbouwwoningen het aantal 1-ouder-gezinnen afgenomen en het aantal 2-ouder-gezinnen toegenomen. Ten derde is er amper verandering opgetreden in de bevolkingssamenstelling van het gebied als het gaat om de etnische achtergronden van de bewoners. Uit de kwalitatieve analyse in de volgende paragraaf blijkt echter dat sommige teruggekeerde bewoners op dit laatste punt andere ervaringen hebben.

Wat opvalt aan zowel de oude als de nieuwe bevolkingssamenstelling in het sloop/nieuwbouwgebied, is dat deze relatief jong is: er wonen weinig senioren, in vergelijking met de rest van Nijmegen. In algemene zin kunnen we concluderen dat de bevolkingssamenstelling van het herstructureringsgebied na de sloop en nieuwbouw beperkt veranderd is. Het aantal koopwoningen in het herstructureringsgebied is (natuurlijk) wel sterk toegenomen.

Kenmerken	Indeling	Bewoners sloopgebied op 1 januari 2000	Bewoners Wolfskuil op 1 januari 2007
Totaal aantal woningen		196	165
Totaal aantal personen		475	423
Verhouding man/vrouw		50,9% man, 49,1% vrouw	49,4% man, 50,6% vrouw
Leeftijd (5 klassen)	0-14 jaar	22,1 %	20,8%
	15-24 jaar	14,7 %	18,2%
	25-49 jaar	46,5 %	52,0%
	50-64 jaar	12,4 %	7,6%
	65+	4,2 %	1,4%
Etniciteit (7 klassen)	Nederlands	59,4%	57,2%
	Surinaams	0,2%	0,2%
	Antilliaans/Arubaans	0,4%	2,1%
	Turks	22,3%	23,2%
	Marokkaans	2,9%	4,5%
	Overig Westers	8,8%	4,7%
	Overig niet-Westers	5,9%	8,0%
Soort huishouden	Alleen wonend	11,2%	9,2%
	Echtpaar/samenwonend	12,6%	20,1%
	1-oudergezin	19,8%	6,4%
	2-oudergezin	38,1%	49,9%
	Vrij huis	7,4%	9,7%
	Anders	10,9%	4,7%

5.3: Stadsvernieuwingsurgentie – verspreiding van bewoners herstructureringswijken over Nijmegen als geheel

In dit onderzoek is ook gekeken naar de verhuisbewegingen van bewoners uit andere Nijmeegse herstructureringswijken. In de kwantitatieve analyse is breder gekeken of er in Nijmegen sprake lijkt te zijn van waterbedeffecten. Onder een waterbedeffect wordt verstaan dat een beleidsmaatregel (bijvoorbeeld herstructureringsmaatregelen) een (on)bedoeld effect heeft op een ander gebied dan waar deze beleidsmaatregel voor was bedoeld (Slob, Bolt & Van Kempen, 2008, p 11). In dit geval zou er sprake zijn van een waterbedeffect wanneer de ex-bewoners van de herstructureringswijk zich zouden concentreren in een/enkele van de andere stadswijken, in plaats van zich verspreiden over de stad. Het risico bestaat dan dat er sprake is van een verplaatsing van de concentratie van problemen die aanleiding waren voor het herstructureringsbeleid.

De vraag is natuurlijk in hoeverre we in Nijmegen van een dergelijk waterbed-effect kunnen spreken. In de tabel hier rechts staat het aantal aangeboden huurwoningen in de periode 2000-2009. Uit een analyse van alle personen die in de periode 2000-2009 met een stadsvernieuwings-urgentie (SV-urgentie) via Entree een andere huurwoning in Nijmegen toegewezen hebben gekregen blijkt dat ongeveer 4,5% van al deze aangeboden huurwoningen toegewezen is aan stadsvernieuwingsurgenten (hierna verkort tot SV-urgenten). De SV-urgenten vormen dus een relatief kleine groep op de huurwoningenmarkt.

Deze SV-urgenten hebben zich over het algemeen verspreidt over de stad. Uit de tabel op pagina 27 is wel af te lezen dat er een aantal wijken is waar relatief veel SV-urgenten naar toe trekken, waarvan de Wolfskuil er een is. Maar ook in Biezen, Hengstdal en Nije Veld zijn in de afgelopen jaren meer dan 100 huizen toegewezen aan SV-urgenten.

Het is onduidelijk waarom deze wijken relatief veel SV-urgenten trekken. Een eerste mogelijke verklaring voor de populariteit van deze wijken is de herhuisvesting van mensen die doorstromen binnen de wijk omdat hun oude woning vanwege herstructureringsmaatregelen gesloopt of gerenoveerd wordt. Een andere, mogelijke verklaring voor de aantrekkingskracht van deze wijken is dat ze relatief centraal in de stad liggen. Een derde mogelijke verklaring de SV-urgenten naar deze wijken trekken omdat er relatief veel huurwoningen te vinden zijn die vergelijkbaar zijn met hun oude woning qua grootte en prijsklasse. Voor een definitieve verklaring zou echter een veel omvangrijker onderzoek nodig zijn dan dit stage-onderzoek.

<i>Jaar</i>	<i>aangeboden woningen</i>
2000	2575
2001	2052
2002	1941
2003	2037
2004	2008
2005	2483
2006	2109
2007	1884
2008	1971
2009	1809
Totaal	20869

Bron: database Stadsgetallen
op www.nijmegen.nl

Wijk	Totaal aantal toegewezen woningen aan SV- surgenten	Percentage aantal toegewezen woningen aan SV- surgenten
Biezen	145	15,4%
Hengstdal	110	11,7%
Nije Veld	107	11,4%
Wolfskuil	103	11,0%
Hatert	84	8,9%
Grootstal	79	8,4%
Benedenstad	48	5,1%

Wijk	Totaal aantal toegewezen woningen aan SV- surgenten	Percentage aantal toegewezen woningen aan SV- surgenten
Aldenhof	19	2,0%
Lankforst	18	1,9%
Hees	18	1,9%
Meijhorst	17	1,8%
't Acker	15	1,6%
St. Anna	12	1,3%
Centrum	11	1,2%

Zwanenveld	47	5,0%	Oosterhout Nijmegen	11	1,2%
Neerbosch Oost	40	4,3%	Malvert	9	1,0%
Heseveld	37	3,9%	De Kamp	8	0,9%
Hatertse Hei	35	3,7%	't Broek	7	0,7%
Lent Nijmegen	25	2,7%	Galgenveld	3	0,3%
Bottendaal	22	2,3%	Hunnerberg	3	0,3%
Altrade	20	2,1%	Weezenhof	3	0,3%
Tolhuis	19	2,0%	Hazenkamp	2	0,2%
Brakkenstein	19	2,0%	Goffert	2	0,2%
			Totaal	940	100,0%

5.4: Wijkmonitor 2009

Al eerder werden de bewoners en wijkprofessionals in de Wolfskuil bevraagd over de Wolfskuil, voor de Wijkmonitor van 2009. Hieruit blijkt dat de geïnterviewde wijkprofessionals destijds positieve verwachtingen hadden van de herstructureringsmaatregelen in het stadsdeel Oud-West, waar de Wolfskuil ook in ligt. Zij zagen verbeteringen op het sociale vlak en op het gebied van leefbaarheid, en hadden positieve verwachtingen van de aanpak die de gemeente gestart was. De geënquêteerde bewoners gaven aan hun wijk schoner, heler en veiliger te vinden. Het rapportcijfer wat zij gaven voor hun woonomgeving was gestegen en zowel de scores van deze bewoners als de signalen van bewonersgroepen wezen op een wederzijdse toenadering van etnische groepen.

In de bevolkingssamenstelling van de wijk waren volgens de wijkmonitor ook enkele veranderingen zichtbaar. Zo was er een toename van jongvolwassenen in de wijk als geheel, terwijl tegelijkertijd door vergrijzing het aantal zestigers toenam. Het relatieve aantal niet-westerse allochtonen was in de Wolfskuil destijds relatief hoog in vergelijking met de rest van Nijmegen: 22 procent in de Wolfskuil ten opzichte van 12 procent als gemiddelde in Nijmegen. Een groot deel van deze niet-westerse allochtonen in de Wolfskuil heeft een Turkse achtergrond. Wijkprofessionals en bewonersorganisaties gaven aan dat de niet-westerse allochtonen vaak in een achterstandspositie verkeerden en dat veel vrouwen in deze groep de Nederlandse taal slecht beheersten.

In de Wolfskuil woonden in 2009 ook relatief veel mensen met een zwakke of kwetsbare sociaal-economische positie. Ten opzichte van het gemiddelde in Nijmegen woonden hier relatief veel huishoudens met een laag inkomen, al was dit aantal wel iets afgenomen. Aan een groot deel van de basisschoolkinderen in de Wolfskuil werden ook lagere startkansen toegedicht, en ook in de citoscores en schooladviezen kwam de gemiddelde achterstand op onderwijsniveau in de wijk naar voren. Wel vertoonden deze scores in de Wolfskuil inmiddels een positieve lijn en kregen meer leerlingen er een hoger schooladvies. De wijk kende nog altijd wel een hoog niveau van leerlingen die niet in de eigen wijk naar school gingen, maar naar een school elders in Nijmegen. Het aandeel cliënten voor maatschappelijk werk in de Wolfskuil was bovengemiddeld. Bewonersorganisaties en wijkprofessionals waren overigens positief gestemd over de wijkaanpak middels wijkteam en gezinscoaches.

In de wijkmonitor werd de verwachting uitgesproken dat de herstructureringsmaatregelen de fysieke en sociale samenstelling van de wijk zouden veranderen, omdat er koopappartementen gepland stonden en omdat naar verwachting een deel van de oorspronkelijke bewoners niet terug zou keren naar de nieuwbouw. Wijkprofessionals en bewonersorganisaties signaleerden dat bewoners bezorgd waren over de huurprijzen en minder aandacht besteedden aan hun woning, tuin en buurt. Wel oordeelden veel bewoners positiever dan bij eerdere metingen over de openbare ruimte in hun

buurt. Al waren zij nog altijd minder positief dan de gemiddelde Nijmegenaar over de verloedering van de openbare ruimte in hun buurt, de bewoners van Oud-West meldden wel minder verloedering in hun buurt, dan bij eerdere metingen. Ook wijkprofessionals en bewonersorganisaties signaleerden eveneens signalen van verloedering en verwaarlozing in de openbare ruimte, maar zagen ook positieve ontwikkelingen door de nieuwbouw, herstructurering en de aanleg van Park West (o.a. Distelpark) met behulp van bewonersparticipatie.

Over de hoeveelheid winkels in de wijk en de mogelijkheden voor openbaar vervoer waren de bewoners zeer tevreden, en ook de tevredenheid over voorzieningen voor de jeugd was in 2009 toegenomen. Wijkprofessionals en bewonersorganisaties maakten zich wel zorgen over de hoge verkeersdruk in de wijken Wolfskuil en Biezen. Het aantal bedrijven en arbeidsplaatsen in de wijk lag laag. Wat betreft de woningvoorraad staat in de Wijkmonitor dat er veel huurwoningen in beide wijken liggen, maar dat aantal huurwoningen relatief afneemt en als gevolg van de herstructurering (sloop van huurwoningen, koopwoningen in de nieuwbouw en de verkoop van huurwoningen) nog verder af zal nemen.

De sociale situatie in de wijken Biezen en Wolfskuil wordt in de Wijkmonitor van 2009 positief geschetst. Zo zien wijkprofessionals, bewonersorganisaties (en bewoners) een positieve ontwikkeling in de wijk dankzij de interventies die er door de gemeente en instanties zijn gepleegd. Bij deze interventies gaat het dan om de lopende herstructureringen (die zorgen voor een instroom van jonge bewoners) en andere sociale maatregelen. Tegelijkertijd schetsen zowel professionals en bewonersorganisaties een beeld van segregatie en etnische groepen die langs elkaar heen leven, tot aan hard racisme, in Oud-West. Zowel de professionals als bewonersorganisaties zagen een sterke verbondenheid tussen de oorspronkelijke bewoners van deze wijken, die vaak tegenover de “nieuwkomers” in de wijk komen te staan. Sociale segregatie dreigde te ontstaan doordat de relatief dure nieuwbouwwoningen voor de oorspronkelijke wijkbewoners mogelijk te duur zouden zijn. Ook was het nog maar de vraag of dat de kinderen van de nieuwe bewoners in de wijk naar school zouden gaan. Het beeld wat in de wijkmonitor van de sociale situatie geschetst wordt duidde daarmee op het mogelijke ontstaan van een wij-zij tegenstelling tussen de nieuwkomers en de oorspronkelijke wijkbewoners.

De bewoners van Biezen en de Wolfskuil oordeelden over het algemeen positiever over de sociale interactie in de buurt, op basis van vragen of mensen elkaar kennen en goed met elkaar omgaan. Veel bewoners voelden zich ook verantwoordelijk voor de buurt, en ook het percentage bewoners wat zich gehecht voelde aan de buurt was toegenomen. Desondanks was de betrokkenheid van de wijkbewoners bij initiatieven van instanties wel afgenomen. De belangstelling van allochtone wijkbewoners voor wijkactiviteiten was bovendien beperkt, ondanks allerlei inspanningen om bijvoorbeeld allochtone wijkbewoners te interesseren voor de wijkraad. Wel waren er relatief veel contacten tussen mensen uit verschillende etnische groepen in vergelijking met het Nijmeegse gemiddelde. Ook oordeelden meer bewoners in Oud-West positief over de onderlinge verhoudingen tussen deze verschillende groepen dan twee jaar eerder. Deze mening werd gedeeld door de wijkprofessionals en bewonersorganisaties die ook vonden dat deze onderlinge contacten toenamen, met name in de Wolfskuil.

Tot slot blijkt uit de Wijkmonitor dat de veiligheidssituatie in de wijken, ondanks de problemen die er nog speelden, verbeterd was: bewoners ervoeren minder jongerenoverlast en onveiligheid. Concluderend kunnen we op basis van de wijkmonitor zeggen dat de bewoners van de Wolfskuil destijds tevreden waren over (de ontwikkelingen in) hun buurt. Zij gaven hun buurt dan ook een ruime voldoende: een 7. De bijdrage van de herstructurerings- en overige sociale maatregelen in de wijk was volgens de wijkprofessionals positief op het gebied van leefbaarheid en sociale samenhang, maar sommigen wezen ook wel op een gevaar: dat de mogelijke uittocht van de “oude” wijkbewoners een negatief effect zou kunnen hebben op de sociale cohesie.

6: Kwalitatieve analyse

6.1: Kenmerken geïnterviewden

De geïnterviewden zijn allemaal voormalige of huidige inwoners van het nieuwbouwgebied in de Wolfskuil, omsloten door de Floraweg, Distelstraat, Bosbesstraat en Wolfskuilseweg. Dit stukje van de wijk Wolfskuil werd voorafgaand aan de sloop en nieuwbouw in de volksmond ook wel “de rimboe” genoemd.

Onder de geïnterviewden, van wie de leeftijd varieert tussen de +/- 20 en +/- 65 jaar, zijn zowel mannen als vrouwen, zowel mensen met een koopwoning als mensen met een huurwoning en zowel mensen van Nederlandse als van niet-Nederlandse afkomst. Soms gaven ook kinderen van de geïnterviewde wijkbewoners hun mening tijdens het gesprek, deze meningen zijn meegenomen in het onderzoek. Voor alle geïnterviewden geldt dat zij minimaal enkele jaren in de Wolfskuil wonen of hebben gewoond. Sommigen wo(o)n(d)en (bijna) hun hele leven in de Wolfskuil; anderen wonen er nu een aantal jaar of hebben er in het verleden een aantal jaar gewoond.

We kunnen echter niet spreken van een representatieve steekproef van de totale bevolking van het nieuwbouwgebied in de Wolfskuil; noch van de hele wijk Wolfskuil. Dit omdat er sprake is van een kleinschalig, verkennend en kwalitatief ingestoken onderzoek waarin het maximale aantal geïnterviewden om praktische redenen rond de twintig personen lag. Toch blijkt uit bovenstaande dat de geïnterviewde bewoners qua achtergrondkenmerken wel degelijk verschillende “groepen” bewoners van de Wolfskuil vertegenwoordigen.

De diverse geïnterviewde bewoners zijn, zoals in onderzoeksopzet vermeld, ten behoeve van het onderzoek min of meer verdeeld in drie groepen of categorieën:

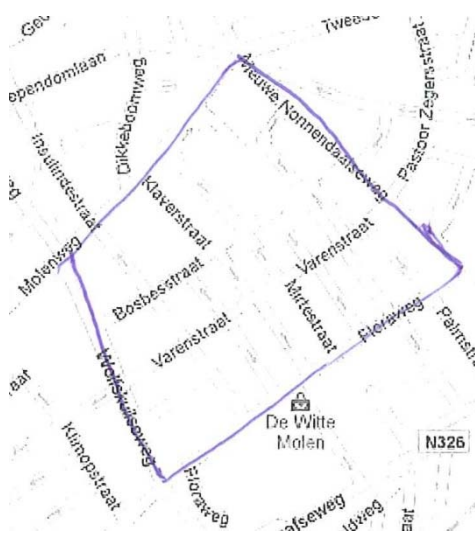
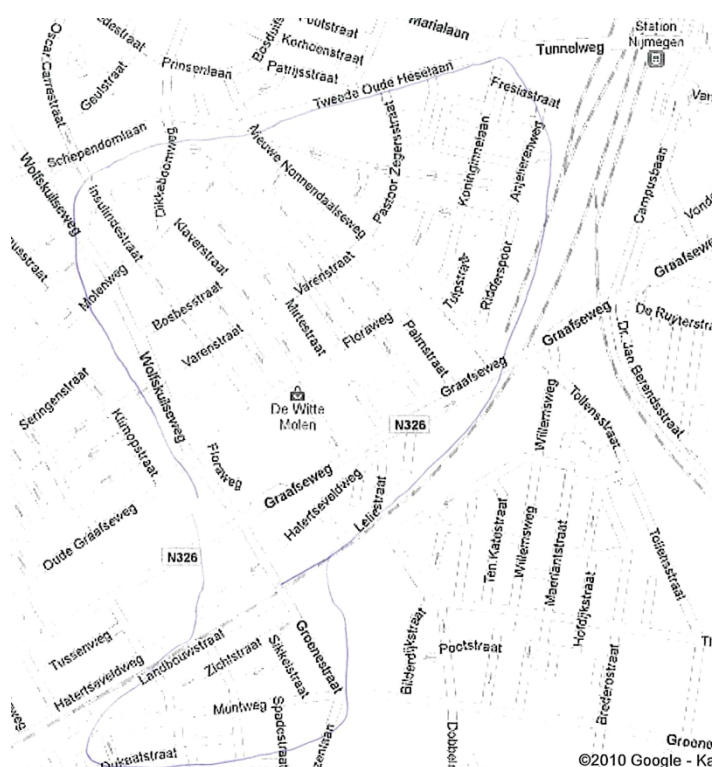
- degenen die de sloop en nieuwbouw als bewoner van het gesloopte wijkdeel hebben meegemaakt (of daar toen via naaste familieleden dicht bij betrokken zijn geweest) en in de nieuwbouw zijn ‘teruggekeerd’; de “terugkeerders” (in de verwijzingen genummerd met T);
- degenen die de sloop en nieuwbouw hebben meegemaakt en destijds besloten hebben om niet terug te keren naar het nieuwbouwgedeelte van de wijk, maar elders in de Wolfskuil of elders in Nijmegen te gaan wonen; de “vertrekkers”, omdat zij uit het gesloopte deel van de Wolfskuil vertrokken zijn (in de verwijzingen genummerd met V);
- degenen die voorheen niet in de Wolfskuil woonden en in die zin als “nieuwkomer” in het nieuwbouwgedeelte van de wijk zijn komen wonen na de oplevering. Zij worden logischerwijs de “nieuwkomers” (genummerd met N) genoemd in deze rapportage.

Bovenstaande termen worden voor de verschillende te onderscheiden groepen in het onderzoek gebruikt. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat er vele andere categorieën of groepen te onderscheiden waren geweest; en dat er geen sprake is van een waterscheiding tussen de verschillende groepen, maar eerder een groot grijs gebied. Een voorbeeld van een dergelijk grijs, diffuus gebied tussen twee categorieën zijn de vertrekkers die verhuisd zijn naar een andere woning in de Wolfskuil die buiten het nieuwbouwgebied ligt: zij zijn vertrokken uit het toenmalige sloopgebied, maar zij zijn wel binnen de wijk blijven wonen. In de categorisering van het onderzoek zijn zij ingedeeld bij de “vertrekkers”, maar echt vertrokken uit de wijk Wolfskuil zijn zij natuurlijk niet. Zo zijn er binnen alle drie de groepen die in het onderzoek onderscheiden worden mensen geïnterviewd die zich niet zo gemakkelijk in een van de categorieën laten vallen. De in dit onderzoek gebruikte groepsindeling vormt dus eerder een grove afbakening dan een strikte, zwart-witscheiding van verschillende groepen.

6.2: Heel veel verschillende Wolfskuilen

Bij een kwantitatieve analyse van cijfermateriaal zijn de grenzen van het geografische gebied waarover men informatie verzamelt relatief eenvoudig af te bakenen; bij het afnemen van interviews is de afbakening van “de Wolfskuil” wat minder duidelijk. In de derde paragraaf, waarin het onderzoeksgebied beschreven werd, bleek al dat er in de onderzochte literatuur verschillende percepties bestaan van de grenzen van “de Wolfskuil”.

Tijdens het interview is daarom aan de verschillende (ex-)bewoners gevraagd om op een print van een deel van Nijmegen in ‘Google Maps’ in te tekenen of aan te geven waar voor hen de grenzen van de wijk Wolfskuil lagen. Een aantal van deze tekeningen wordt op deze pagina weergegeven. De een tekende met grote stelligheid de grens, de ander trok de eigen grenzen meteen in twijfel of tekende meerdere “Wolfskuilen”. Bij een koppel, waaraan de interviewer beide partners vroeg een kaart te tekenen, leidde het tekenen van de grenzen tot veel onderlinge hilariteit omdat beide partners een andere Wolfskuil voor ogen hadden.

ter illustratie drie van deze tekeningen weergegeven, een ruime begrenzing, de meest gehanteerde begrenzing en een kleine begrenzing van de buurt (hiernaast).

Deze verschillende afbakeningen van de Wolfskuil illustreren min of meer de onderlinge verschillen en overeenkomsten in de verhalen van de geïnterviewden: er zijn zaken waar men het onderling sterk over eens is en er zijn eveneens onderlinge verschillen te bespeuren.

Bovendien zijn er net zoveel mogelijke omschrijvingen van de wijk als mogelijke grenzen; al vertonen de omschrijvingen wel meer overeenkomsten. De geïnterviewden omschrijven hun (voormalige) woonwijk als een (oude) volkswijk, waarbij termen als veiligheid, gemoedelijkheid/gezelligheid, gemêleerd (qua bevolkingssamenstelling), en onderlinge sociale samenhang de hoofdrol spelen.

Veel geïnterviewden vertelden dat de wijk nu (in positieve of negatieve zin) rustiger is dan voor de sloop en nieuwbouw. Sommigen noemen in hun omschrijving de term achterstandswijk, maar geven daarbij aan dat zij die term te negatief vinden of simpelweg zelf de wijk niet als een achterstandswijk te ervaren. Anderen spreken ook van een multiculturele wijk; of noemen de mix van huur- en koopwoningen of 'oudere' en nieuwbouwwoningen. Er worden verschillende plus- en minpunten van de wijk genoemd, zowel van voor als na de sloop en nieuwbouw. Deze plus- en minpunten hebben vooral betrekking op de fysieke inrichting van de (openbare ruimte in) de wijk en de onderlinge sociale contacten, en zullen hieronder aan bod komen per groep.

6.3: Vertrekkers en terugkeerders⁴

Keuze om wel of niet terug te keren naar de Wolfskuil

Onder de geïnterviewde terugkeerders en vertrekkers waren vooral huurders van wie de kinderen nu volwassen zijn (uitzonderingen daargelaten). Velen van hen wo(o)n(d)en al jaren in de Wolfskuil. Sommigen zijn er geboren en/of getogen, anderen zijn er in een later stadium van hun leven komen wonen omdat zij een betaalbare huurwoning zochten of er hun partner vonden.

Tussen de groepen die in dit onderzoek onderscheiden worden als terugkeerders en vertrekkers bestaan veel overeenkomsten. Zo hebben zij allen gewoond in het inmiddels gesloopte deel van de Wolfskuil en bewaren zij allerlei herinneringen aan dit verdwenen stukje van de buurt. Zij hebben allemaal het proces van sloop en nieuwbouw van de wijk bewust meegemaakt. Ook waren zij allemaal bekend met de wijk Wolfskuil (in tegenstelling tot de nieuwkomers, die in een nieuwe en voor hen vaak relatief onbekende wijk terecht kwamen). In hun omschrijvingen van de buurt wordt vooral de saamhorigheid, het sociale en gezellige van de Wolfskuil benadrukt. Soms komt daarbij een zekere nostalgie naar het verdwenen stukje van de buurt naar boven.

Hoewel men de oude huizen over het algemeen omschrijft als klein en slecht, "*ouwe krotjes*" (T1); "*kippenhokken*" (T4); "*echt drie keer helemaal niks*" (V2), was niet iedereen even blij met het idee van sloop en nieuwbouw in de buurt. Een aantal oude bewoners had er weinig trek in het oude huis en de oude buurt (tijdelijk) te verlaten, en zij waren ook bang dat de buurt (te) veel zou veranderen. Het afscheid van hun oude buurt viel hen ook zwaar: "*Zo... nou ik heb echt gehuild, zo'n spijt had ik het eerste jaar... echt, vond ik heel moeilijk. Dacht ik van... toen heb ik heel vaak gedacht van ooh wat hebben ze me aangedaan*" (V3). Achteraf terugkijkend geven een aantal ex- en teruggekeerde bewoners aan dat ze in de oude buurt ook heel gelukkig waren. Zij hadden liever een renovatie van de oude buurt gezien dan de herstructureringsmaatregelen die er genomen zijn. Met nostalgie blikken zij terug op de oude 'rimboe' waar de huizen weliswaar niet groot waren, maar groot genoeg, en waar een sterke onderlinge saamhorigheid bestond.

Veel vertrekkers geven aan dat zij hun oude buurt in die zin verkiezen boven de andere Nijmeegse wijk waar ze nu wonen. Een enkeling geeft wel aan dat er in de oude buurt een gesloten wijkcultuur was, maar dat die beschermde wijkcultuur goed beviel. Sommige vertrekkers zouden morgen zo weer teruggaan naar de oude buurt, als dat zou kunnen. Toch zijn deze vertrekkers niet teruggekeerd naar de nieuwbouwwoningen, omdat zij het om verschillende redenen niet zagen zitten om een tweede keer te verhuizen. Redenen die genoemd werden waren het hebben van een chronische aandoening (V2, V5), te veel onzekerheid over hoe de nieuwe buurt eruit kwam te zien (V3), het niet kunnen vinden een passende woning in de wijk qua grootte en huur (V4), gebrek aan hulp bij het

⁴ Een meer uitgebreide analyse van de kwalitatieve interviews met vertrekkers en terugkeerders is te vinden in bijlage 3.

verhuizen (V2) en het vertrekken van de andere oude buurtgenoten: *“Omdat ik al eh... gehoord had van... dat d'r bijna niemand terugkwam. Dus... het was, het was je buurt niet meer zeg maar”* (V1). Voor deze vertrekkers en de terugkeerders die met nostalgie terugkijken op het verleden, lijkt de kritiek op de herstructureringsidealen uit het theoretisch kader deels op te gaan: zij zijn bijvoorbeeld een deel hun oude sociale netwerken kwijtgeraakt of konden in het nieuwbouwgebied qua huur en grootte geen passende woning vinden. Wel is er een deel van de vertrokken bewoners is, zo bleek al uit de kwantitatieve gegevens, doorgestroomd naar een andere woning binnen de wijk Wolfskuil. Een geïnterviewde vertrekkers die elders in de Wolfskuil is gaan wonen, noemt als reden de vertrouwde buurt: *“Nou hier wonen ook heel veel bekenden van mij, die vroeger ook... aan die kant gewoond hebben [...] en ook omdat ik graag in de buurt wou blijven omdat het nog mijn buurt wel is [...] ik bedoel je kunt overal wonen he, maar... ik zou niet graag in een andere wijk wonen nee”* (V1).

De geïnterviewde terugkeerders vertellen dat zij teruggekeerd zijn om weer in hun vertrouwde omgeving met de vertrouwde buurtgenoten te kunnen wonen. De meesten woonden tijdens het sloop- en nieuwbouwproces tijdelijk in een wisselwoning. Sommigen vonden dat heel leuk bij wijze van afwisseling, anderen konden niet wachten tot zij terug mochten komen: *“ik zat de dagen en de maanden af te tellen, dat dit klaar was”* (T1). Dat de terugkeerders in die vertrouwde omgeving nu een nieuw huis konden bewonen, was een extra bonus: *“Ja ik miste gewoon de omgeving, de wijk, de buurt, eigenlijk alles miste ik gewoon. Ja ik heb altijd hier gewoond, dan mis je dat wel he.” [...] “Nee, ik miste dit en ik wilde graag een keer ja ik heb al die tijd altijd in oude huizen gezeten, dus ik wou gewoon graag es een keer een nieuwbouw, dat lekker alles nieuw was”* (T3). Voor hen heeft de herstructurering dus goed uitgepakt: zij zijn terug in hun vertrouwde omgeving, met een nieuw huis.

Andere terugkeerders spreken van een combinatie van redenen, zoals de goede locatie van de wijk, de vertrouwde omgeving, familie in de buurt en een nieuw en groter huis (T5, T6). Er is een belangrijk verschil met de keuze van de nieuwkomers om naar de wijk te komen: voor de meeste nieuwkomers was de Wolfskuil geen vertrouwde plek, voor de terugkeerders wel. Alle geïnterviewde terugkeerders zijn blij met hun beslissing om terug te keren in de nieuwe buurt. Het is er nog altijd gezellig, al is het wel een stuk rustiger geworden en is er met de nieuwe bewoners ook *“een ander slag volk”* (T1) bij gekomen (zie paragraaf 5.3.3). Veel teruggekeerde bewoners voelen zich sterk verbonden met hun wijk, hebben familie en/of vrienden in de wijk wonen, en geven aan er absoluut niet weg te willen. Zij identificeren zichzelf vaak ook met de wijk, sommigen spreken ook over zichzelf als *“een (echte) Kuuler”* omdat ze in de Wolfskuil geboren en/of opgegroeid zijn.

Ervaringen vertrekkers en terugkeerders

Een aantal van de geïnterviewde vertrekkers en terugkeerders is betrokken zijn geweest bij de wijkraad ten tijde van de herstructurering. Zij hebben het mogen meepraten over de planvorming en het herstructureringsproces als positief ervaren. Tegelijkertijd kijken zij vooral ook met zeer kritische ogen terug op het hele proces en de ruimte die de bewoners kregen om invloed uit te oefenen. Er is onder andere kritiek op de onderlinge communicatie tussen Portaal en de bewoners, de afstemming met de bewoners en de afstemming met andere betrokken partijen als de projectontwikkelaar. Het liep nogal eens stroef, en de bewoners voelden zich nog wel eens buitenspel gezet. Een van hen verwoordde dit als volgt: *“ik denk dat je als bewoners in zo’n proces behoorlijk machteloos bent, want eigenlijk worden de besluiten over je genomen en niet zozeer met je”*. Hierbij gaat het dan vooral over de grote beslissingen die er genomen worden van hogerhand, zoals de beslissing om over te gaan tot herstructurering, de beslissingen over de sloop en nieuwbouw zelf, bijvoorbeeld ten aanzien van het gefaseerd slopen en bouwen, het aantal koop- en huurwoningen, dat terug zou komen in de wijk. Hier spreekt toch wel een beetje de onderliggende kritiek door dat de herstructureringsmaatregelen soms ten koste van de zittende bewoners genomen worden (ondanks alle mogelijkheden voor inspraak).

Toch zijn deze belangenbehartigers niet ontevreden over de invloed die zij via de wijkraad hebben kunnen uitoefenen op de minder grote beslissingen. Zo mochten de terugkerende bewoners van de nieuwbouwwoningen bijvoorbeeld dankzij die belangenbehartiging meebeslissen over de indeling van hun woning. Bovendien konden Portaal en de projectontwikkelaar niet zomaar afwijken van eerder gemaakte afspraken. De belangenbehartigers zagen er scherp op toe dat de gemaakte afspraken nagekomen werden en lieten van zich horen wanneer dit niet leek te gebeuren. Zij geven aan dat zij zich genoodzaakt zagen dit te doen, want je moest soms *‘ervoor knokken’* en *‘met de vuist op tafel slaan’* om iets voor elkaar te krijgen. Een van hen verzuchtte tijdens het interview: *“we bleven aan het kissebissen...”*.

De vertrekkers en terugkeerders die ten tijde van de sloop al in het gebied tussen de Wolfskuilseweg, Floraweg, Distelstraat en Bosbesstraat woonden vernamen op verschillende wijzen dat er sloopplannen in aantocht waren. Niet iedereen vond de communicatie ten aanzien van alle sloop- en nieuwbouwplannen even duidelijk, en over de rol van Portaal en/of de gemeente is de een dan ook meer te spreken dan de ander. Zo vertelt een van de vertrekkers: *“d’r is mij nooit echt verteld van ehm... de buurt komt er zo uit te zien, of de huizen worden zo... daar heb ik heel vaak naar gevraagd, want ik vond het best wel eng”* (V3). Een aantal vertrekkers en terugkeerders geeft bovendien aan het gevoel te hebben dat de herstructurering van hogerhand ingezet werd om de wijk uit elkaar te trekken en dat men *‘expres’* niet alle oude bewoners liet terugkeren *“omdat wij een aso-buurt waren...[...] wij zelf vinden van niet, maar we werden wel... wij werden altijd in Nijmegen eh ja [...] van oh daar heb je het weer, d’r is weer wat gebeurd in die Kuul of in de ‘rimboe’ zoals ze het noemden, he, ‘t zal wel weer uit de Wolfskuil komen...”* (T2). Dit raakt aan het kritiekpunt uit paragraaf 2.4 dat het aantrekken van middenklassehuishoudens voor beleidsmakers een middel is om de wijk te civiliseren ten koste van de oude bewoners.

De tijdelijke verhuur van de oude woningen wordt ook bij veel oude bewoners niet als een succes ervaren. Slechts een enkeling noemt het voorkomen van leegstand in de sloopwijk een goed initiatief. De meeste oude bewoners geven aan dat de buurt er met de komst van de tijdelijke huurders er wat hen betreft sterk op achteruit ging, omschreven de toenmalige situatie als *“niet meer leuk”* (V3), *“geen succes”* (T4) of *“een gigantische bende”* (V2). Een van de oude bewoners had in de periode vlak voor de sloop voor het eerst het gevoel in een achterstandswijk te wonen: *“ik vond dat wel heel vervelend want zeg maar dat, dat je... dat je hier woont en het huis naast je dichtgetimmerd is. Dat je... dat vond ik wel, dat heb ik altijd heel erg gevonden. [...] Ja, dat moet, dat is brandpreventie en... braak en weet ik veel... ik weet wel dat dat moet, maar [...] dat vond ik een onprettig gevoel ja, ik had echt zo’n eh... dan denk ik ja, nou woon ik echt in een achterstandswijk. Heb ik nooit gedacht, want als ze over de Kuul zeggen oh dat is ook een achterstandswijk, dan denk ik van eh ik weet niet wie wat jullie als achterstandswijk zien... ik zeg d’r zijn heel veel mensen die hier in de buurt wonen die allemaal heel erg hard werken en het heel fijn voor mekaar hebben met z’n allen hoor”* (V1). In dit citaat komt duidelijk de kloof naar boven tussen beleidsmakers die uitgaan van een achterstandswijk en bewoners die hun wijk helemaal niet als zodanig ervaren.

Een aantal vertrekkers heeft ook de nodige kritiek op de gang van zaken rondom hun woningtoewijzing en/of verhuizing. Te denken valt aan de hierboven genoemde vertrekker (V3) die niet begreep waarom er niet meer informatie gegeven werd over de nieuwbouwwoningen. Een andere vertrekker heeft zich benadeeld gevoeld bij de toewijzing van de woningen, omdat andere mensen met een urgentieverklaring steeds voor gingen en er ook scherp gekeken werd naar de inkomensgrens: *“als je gaat verhuizen, ze kijken ook naar de inkomensgrens. En als je d’r een paar honderd d’r boven zat dan kreeg je de woning ook al niet [...] dat vind ik een beetje, tegen het zotte af [...] Je moet daar toch weg? Dat moest je toch... dus dan vind ik dat je, je moet daar weg, je hebt een andere woning nodig, dan moeten ze daar niet gaan zitten over te piepen... dat je door inkomsten wat te hoog zit. Je komt toch ook uit een goedkope woning”* (V5). Verder vertelden de geïnterviewde vertrekkers dat er geen huurgewenningsregeling voor wie uit de wijk vertrok (terwijl de huren elders

in Nijmegen vaak hoger lagen dan in de gesloopte woningen in de Wolfskuil) en dat de behulpzaamheid van de woningcorporatie naar bewoners die niet zo gemakkelijk konden verhuizen tekort schoot. Toch zijn er ook positieve verhalen: waar de een het proces van woningtoewijzing gebrekkig vond, heeft de ander dit juist positief ervaren omdat deze heel snel een huis kon krijgen en ook een huis wat er minder mooi uit zag mocht weigeren (V4). De kritiek dat herstructureringsmaatregelen de terugkerende of vertrekkende bewoners zou duperen gaat misschien voor sommigen op, maar de werkelijkheid ligt genuanceerder: een nieuwe woning hoeft immers geen achteruitgang te betekenen.

Op de fysieke inrichting van de nieuwbouwwijk hebben een aantal geïnterviewden ook wel het nodige aan te merken. Het gaat hierbij om ergernissen die misschien wel typerend zijn voor iedere nieuwbouwwijk. (Veel van deze ergernissen werden dan ook gedeeld door de groep nieuwkomers.) Een aantal teruggekeerde bewoners zich aan het bouwpuin in de grond, en een van hen beklaagt zich erover dat het pas aangelegde terras achter het huis al snel opnieuw aangelegd moest worden dankzij het puin in de grond. Ook het openbaar groen en de speelplekken in de wijk worden bekritiseerd: op beide punten schiet de fysieke inrichting van de wijk volgens een aantal terugkeerders tekort. Ook de verkeersveiligheid en de rommel en/of hondenpoep op straat worden genoemd als ergernissen in de buurt.

Een ander probleem waar ook een aantal nieuwkomers mee te maken hadden, speelde ook bij sommige terugkeerders: opleveringsproblemen in het nieuwe huis. Vooral de individuele indeling van de woningen leverde bij sommige terugkeerders opleveringsproblemen op: sommige muren en deuren waren in eerste instantie verkeerd geplaatst. Dit werd natuurlijk wel opgelost, maar het leverde wel het nodige “gedoe” op (T1, T6) en volgens een van hen was Portaal vooral van de “tijdelijke oplossingen” (T6).

Een extra pijnpunt in de wijk voor sommige terugkeerders en vertrekkers met volwassen kinderen is dat Portaal in het kader van de herstructurering al een aantal jaar in de “oudbouw” van de Wolfskuil (het deel dat niet gesloopt is) huurwoningen die vrijkomen verkoopt op de vrije markt. Dit proces is al een aantal jaar gaande en het is nog niet afgerond. In de tussenliggende periode, zo klagen deze terugkeerders (en vertrekkers), is het voor hun kinderen die graag in de Wolfskuil willen komen wonen nagenoeg onmogelijk om in de sociale huursector een woning in de wijk te vinden. Dit kan in zekere zin leiden tot een afzwakking van de bestaande sociale netwerken van de oude Wolfskuilbewoners, omdat hun volwassen kinderen niet zo gemakkelijk in de wijk kunnen wonen om deze netwerken ook in de toekomst intact te houden. Aan de andere kant is een huis in de Wolfskuil hier misschien ook niet per se voor nodig: de stad Nijmegen is niet oneindig groot en de kans is aanwezig dat deze oude bewoners en/of hun volwassen kinderen elkaar elders in de stad opnieuw tegen komen.

Interactie met de burens

Uit de kwantitatieve analyse bleek al dat hoewel er veel mensen teruggekeerd zijn naar het nieuwbouwgebied in de Wolfskuil, er ook een flink aantal mensen van buiten de wijk in de nieuwbouwwoningen is komen wonen. Een aantal van de terugkeerders ervaren het als een gemis dat er maar weinig “oorspronkelijke” Wolfskuilers zijn teruggekeerd naar het nieuwbouwgebied. Zij spreken over “een ander slag volk” wat in de wijk is komen wonen (T1). Deze nieuwkomers zijn meestal geen “echte Kuulers” want zij zijn niet in de Wolfskuil geboren en/of getogen (T1, T3). Het zijn mensen met een andere achtergrond, ze komen vanuit andere wijken in Nijmegen, van buiten Nijmegen en sommigen hebben oorspronkelijk een buitenlandse achtergrond.

Met de komst van deze nieuwkomers is een stukje van de oude wijk verdwenen, zo zeggen enkele terugkeerders en vertrekkers. Het “ons kent ons”-gevoel in de wijk is weg, ook al zijn de nieuwkomers niet onaardig: “Ja, ik vind het een fijne wijk, een veilige wijk wel... voorheen was het

veiliger, of veiliger, was het meer... volksmensen, die zijn een beetje verhuisd. En... ja, een hoop mensen zijn niet teruggekomen omdat ze twee keer moesten verhuizen, dus ja, je krijgt toch wel een ander slag volk d'r bij [...] Ze zeggen wel gedag, en sommigen zeggen helemaal niks, maar de meesten [...] maken ook wel een praatje, maar je hebt er verder niks mee. [...] kweetnie, 't zijn toch eh... ja waarom die mensen per se de Wolfskuil hebben gekozen weet ik dan ook niet, 't zijn gewoon vreemde mensen..." (T1). De kritiek van sommige "echte Kuulers" onder de geïnterviewden is dan ook dat de wijk met de komst van de nieuwkomers minder gezellig is geworden. Het is onpersoonlijker, zo zegt een vertrekkende die nu elders in de Wolfskuil woont, en dat komt door de sloop: *"d'r zitten heel veel mensen die hier in de wijk wonen die echt nog wel hart voor de wijk hebben, alleen eh... het hart van de wijk is weg eigenlijk* (V1). Een ander geeft aan dat de nieuwkomers zich meer terugtrekken in hun eigen huis en minder interactie hebben met de burens: *"Ja, een groot deel is gewoon echt eh... dus het volks, het volks... buurt eigenlijk, is d'ruit. Eh dat is niet meer. Gewoon... nou leeft iedereen netjes aan de achterkant. Maar vroeger leefde iedereen aan de voorkant"* (T4). In de ogen van deze bewoners is de sociale cohesie eerder verminderd dan vergroot. Er lijkt hier een zeker verschil in leefstijl te bestaan tussen de terugkeerders en de nieuwkomers, wat er toe leidt dat deze oude bewoners een zekere afstand ervaren tussen henzelf en de nieuwkomers.

Ook zijn er naar de smaak van sommige geïnterviewde terugkeerders wel erg veel mensen uit andere etnische groepen naar de wijk toegetrokken of teruggekeerd, vooral naar de Distelstraat. Vaak noemen de geïnterviewden daarbij percentages van minstens 70% "buitenlandse" mensen in de wijk – iets wat bij de kwantitatieve analyse ontkracht werd. Deze terugkeerders benadrukken daarbij niets tegen buitenlandse mensen te hebben, en sommigen geven ook aan heel goede contacten te hebben met sommige burens met een buitenlandse achtergrond, die in hun ogen wél sterk 'verwesterd' of 'vernederlandst' zijn. Toch vinden zij het (ondanks sommige positieve contacten) wel jammer dat veel van hun burens vaak niet zo goed Nederlands spreken, er soms andere sociale normen op na houden en hun contacten vooral binnen de eigen groep zoeken in plaats van met hun burens.

Omgekeerd geven geïnterviewde terugkeerders met andere etnische achtergrond ook aan dat zij de sociale codes van hun 'Nederlandse' burens ook niet altijd begrijpen, en daarom ook niet altijd contact durven te zoeken. Lekker eten naar de burens brengen durfde een van hen bijvoorbeeld niet, uit angst dat de burens daar helemaal niet blij mee zouden zijn. Een ander toonde zich oprecht verbaasd over de vreemde 'Nederlandse' gewoonte om buiten op straat te praten in plaats van de ander binnen uit te nodigen voor thee of koffie, wat in de ogen van deze terugkeerder veel gezelliger en comfortabeler zou zijn: *"Zitten ze gewoon hele tijd kletsen maar niemand komt ja, kom maar binnen of eh [...] bij Nederlandse mensen hebben wij niet vaak thee gekregen"*. Sociale contacten tussen wijkbewoners uit verschillende etnische groepen komen duidelijk niet altijd zonder slag of stoot op gang.

Tegelijkertijd zijn er terugkeerders die blij zijn met de sociale veranderingen in de wijk, omdat de interactie die er vroeger was naar hun smaak wel erg luidruchtig was: *"... vroeger stond er hier een cafetaria, en ik moest 's morgens om vier uur mijn bed uit, naar m'n werk, en dat is niet prettig als het cafetaria tot een uur of een, twee los is, dan hadden ze een pleintje, en dan lig jij in bed en een bonk lawaai dat gaf"* (T3, ook T6 geeft dit aan). De buurt is netter en rustiger geworden, en een geïnterviewde terugkeerder met een buitenlandse achtergrond geeft zelfs aan met een geruster hart over straat te gaan dan vroeger het geval was: *"Nieuwe mensen ja [...] werkende mensen zeg maar, en die geven een betere opvoeding voor de kinderen, dat soort dingen denk ik. En dan heb je er ook geen last van. Je kunt gewoon op straat lopen, toen kon dat hier niet."* Het idee dat nieuwkomers in achterstandswijken voor minder problemen zorgen wordt door deze terugkeerders duidelijk omarmd. Sommige terugkeerders vinden de instroom van nieuwe bewoners ook leuk, want het is best leuk om bijvoorbeeld naast een dokter te wonen. Tegelijkertijd is het de grootste angst van een andere terugkeerder dat de buurt een yuppenbuurt als Bottendaal wordt: *"daar hou ik wel van, van*

dat soort gemêleerde, dat vind ik wel prettig. He, want ik ben echt geen voorstander meer van en dat zeg ik ook heel eerlijk, zoals de Kuul toen was, nou, zo moet ie ook niet terugkomen [...] Maar het moet ook niet zo'n wijk worden als de Bottendaal [...] Wij zitten hier niet op te wachten op al die yuppen" (T2). Hoewel de buurt er volgens de geciteerde terugkeerder op vooruit gegaan is met de instroom van de nieuwkomers, is deze tegelijkertijd wel bang voor verdere gentrificatie van de buurt.

6.4: Ervaringen nieuwkomers⁵

Keuze om in de Wolfskuil te komen wonen

Wat opvalt wanneer we de omschrijvingen van de Wolfskuil van "nieuwe" bewoners (nieuwkomers) vergelijkt met die van "oude" bewoners (terugkeerders en vertrekkers) met elkaar vergelijkt, is dat de nieuwkomers veel vaker ook het nieuwe/de nieuwbouw noemen in hun omschrijving van de buurt (N1, N3, N5, N6, N7 en N8). Voor het overige omschrijven ook zij de buurt als gemêleerd/gemengd (qua woningen en/of qua publiek), multicultureel, gemoedelijk/gezellig/sociaal/sociale controle, veilig en soms worden ook de termen volkswijk en arbeiderswijk daarbij gebruikt (N1 t/m N8).

Onder de geïnterviewde nieuwe bewoners waren vooral gezinnen met (jonge) kinderen die een koopwoning bewoonden. Het gegeven dat zij een woning konden kopen is een indicatie dat zij meer dan de oude bewoners van de Wolfskuil tot de middenklasse behoren. Velen van hen zijn ook in eerste instantie naar de Wolfskuil gekomen "om het huis": omdat zij hier een (betaalbare) (nieuwbouw)woning (met tuin) konden kopen op een centrale locatie in Nijmegen, en meestal in mindere mate om de buurt. Voor nieuwkomers zit er hierin een verschil met de teruggekeerde bewoners, die juist ook terugkwamen voor de vernieuwde maar vertrouwde omgeving. De nieuwkomers identificeerden zich op dat moment amper met de buurt. Maar er zijn uitzonderingen: sommige nieuwkomers waren er al wel bekend en/of hebben familie in de buurt wonen, en hebben mede daarom gekozen voor een huis in de Wolfskuil. Meestal woonden de geïnterviewde nieuwkomers voorheen elders (op een centrale locatie) in de stad en werd hun verhuizing naar de huidige woning in de Wolfskuil ingegeven door een behoefte aan een groter huis, die samenhang met gezinsvorming en/of –uitbreiding. Ook de combinatie van een woon/werkpand voor een eigen bedrijf was voor sommigen een reden om naar de Wolfskuil te trekken.

Sommige nieuwkomers hebben wel het idee gehad dat ze bij het kopen van hun huis 'een gok namen' vanwege hun verwachtingen van de buurt en/of het imago wat de buurt voor hen had of heeft. De oude 'rimboe' stond volgens hun verhalen niet positief bekend in Nijmegen, en deze nieuwkomers waren dan ook benieuwd hoe de nieuwe buurt zou zijn wanneer de oude bewoners er terug zouden keren. Het gegeven dat het nieuwbouw was en dat er met de andere kopers waarschijnlijk ook meer mensen zoals zichzelf kwamen wonen trok sommigen over de streep. Hier is dus sprake van een negatieve beeldvorming van de oude Wolfskuil, waar deze nieuwkomers zich van wilden distantieren. Andere nieuwkomers kenden de buurt al en hadden geen nare ervaringen, of trokken zich niks aan van een eventueel slecht imago en namen het risico wat makkelijker. Een enkele nieuwkomer geeft aan zich ook wel geërgerd te hebben aan andere mensen in hun omgeving die afgingen op het imago van de wijk. Tegenwoordig hebben de geïnterviewde nieuwkomers hun eventuele voorbehoud over de buurt wat laten varen: zij geven aan dat het wonen er goed bevalt, soms zelfs vele malen beter dan zichzelf ooit hadden durven dromen. Wel kunnen zij enkele dingen noemen die tegenvallen, of zien zij hier en daar wel wat verloop omdat sommige nieuwkomers wat minder goed kunnen aarden in de wijk.

⁵ Een meer uitgebreide analyse van de kwalitatieve interviews met nieuwkomers is te vinden in bijlage 4.

Ervaringen nieuwkomers

Hoewel de nieuwkomers over het algemeen heel tevreden zijn over hun nieuwe huis, heeft een aantal van hen wel last hebben gehad van de vertraagde oplevering van de huizen en van opleveringsproblemen in hun woning. Voor de een was niet problematisch, maar anderen beklagen zich wel over de (stevige) financiële gevolgen die dit voor hen had vanwege een dubbele hypotheek en/of zijn niet bijzonder positief te spreken over de communicatie met projectontwikkelaar Proper Stok. *“Ga hier maar eens even langs die deuren, want d'r zijn mensen die zijn nou nog altijd in gevecht met die Proper Stok. Lekkende dakterrassen en lekkende ramen en weet ik wat”* (N7).

Ook over de fysieke inrichting van de wijk zijn veel nieuwkomers kritisch. Daarbij zijn er drie dingen die door veel nieuwkomers genoemd worden, en die bovendien overeenkomen met de kritiek van de terugkeerders. De eerste is de grote hoeveelheid bouwpuin die zij tegenkwamen in de grond. De geïnterviewde nieuwkomers vinden dit gevaarlijk met het oog op kinderen (er zit ook glas tussen) wanneer het omhoog komt na een regenbui. Het leverde hen het nodige schoonmaakwerk op in hun eigen tuin.

Een tweede irritatie (die daarmee samenhangt) is het openbare groen in de wijk. De kwaliteit van de groenperken/grasvelden wordt niet zo positief ervaren. Volgens veel nieuwkomers heeft dit ook te maken met het bouwpuin wat ook onder de perken nog in de grond zit. Hoewel de groen-groep in de wijk genoemd wordt als een goed initiatief om hierin verbeteringen aan te brengen, heeft deze zichzelf nog niet overbodig gemaakt: er is nog wel het een en ander te verbeteren, aldus de nieuwkomers. Overigens verschillen de meningen van alle bewoners (terugkeerders en nieuwkomers) onderling ook wel eens over de functie van het openbaar groen: wat voor de een het speelveld voor de kinderen is, is voor de ander een groenperk waar bloemen zouden moeten staan en voor de volgende een plek om de hond uit te laten.

Ten derde wordt ook de verkeersveiligheid door veel nieuwkomers als een verbeterpunt genoemd. Maatregelen tegen (te) hard rijden in de wijk zijn wat hen betreft welkom. In mindere mate worden ook meer speelvoorzieningen (vooral voor wat oudere kinderen) en minder rommel op straat genoemd als wensen voor de wijk. Een aantal nieuwkomers zou ook graag wat meer parkeerplaatsen in de straat zouden willen zien. Andere nieuwkomers zijn hier juist op tegen en vinden dat er wel genoeg auto's in de wijk zijn.

Sommige geïnterviewde nieuwkomers hebben zich destijds bezig gehouden met de straatnaamgeving in de wijk. Zij geven aan destijds gepleit te hebben voor de straatnaam 'Lavendelstraat' in plaats van 'Bremstraat'. De discussie hierover in de raadsvergadering is uiteindelijk in hun voordeel beslecht: de nieuwe straat heet nog altijd 'Lavendelstraat' (zie paragraaf 3.3). Toch kijken zij met een vervelend gevoel op terug op dit proces van de toekenning van deze naam. De naam 'Bremstraat' was destijds volgens hen naar buiten toe gecommuniceerd als een keuze 'van de bewoners'. Dit terwijl zijzelf en andere nieuwkomers die zij al kenden deze naam helemaal niet mooi vonden en niet gekend waren in deze beslissing. Zij voelden zich gepasseerd en zijn daarop in actie gekomen om de straatnaam te veranderen in Lavendelstraat. Pas achteraf, toen het pleit over de straatnaam in hun voordeel beslecht was, begrepen deze nieuwkomers dat het een commissie van 'oude bewoners' was geweest die via Portaal had gepleit voor de naam 'Bremstraat'. Terugkijkend geven deze geïnterviewde nieuwkomers geven aan dat wanneer dit destijds beter gecommuniceerd was vanuit de gemeente en/of Portaal, zij deze wens van de 'oude bewoners' graag hadden gerespecteerd en waarschijnlijk geen brieven waren gaan schrijven om de naam te laten wijzigen. De communicatie ten aanzien van dergelijke beslissingen is wat hen betreft dan ook een kritisch punt naar de gemeente toe: *“als je... bestaande bouw gaat platgooien en daar nieuwe mensen in laat komen en je wil dat proces begeleiden en gevoeligheden bij mensen weghalen, dan moet je dit goed communiceren. Dat voorkomt een hoop ellende.”*

Over het algemeen ervaren de nieuwkomers het wonen in de Wolfskuil als positief, en sommigen geven ook aan zich in de loop van de jaren steeds meer verbonden te zijn gaan voelen met de wijk – meer dan zij ooit verwacht hadden: *“ergens baal ik ervan dat ik me steeds meer thuis ga voelen (lacht) ik denk van nou als dat over een paar jaar nog erger wordt dan blijf ik hier echt zitten!”* (N3). Zij noemen het Kuulse wijkfestival, de groen-groep en de buurtrangers (kinderen die in groepsverband afval opruimen in de wijk) als enkele positieve initiatieven die er de afgelopen jaren in de wijk geweest zijn. Degenen die hun kind naar de wijksschool hebben gestuurd beschouwen deze school eveneens als een belangrijke plek in de wijk (zie volgende paragraaf).

Interactie met de burens

Op sociaal gebied hechten alle geïnterviewde nieuwkomers veel waarde aan goede contacten met hun burens, en geven zij ook aan dat men in het algemeen op goede voet leeft met elkaar. Elkaar groeten, elkaar respecteren, een praatje maken, af en toe eens langs gaan en elkaar helpen wanneer het nodig is worden daarbij vaak genoemd, en aan deze zaken wordt veel waarde gehecht. Deze burenscontacten zijn niet altijd even intensief, maar velen geven aan dat dit voor hen ook niet per se hoeft: *“ik hoef niet alle burens op de koffie te hebben”* (N8) want het eigen leven is vaak al druk genoeg. In dit citaat zit een verschil met het beeld wat sommige vertrekkers en terugkeerders schetsten van de oude Wolfskuil, waar men wel onaangekondigd binnenliep bij elkaar voor een kopje koffie (zie bijlage 3). Aan de andere kant hebben de nieuwkomers wel op straat veel contact, zeker als het mooier weer is en de burens ook buiten zijn. Af en toe is er meer contact met de naaste burens, hierbij worden voorbeelden genoemd als wat bij elkaar komen eten of drinken, op elkaars kinderen passen of belangstelling geven en ontvangen bij meer en minder belangrijke momenten in elkaars (dagelijks) leven zoals geboortes, trouweesten, ziekte en sterfgevallen.

Over het algemeen zijn de nieuwkomers tevreden met de contacten die zij hebben en zijn het er soms ook meer dan zij van tevoren hadden verwacht. Veel nieuwkomers geven wel aan dat in zekere mate sprake is van verschillende groepen/eilanden/kliekjes in de wijk: *“ik kan me voorstellen dat wat nieuwe bewoners of zelfs oude bewoners toch zoiets hebben van ja, nieuwbouw of oudbouw, dat is toch... dat is toch heel heel eh anders. [...] ik heb meer het gevoel dat het meer toch wel een kliekjesvorm is. He, oud hoort bij oud, en en en eh de buitenlanders bij buitenlanders en de hoogopgeleiden dan he bij de hoogopgeleiden [...] d'r wordt gewoon met een gepaste afstand naar elkaar gekeken”* (N1). Anderen ervaren dit minder sterk en noemen juist de mix in de buurt een van de leuke dingen: *“wat je ook vaak in wijken ziet, dat mensen van dezelfde cultuur dat die heel erg bij elkaar blijven, d'r is hier echt wel een mix, merk ik, en dat is leuk [...] Dat vind ik ook nog wel leuk aan de buurt, dat ie zo kleurrijk is. Dat was in het begin een beetje mijn angst, maar ik merk dat ik dat heel leuk vind”* (N8). Over het succes van de sociale mix in de wijk en de ontstane sociale cohesie verschillen de nieuwkomers onderling van mening.

Onder “oude” Wolfskuilers hebben sommige nieuwkomers ook wel eens bespeurd dat deze soms moeite hebben met alle sociale veranderingen in hun buurt, maar niemand heeft zich onwelkom gevoeld. Een illustratie daarvan is het volgende citaat: *“Ja ik hoor wel, die oude bewoners, of een aantal daarvan, die vinden het echt ongezellig geworden, die vinden dat het vroeger veel leuker was, ook veel meer saamhorigheid en [...] daar snappen ze niks van, dat iedereen hier maar in zijn eigen tuin gaat zitten achter, ja dan zegt er eentje dan ben ik dat ook maar gaan doen, want ja d'r zit hier niemand buiten. Ja. Echt totaal ongezellig. En dat vind ik op zich, dat snap ik ook wel, ik vind het ook wel leuk want hier, ja aan deze kant wonen [enkele] oude gezinnen zeg maar, en die zoeken elkaar wat meer op, zitten ook veel in de zomer buiten, en als ik dan met de kinderen buiten ben ja dan maak, dan is er al gauw zo'n praatje en ik snap ook wel, dat is leuk [...] ik bedoel ik hoef er niet bij te gaan zitten, maar zo'n praatje is prima”* (N6). De ‘voortuintjescultuur’ is een voorbeeld van een van de dingen van ‘oude bewoners’ die de ene nieuwkomer wat meer aanspreekt dan de andere, zo blijkt uit bovenstaand verhaal. Sommigen moeten niets hebben van het “op straat leven” terwijl anderen het juist leuk om (sporadisch) contact te hebben met “oude” Wolfskuilers. Er is dus niet alleen sprake

van leefstijlverschillen tussen terugkeerders en nieuwkomers, maar ook tussen nieuwkomers onderling. Een aantal geïnterviewde nieuwkomers geeft grappend aan zichzelf erop te betrappen dat zij met mooi weer ook regelmatig buiten te staan kletsen of voor hun huis op een zitje of het muurtje van de voortuin te gaan zitten. Toch ervaren sommige nieuwkomers wel wij-zij onderscheid, bijvoorbeeld een oude bewoner die boos reageerde toen een van de nieuwkomers deze aansprak op overlastgevend gedrag, want *“als je deugt is het ok, maar kom niet met kritiek”* (N4).

Het contact met burens die een buitenlandse achtergrond wordt over het algemeen beschreven als positief – al heeft men soms last van taalbarrières en is er wel eens sprake van ergernis over het gedrag van sommige kinderen met een buitenlandse achtergrond. Er lijken op dit punt echter wel grote verschillen te bestaan tussen de nieuwkomers onderling: de een heeft veel contact met mensen met een buitenlandse achtergrond, de ander juist amper, en sommigen beschrijven hun contacten zonder daarbij enig onderscheid te maken tussen ‘buitenlands’ of ‘Nederlands’. Zowel met de “oude Wolfskuilers” als met de burens met een buitenlandse achtergrond is er bij de meeste nieuwkomers niet automatisch sprake van interactie. Het hebben van een gemeenschappelijke ‘klik’ noemen sommige nieuwkomers een belangrijke voorwaarde voor dat onderlinge contact, en die klik heb je niet altijd met iedereen *“ik merk het ook op school, dat die menging ook maar heel sporadisch plaatsvindt, terwijl je zou kunnen denken kleine school, je hebt als ouders met elkaar te maken, ik bedoel eh ik denk wel dat mensen met elkaar... praten die je wat beter kent he, dus bijvoorbeeld een Turkse moeder met... daar praat ik ook wel vaak mee, bijvoorbeeld gewoon even iets gemeenschappelijks of iets over de kinderen, maar zodra je in de hal ben en er zit gewoon een groepje Turkse ouders, Turkse moeders met elkaar te kletsen heb ik toch niet de neiging om te denken zo daar ga ik eens lekker tussen zitten”* (N3). Hoewel er dus wel degelijk onderling contact is tussen buurtbewoners uit verschillende etnische groepen, zijn er aan de andere kant ook nog scheidslijnen die dit contact moeilijk kunnen maken.

Een van de factoren die voor veel nieuwkomers wel bijdraagt aan het in contact komen met hun burens, is het hebben van kinderen, die onderling contact met elkaar leggen door samen te spelen, of op straat al snel aanleiding geven voor contact doordat andere mensen belangstelling voor hen tonen. Veel nieuwkomers hebben in de schoolkeuze voor hun kinderen een heel bewuste keuze gemaakt; voor de nabije wijksschool, de Wieken, of juist voor een school buiten de wijk. Welke keuze zij ook maakten, het was zelden een lichte keuze. Degenen die hun kind naar de Wieken stuurden vonden dit spannend, omdat het toen nog een vrij “zwarte” school was. Het gegeven dat zij niet de enigen waren, maar dat meer ouders hun kind naar de wijksschool wilden sturen, werkte voor sommigen als een katalysator om een eerste stap in de wijksschool te zetten. Sommige nieuwkomers vertellen actief andere ouders te hebben geworven voor de school (N4 en N5), een andere nieuwkomer (N1) heeft zich mede door de burens laten overhalen om toch eens te gaan kijken op de Wieken. Over het algemeen zijn zij heel tevreden over die keuze voor de Wieken; de school is voor hen een belangrijke ontmoetingsplek in de wijk geworden. Andere ouders hadden al eerder bewust een heel andere keuze gemaakt, en zijn daarbij gebleven omdat de Wieken hen (toen) niet trok of omdat zij bang waren dat hun kind als enige in de klas ‘wit’ zou zijn. Hoewel dus niet iedere nieuwkomer de wijksschool heeft omarmd, lijkt deze voor een aantal van hen wel een belangrijke rol te spelen bij het integreren en ‘thuis voelen’ in de Wolfskuil.

Een interessante tegenstelling met de teruggekeerde bewoners, die liever niet zien dat de Wolfskuil dankzij een verder gaand gentrificatieproces ‘het nieuwe Bottendaal’ wordt, is dat een van de nieuwkomers juist wel graag wil dat de Wolfskuil het nieuwe Bottendaal wordt, en dit op de school al ziet gebeuren. Deze nieuwkomer ziet Bottendaal dan ook niet als een yuppenwijk, maar juist als een leuke gemengde wijk die heel erg gewild is *“omdat het zo gemengd was en en daar woonde van alles, van jong tot oud, buitenlands, Nederlands, gestudeerd en [...] alles door elkaar. En eh... jaren daarvoor was dat niet zo. En mij is verteld door bewoners daar dat dat ook een beetje met de nieuwbouw daar gekomen is, en dat dat is gegroeid, en ik heb eigenlijk... ja de de hoop en, maar ook*

wel een beetje het idee dat dat hier ook zou kunnen gebeuren... omdat het een combinatie is geworden van ja, nieuwe mensen, import, zogezegd, oude mensen, eh dat wil zeggen mensen die hier al woonden [...] dus ik hoop een beetje op op op iets nieuws, en ik denk ook dat dat het doel geweest is van de gemeente destijds, om de boel een beetje op te schudden hier [...] Aan de school kan je een beetje dat, ja wat ik dus dat gevoel van Bottendaal dat ik heb, van alles loopt door elkaar, aan de school kun je dat, begin je dat te zien. Alles door elkaar. En dat vind ik eh, ja dat vind ik heel erg plezierig, ja. Ja. Dus ja, dat is Bottendaal voor mij, alles door elkaar” (N4). Deze nieuwkomer is daarmee een zeer nadrukkelijke voorstander van sociale menging in de wijk.

Positieve initiatieven die de nieuwkomers zien in de wijk zijn de buurtrangers, het Kuulse Wijkfestival en de groen-groep. Zij waarderen de inspanningen die door vrijwilligers geleverd worden voor deze initiatieven en geven aan dat deze initiatieven zorgen voor meer onderling contact in de buurt. Ook hebben zij nog een aantal ideeën voor de wijk in de toekomst om de wijk en het onderlinge contact in de wijk verder te verbeteren. Zo mist een aantal bewoners een horecavoorziening in de wijk (en dan geen snackbar) en zouden sommige nieuwkomers graag een keer een straatfeest willen zien en/of (mede) organiseren in hun eigen straat. Dat laatste komt echter niet zomaar van de grond, omdat de meeste mensen weinig tijd hebben om in de organisatie te steken, of ertegen op zien om het initiatief te nemen.

7: Conclusies

In het theoretisch kader hebben we gezien dat het creëren van meer sociale differentiatie (een sociale mix) in achterstandswijken het belangrijkste onderliggende motief is voor het Nederlandse herstructureringsbeleid. Herstructurering is volgens beleidsmakers een goede strategie om op korte termijn een buurt op verschillende fronten te verbeteren – of in ieder geval een verdere achteruitgang van de wijk dankzij een concentratie van kansarme huishoudens te voorkomen. Verschillende wetenschappers hebben er op gewezen dat de situatie in de praktijk vaak weerbarstiger en genuanceerder ligt: het idee dat sociale menging en sociale contacten in alle opzichten positief uit zullen pakken voor de wijk noemen een aantal van hen op zijn minst naïef. Herstructureringsmaatregelen brengen ook nadelen met zich mee, met name voor de zittende bewoners. Of de sociale impact van dergelijke herstructureringsmaatregelen voor alle betrokkenen positief zal zijn is dus nog maar de vraag.

In een aantal Nijmeegse wijken, waaronder de Wolfskuil, de wijk die in dit onderzoek centraal staat, zijn in het kader van dit landelijke beleid herstructureringsmaatregelen genomen. De maatregelen die in de plannen aangekondigd werden passen goed in de blauwdruk van het landelijke beleid, zo bleek in hoofdstuk 4. Uit de bestudeerde literatuur en uit de interviews met de betrokken bewoners blijkt dat het herstructureringsproces in de praktijk niet zonder hobbels verliep. Hoewel bewoners inspraak konden uitoefenen op de keuzes die er door Portaal en de gemeente gemaakt werden, was het niet eenvoudig om echt invloed uit te oefenen op deze keuzes. De belangenbehartigers volgden het proces dan ook zeer kritisch en zorgden ervoor dat deze kritiek ook breder in de buurt bekend werd. Desalniettemin zijn zij uiteindelijk vrij tevreden met het uiteindelijke resultaat – en dat laatste geldt in algemene zin voor de nieuwe en teruggekeerde buurtbewoners van het nieuwbouwgebied.

De wijk is veranderd: deze is ruimer van opzet geworden, met veel ruimere en kwalitatief betere huizen (aldus de bewoners). De grotere woningen en het creëren van koopwoningen in de wijk heeft ook deels een verandering in de bevolkingssamenstelling met zich meegebracht. Er zijn nieuwkomers van buiten de wijk naar de Wolfskuil getrokken, en het aantal gezinnen met jonge kinderen is toegenomen. Een deel van de oude bewoners is vertrokken naar andere Nijmeegse wijken, waarbij sommige wijken populairder zijn dan andere. De populairste wijk onder de vertrokken bewoners is echter de Wolfskuil zelf – veel bewoners zijn van het gesloopte gebied naar een andere woning in het ‘oude’ deel van de wijk getrokken. Er is dus een zeker waterbedeffect opgetreden binnen de wijk zelf, maar van sterke waterbedeffecten in de stad als geheel dankzij de doorstroom van stadsvernieuwingsurgente lijkt over het algemeen geen sprake te zijn.

Wanneer we kijken naar de keuze die terugkeerders, vertrekkers en nieuwkomers maakten ten tijde van de sloop en nieuwbouw in de Wolfskuil, valt het op dat de keuze van de geïnterviewde nieuwkomers om in de wijk te komen wonen een hele andere was dan die van degenen die er terugkeerden. De nieuwkomers trokken naar de Wolfskuil vanwege de beschikbare nieuwbouwwoningen, centraal gelegen in Nijmegen, waar zij hun eigen gezin konden stichten of uitbreiden. De wijk zelf was voor de meesten eerder een drempel omdat deze destijds volgens de nieuwkomers slecht bekend stond. Voor hen was het een gok om een huis te kopen in een wijk die in Nijmegen een relatief slecht imago had. Bovendien had de wijk, met het oog op hun (toekomstige) kinderen een basisschool die naar de smaak van sommige nieuwkomers wel behoorlijk “zwart” was. Tot nu toe zijn zij positief over hun ervaringen met zowel de wijk als de basisschool. Voor degenen die hun kind naar de wijksschool stuurden lijkt deze te fungeren als een katalysator voor hun integratie in de wijk.

Uit de verhalen van de geïnterviewde terugkeerders blijkt dat voor hen juist de wijk en de mensen die zij er kenden een belangrijke reden vormden om er terug te keren. Zij wilden graag terugkeren naar hun vertrouwde woonomgeving. Sommigen hadden een sterk gevoel van heimwee toen zij tijdelijk elders in Nijmegen woonden. Verder waren veel terugkeerders daarnaast ook erg blij met

hun nieuwe woning. De oude woningen worden door zowel vertrekkers als terugkeerders beschreven als kwalitatief slecht en klein. De nieuwbouwwoningen blijken door de geïnterviewde bewoners (zowel terugkeerders als nieuwkomers) erg positief gewaardeerd te worden. Wel worden er door de bewoners enkele kritische kanttekeningen geplaatst bij enkele fysieke kenmerken van het nieuwbouwgebied, die misschien wel typerend zijn voor iedere nieuwbouwbuilt, zoals bouwpuin in de grond, de aanleg van het openbaar groen en de verkeerssituatie in de wijk.

Sommige vertrekkers zien maar weinig verschil tussen de oude woning en hun huidige huurwoning, omdat deze huidige woning meestal ook geen nieuwbouwwoning is. De vertrekkers baseerden hun keuze om weg te gaan op de mogelijkheid om een ander huis te krijgen dat aan hun wensen voldeed. Zij zagen het om persoonlijke redenen niet zitten om een tweede keer te verhuizen of konden in het herstructureringsgebied geen huis meer vinden wat aan hun verwachtingen voldeed. De meeste vertrekkers verhuisden naar woningen in andere Nijmeegse wijken, maar een relatief groot deel verhuisde ook binnen de wijk zelf. Een van de geïnterviewden vertelde juist binnen de Wolfskuil zelf verhuisd te zijn om niet weg te hoeven gaan uit de vertrouwde omgeving, en zegt zeker niet de enige te zijn geweest die om die reden binnen de wijkgrenzen is blijven wonen.

De geïnterviewde vertrekkers kijken met plezier, nostalgie en soms ook pijn in hun hart terug op de periode dat zij in de “oude Wolfskuil” gewoond hebben. Degenen die naar een andere Nijmeegse wijk getrokken zijn, vertelden dat verhuizing voor hen een hele klus en een grote overgang is geweest. Over hun eigen huis zijn zij meestal tevreden, maar hun nieuwe buurt vinden zij wel een stuk minder gezellig dan de oude Wolfskuil. In de nieuwe buurt is het volgens hen meer “ieder voor zich” waar men in de Wolfskuil veel meer samen deelde en samen leefde. Sommige vertrekkers geven aan dat zij morgen zó terug zouden gaan naar de oude wijk, als dat zou kunnen. Voor degenen die de oude wijk en de oude saamhorigheid missen heeft de herstructurering een duidelijke impact gehad op hun sociale netwerken, die voor een deel doorbroken of op zijn minst veranderd zijn.

Dat laatste geldt ook voor de geïnterviewde terugkeerders, waarvan er ook een aantal met nostalgische gevoelens terugblikken op de wijk zoals deze was voor de sloop en nieuwbouw. Sommigen beseffen dat de wijk ook zonder sloop en nieuwbouwwoningen wel veranderd zou zijn, de huidige tijdsgeest is nu een andere dan die van hun eigen jeugd in de Wolfskuil. Andere terugkeerders geven toe dat zij sommige veranderingen in de wijk en haar nieuwe bevolkingssamenstelling juist prettig vinden omdat zij nu minder (geluids)overlast ervaren van hun burens dan vroeger. Een enkele terugkeerder met buitenlandse achtergrond gaf zelfs aan tegenwoordig met een geruster hart over straat te gaan dan vroeger. Deze terugkeerders hebben dus geen moeite met de sociale veranderingen als gevolg van de herstructurering, of zijn er juist blij mee.

Wanneer we kijken naar de sociale contacten tussen de “oude” en “nieuwe” bewoners moeten we constateren dat er net zoveel geïnterviewde bewoners als meningen zijn. Soms lopen dingen ook niet zo soepel als de geïnterviewde bewoners zouden willen. Wat wel opvalt, is dat de terugkeerders het over twee dingen redelijk met elkaar eens lijken te zijn. Ten eerste vinden veel terugkeerders dat de nieuwkomers toch een “ander slag volk” zijn. Met hun komst is de wijk minder gezellig en onpersoonlijker is geworden. De nieuwkomers zijn wel aardig, maar zoeken minder contact met hun burens in de wijk dan deze terugkeerders gewend waren. Ten tweede vindt een aantal terugkeerders dat er vrij veel mensen met een buitenlandse achtergrond in de wijk zijn komen wonen. Daar hebben ze niks op tegen, zo wordt er benadrukt, maar ze vinden het wel jammer dat zij maar weinig contact krijgen met deze groep wijkbewoners. Taalbarrières en culturele verschillen lijken hier nog wel eens een rol te spelen. Dit geldt ook andersom overigens, sommige geïnterviewde bewoners met een buitenlandse achtergrond gaven ook aan moeite te hebben met de “Nederlandse” sociale codes.

De meeste geïnterviewde nieuwkomers zijn het op hun beurt over het algemeen ook over een ding erg eens: dat ze inderdaad niet alle burens op de koffie te willen hebben, maar hier bewuste keuzes in te maken, want het eigen leven is al druk genoeg. In tegenstelling tot de terugkeerders lijken de burenscontacten van de nieuwkomers zich bovendien meestal te beperken tot het nieuwbouwgebied. De geïnterviewde nieuwkomers zijn tevreden met de sociale contacten die zij hebben opgedaan, en de dagelijkse omgang met de burens op straat. Sommige nieuwkomers geven aan zich veel meer aan de wijk te hechten dan zij zelf ooit hadden verwacht. Voor hen is de huidige sociale saamhorigheid in die zin prima. De meeste nieuwkomers vertellen de “sociale mix” in de buurt erg leuk te vinden, al is niet iedereen van mening dat de verschillende “groepen” die onderscheiden worden (grotendeels in te delen in nieuwkomers, terugkeerders en buitenlanders) echt mengen. Sommigen vertellen dat het contact met terugkeerders of mensen uit andere etnische groepen ook niet altijd zo gemakkelijk verloopt als zij zouden willen. Er wordt gesproken over groepen, eilandjes en langs elkaar heen leven. Er is sprake van wederzijds respect, maar aan de andere kant leven de bewoners meer naast elkaar dan met elkaar, volgens sommige nieuwkomers. Sociale mix is dus, zoals ook uit eerdere onderzoeken bleek, geen mantra voor een sterke sociale saamhorigheid in de wijk.

Wat kunnen we dan concreet zeggen over de sociale impact van de herstructureringsmaatregelen? Wanneer we kijken naar de kwantitatieve gegevens ten aanzien van sociale impact die de herstructurering heeft gehad op de wijk zien we dat de bewonerssamenstelling van het sloop- en nieuwbouwgebied tussen 2000 en 2007 op een aantal fronten wel veranderd is. Zo zijn er meer echtparen/samenwonenden komen wonen, is het aantal 2-oudergezinnen toegenomen en is de bevolking over het geheel genomen “jonger” geworden (al kende ook het oude sloopgebied al een relatief jonge bevolking). Ook is het opvallend dat deze cijfers de beweringen van sommige terugkeerders dat er meer mensen uit andere etnische groep in de wijk zijn komen wonen, niet ondersteunen: er is amper verandering is opgetreden als het gaat om de etnische samenstelling van de wijk.

Als we kijken naar de informatie die verkregen is uit de interviews lijken de herstructureringsmaatregelen inmiddels omarmd te zijn door de bewoners (nieuw en oud). In de geest van het citaat van Lefebvre aan het begin van deze thesis is dit een belangrijk winstpunt – de toen de maatregelen genomen werden waren deze, getuige de protesten en kritische geluiden, immers niet onomstreden. Maar anno nu worden de veranderingen die de sloop en nieuwbouw hebben opgeleverd worden als een vooruitgang beschouwd. Het beeld dat oprijst uit dit onderzoek sluit daarmee grotendeels aan bij de resultaten van de laatste stads- en wijkmonitor uit 2009. Ook uit dit onderzoek blijkt, net als in de wijkmonitor, dat zowel nieuwkomers als terugkeerders over het algemeen redelijk tevreden zijn over hun eigen huis en hun fysieke woonomgeving. Beide schetsen in hun verhalen een buurt waaraan zij zeer gehecht zijn (geraakt), omdat het er gezellig is, omdat er sprake is van een goede sociale controle en omdat zij goede contacten onderhouden met hun burens. Dat laatste gebeurt wellicht iets minder intensief of frequent dan vroeger, maar goede contacten met de burens zijn nog altijd waardevol. Bovendien zijn sommige terugkeerders ook blij met de toegenomen rust in de wijk en de instroom van de nieuwkomers.

Aan de andere kant heeft de herstructurering volgens de geïnterviewde terugkeerders en vertrekkers wel een zekere impact te hebben gehad op hun sociale contacten en de sociale samenhang in de Wolskuil. Voor sommigen van hen is ‘het hart van de wijk’ verdwenen of (te) sterk veranderd. Mogelijk leven veel wijkbewoners inderdaad meer ‘op zichzelf’ dan men voor de sloop en nieuwbouw in de Wolskuil deed. De meeste nieuwkomers vertellen ook dat er verschillende “groepen” zijn in de wijk (nieuwkomers, terugkeerders en mensen met een andere etnische achtergrond) die langs elkaar heen leven. De buurtbewoners behouden een zekere afstand tot elkaar, ze groeten elkaar op straat en maken soms een praatje, maar in veel gevallen blijft het daarbij. Sommige nieuwkomers geven ook aan niet echt een ‘klik’ te ervaren met de terugkeerders.

Ook worden in de verhalen ook wij-zij of gevestigden-buitenstaandersdynamieken geschetst: de terugkeerders zitten bijvoorbeeld niet te wachten op kritiek van nieuwkomers op hun leefstijl.

Desalniettemin voelden alle geïnterviewde bewoners zich wel verbonden met de wijk en kunnen de sociale initiatieven die er genomen zijn, zoals het wijkfestival, de buurtrangers en de groengroep, rekenen op draagvlak onder de geïnterviewden. Onder de geïnterviewde nieuwkomers zijn er bovendien veel ouders die hun kinderen (tegen de geschetste verwachting van de Wijkmonitor uit 2009 in) naar de lokale basisschool sturen. Zij zijn zeer te spreken zijn over deze school en de extra sociale interactie in de buurt die deze keuze voor hen oplevert. De geïnterviewde bewoners hebben ook verschillende ideeën voor de toekomst. Een van de suggesties die veel terugkomt is een straatfeest wat dan gezamenlijk georganiseerd zou moeten door de bewoners van de eigen straat.

Het is belangrijk om op te merken dat alle geïnterviewde bewoners zo hun eigen ideeën hadden over de wijk, hoe deze eruit ziet en hoe deze eruit zou moeten zien. De ene bewoner is zeer tevreden over de openbare ruimte in de wijk, terwijl de ander vooral rommel, weinig speelvoorzieningen en slecht onderhouden openbaar groen ziet. Datzelfde geldt wanneer we kijken naar de sociale interactie tussen de bewoners onderling: waar de graag meer sociale contacten met de burens zou willen krijgen, vindt de ander het wel afdoende met een praatje op straat. Waar de ene nieuwkomer de buurt omarmt en veel contact zoekt met alle burens (terugkeerders, nieuwkomers en mensen met een andere etnische achtergrond) blijft de ander wat meer op zichzelf en zoekt hooguit wat contacten binnen de eigen “groep”. In hoeverre de theorieën ten aanzien van herstructurering en sociale cohesie – of juist de kritieken daarop – opgaan hangt over het algemeen af van de wijkbewoner waarmee men spreekt. Het beeld wat de bewoners schetsen van hun wijk en de veranderingen daarin schetst het belang van een genuanceerd vertoog ten aanzien van herstructurering: de verandering is per definitie revolutionair en ingrijpend, maar niet altijd alleen maar slecht of goed.

Ondanks alle onderling verschillende meningen en ideeën, bleek uit de verhalen van de bewoners dat zij (laagdrempelige) ontmoetingsplekken in de wijk vrijwel allemaal heel belangrijk vinden. Sommige terugkeerders memoreren het oude wijkcentrum waar mensen elkaar vroeger ontmoetten, sommige nieuwe bewoners zouden graag een horecavoorziening met terras zien waar zij naar toe kunnen gaan en anderen kunnen ontmoeten. Enkele nieuwkomers noemen ook de aanwezigheid van zitjes in de voortuin (of de muurtjes die er omheen lopen, waarop men eveneens kan zitten) als ontmoetingsplekken. Ook de meer dan eens aangedragen suggestie van een straatfeest en natuurlijk het bestaande draagvlak voor het wijkfestival, suggereren dat een evenement waarbij burens op een laagdrempelige wijze elkaar kunnen ontmoeten in principe op draagvlak onder de buurtbewoners kan rekenen. Zowel de bewoners zelf als de gemeente en Portaal zouden zich hier de praktijk voor kunnen inzetten.

Wanneer we kijken naar de succespunten van de herstructureringsoperatie valt op dat de terugkeerders positief zijn over de invloed die zij konden uitoefenen op de inrichting van de nieuwbouwwoningen. Daarnaast zijn zowel nieuwkomers als terugkeerders tevreden over hun nieuwbouwwoning en de (opgeknapte) openbare ruimte in de wijk. Ook de nieuwe initiatieven die er ontstaan zijn (de groen-groep, buurtrangers en het wijkfestival) worden positief gewaardeerd door de bewoners. Op deze punten lijken de wijkbewoners hun leefomgeving dan ook positief te waarderen. Het creëren van inspraakmogelijkheden en het bieden van ruimte aan nieuwe initiatieven van de wijkbewoners zijn daarmee twee praktische aanbevelingen voor herstructureringsoperaties in de toekomst.

Er zijn ook wel een aantal leerpunten te noemen, waarvan de belangrijkste de communicatie van en de regie over het sloop- en nieuwbouwproces is. Een aantal bewoners klaagt zich over de communicatie vanuit Portaal en de projectontwikkelaar (en in mindere mate de gemeente) ten tijde

van de sloop en nieuwbouw. Voor de betrokken bewoners was lang niet altijd duidelijk bij wie ze moeten zijn wanneer er een probleem is. Hier valt bij toekomstige herstructureringsoperaties veel winst te behalen. Ook worden er enkele andere “misstappen” in het proces benoemd. Voorbeelden hiervan zijn de afhandeling van opleveringsproblemen, het proces van de straatnaamgeving in de Lavendelstraat, de plaatsing van het irrigatiesysteem, het bouwpuin in de grond en de aanleg van de groenvoorzieningen. Nieuwkomers en terugkeerders noemen opvallend vaak het bouwpuin, de aanleg van de groenvoorzieningen en de verkeerssituatie in de wijk als mogelijke verbeterpunten. Vertrekkers en terugkeerders waren bovendien ook niet altijd zo te spreken over de tijdelijke verhuur van de sloopwoningen.

8: Reflectie

Ieder onderzoek kent zijn beperkingen en dat is ook bij dit onderzoek het geval. Een eerste beperking vormen de gekozen theoretische benaderingen die bestudeerd zijn in het kader van dit onderzoek. Er bestaat ongelooflijk veel literatuur over belangrijke thema's in dit onderzoek, zoals sociale cohesie, gentrificatie en herstructurering – veel meer dan in deze scriptie behandeld kon worden. Bovendien is er ook specifieke literatuur over verhuizingen en de keuzes die mensen daarin maken, die eveneens niet aan bod gekomen is.

Een tweede beperking vormen de gekozen onderzoeksmethoden. Hoewel er door middel van het gebruik van verschillende methoden geprobeerd is een zo volledig mogelijk beeld van de onderzochte werkelijkheid te schetsen, heeft iedere methode in de praktijk zijn beperkingen. Kwantitatieve gegevens zijn gebaseerd op aannames en beperkende definities van verschillende categorieën en literatuuronderzoek behandelt alleen de informatie die op papier geschreven is. Om dat laatste te ondervangen ben ik zo breed mogelijk gaan zoeken en heb ik onder andere informatie uit televisieprogramma's opgenomen in dit onderzoek.

Kwalitatief veldonderzoek kent eveneens vele beperkingen – waarvan ikzelf als onderzoeker de belangrijkste ben. De voorbeelden van de beperkingen die ik zelf veroorzaakt kan hebben zijn legio: mogelijk hebben mensen mij sociaal wenselijke antwoorden gegeven, hebben potentiële interviewkandidaten niet meegewerkt aan een interview omdat ze mij niet aardig vonden of heb ik antwoorden van de geïnterviewden anders geïnterpreteerd dan de bedoeling was. Een combinatie van meerdere interviewers en het gebruik van aanvullende methoden, zoals focusgroepdiscussie, hadden dergelijke problemen deels kunnen ondervangen – maar kennen ook weer hun eigen beperkingen. Een beperking die ik nadrukkelijk heb geprobeerd te ondervangen is die van inflexibiliteit van de onderzoeker: de interviews vonden doorgaans buiten kantooruren plaats en bij de geïnterviewden thuis, in een voor hen vertrouwde en beschermde omgeving.

Daar komt bij dat het om praktische overwegingen niet mogelijk was om alle bewoners te interviewen (dat zou het ideaalbeeld zijn geweest) waardoor het geschetste beeld gekleurd kan zijn door de ervaringen van degenen die ik wel heb kunnen spreken. Het beperkte aantal geïnterviewden maakte het echter wel mogelijk om meer diepgaande gesprekken te voeren. De informatie uit de interviews geeft dan ook een veelkleurig beeld van de bewoners van de Wolfskuil. Om de lezer de kans te geven dit meer genuanceerde beeld naar eigen inzicht te interpreteren, heb ik heel bewust een uitgebreide analyse van de kwalitatieve interviews opgenomen in bijlagen 3 en 4.

Het moge duidelijk zijn dat de conclusies van dit onderzoek niet zomaar geprojecteerd kunnen worden op andere herstructureringswijken, in Nijmegen of daarbuiten. Mogelijk gaan de in dit onderzoek omschreven bevindingen daar op, maar om meer zekerheid en duidelijkheid te krijgen zal er al gauw aanvullend onderzoek nodig zijn.

Literatuurlijst

- Afdeling Onderzoek en Statistiek. (2006). *Integratiemonitor 2006*. Nijmegen: Gemeente Nijmegen.
- Aitken, S. & Valentine, G. (2006). *Approaches to Human Geography*. Londen: SAGE.
- Argioli, R. et al. (2008). *Bloei en verval van vroeg-naoorlogse wijken*. Den Haag: Nicis Institute.
- Atkinson, R. (2004). The evidence on the impact of gentrification: new lessons for the urban renaissance? In: *International Journal of Housing Policy*, 4 (1), 107-131.
- Beaumont, J. et. al. (2003). Urban policies in the Netherlands. In: P. de Decker, J. Vranken, J. Beaumont & I. van Nieuwenhuyze (eds.) *On the origins of urban development programmes in nine European countries*, 119-137.
- Beckhoven, E. van & Kempen, R. van (2002). *Het belang van de buurt*. Utrecht: Nethur.
- Beckhoven, E. van & Kempen, R. van. (2003). Social effects of urban restructuring: a case study in Amsterdam and Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies* 18: 6, 853-875.
- Bergeijk, E. van, Kokx, A., Bolt, G. & Van Kempen, R. (2008). *Helpt herstructurering?* Delft: Eburon.
- Bolt, G. & Torrance, M. I. (2005). *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*. Utrecht: Nethur.
- Buursink, S.; Brenk, D. van; Groos, J. & Zegveld, H. (2005). *Oud-West. De andere kant van Nijmegen*. Nijmegen: Macula.
- Crump, J. (2002). Deconcentration by demolition: public housing, poverty, and urban policy. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, 20, 581-596.
- Directie Wijk aanpak en Leefbaarheid. (Augustus 2000). *Foto van de Wolfskuil anno 2000. Analyse-rapport Ontwikkeld in het kader van het Wijkperspectiefplan Wolfskuil*. Uitgave van de Gemeente Nijmegen. Tekst/advies: KAW advies BV, fotografie: Irma Sanders.
- Directie Wijk aanpak en Leefbaarheid. (Mei 2002). *Wolfskuil in de kijker. Wijktoekomstplan De Wolfskuil*. Uitgave van de Gemeente Nijmegen.
- Elias, N. & Scotson, J. (1985). *De gevestigden en de buitenstaanders: een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten*. Den Haag: Ruward.
- Forrest, R. & Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. In: *Urban Studies*, 38 (12), 2125-2143.
- Galster, G. (2007). Should Policy Makers Strive for Neighbourhood Social Mix? An Analysis of the Western European Evidence Base. In: *Housing Studies*, 22 (4), pp. 523-545.
- Glass R (1964) *London: Aspects of Change*. Londen: MacGibbon & Kee.
- Hart, H. 't, Boeijs, H. & Hox, J. (2005). *Onderzoeksmethoden*. Hoofddorp: Boom Onderwijs.
- Kam, G. de & Needham, B. (2003). *Een hele opgave. Over sociale cohesie als motief bij stedelijke herstructurering*. Utrecht: Nethur.

- Kempen, R. van & Bolt, G. (2009). Social cohesion, social mix, and urban policies in the Netherlands. In: *Journal of Housing and the Built Environment*, 24, 457-475.
- Kearns, A. & Forrest, R. (2000). Social Cohesion and Multilevel Urban Governance. In: *Urban Studies*, 37 (5-6), 995-1017.
- Kleinhans, R. (2002). *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Delft: Centre for Sustainable Areas.
- Kleinhans, R. (2004). Social implications of housing diversification in urban renewal: A review of recent literature. In: *Journal of Housing and the Built Environment*, 19, 367-390.
- Kleinhans, R. & Kruijthoff, H. (2002). *Herstructurering: in het spoor van de vertrekkers*. Utrecht: Nethur.
- Kleinhans R.J., Veldboer, L. en J.W. Duyvendak (2000) Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen. Ministerie VROM, Den Haag.
- Kokx, A. (2010). *Between dreams and reality. Urban Governance in the process of Dutch urban restructuring*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen.
- Lefebvre, H. (2002). The Right to the City. In *The Blackwell City Reader*. Malden: Blackwell Publishing.
- Ley, D. (1996). *The new middle class and the remaking of the central city*. Oxford: Oxford University Press.
- Leidelmeijer, K. & Schulenberg, R. (2010). *Buurtleefbaarheid begrepen. Achtergronden en beleidsinvloeden bij leefbaarheidsverbetering*. Amsterdam: RIGO (in opdracht van ministerie van BZK/WWI).
- McTaggart, K. (2009). *Gentrification. Naar een conceptueel model voor het verklaren van verschillen in de mate van gentrification in Nijmegen*. Masterthesis Radboud Universiteit Nijmegen, te vinden via <http://geography2.ruhosting.nl/masterthesis/scripties/McTaggartKevin.pdf>
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM). *Nota 25427. Stedelijke Vernieuwing*. (1997). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Permentier, M. Ham, M. van Ham & Bolt, G. (2009). Neighbourhood reputation and the intention to leave the neighbourhood. In: *Environment and Planning A*, 41 (9), 2162-2180.
- Planbureau voor de Leefomgeving (2010). *Effecten van nieuwbouw op de bevolkingssamenstelling van stadswijken*. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Portes, A. (1998). SOCIAL CAPITAL: Its Origins and Applications in Modern Sociology. In: *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Putnam, R. (2007). *E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century*. The 2006 Johan Skytte Prize lecture. *Nordic Political Science Association*, 30 (2), 137-174.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

- Slater, T. (2009). Missing Marcuse: On gentrification and displacement. In: *City*, 13 (2), 292-311.
- Slob, A.; Bolt, G. & Van Kempen, R. (2008). *Na de sloop. Waterbedeffecten van gebiedsgericht stedelijk beleid*. Den Haag: NICIS Institute.
- Smith, N. (1996). *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. Londen: Routledge.
(de opgenomen afbeelding van de rent-gap theorie is verkregen via <http://rageo.twoday.net/stories/6353472/comment> op 12 juli 2011)
- Smith, N. (2002). New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. In: *Antipode*, 34 (3) 427-450.
- Stokkem, B. van & Toenders, N. (2010). *De Sociale Cohesie Voorbij. Actieve Burgers in Achterstandswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Uitermark, J. (2002). 'Social Mixing' and the Management of Disadvantaged Neighbourhoods: The Dutch Policy of Urban Restructuring Revisited. In: *Urban Studies*, 40 (3), 531-549.
- Uitermark, J. & Duyvendak, J.W. (2005). *Over de schouders van bestuurders en de ruggen van bewoners*. Ruimte in debat, 05/2005. Uitgave van het Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.
- Uitermark, J. Duyvendak, J. & Kleinhans, R. (2007). Gentrification as a governmental strategy: social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam. In: *Environment and Planning A* 39, 121-141.
- Wittebrood, K. & Van Dijk, T. (2007). *Aandacht voor de wijk—effecten van herstructurering op de leefbaarheid en de veiligheid* (Translation: Focus on the neighbourhood—effects of urban restructuring on liveability and safety). The Hague: SCP.

Digitale publicaties en websites

- Beeldbank van het Stadsarchief Nijmegen, http://www2.nijmegen.nl/wonen/oudste_stad/Archief, oude foto's van de Wolfskuil verkregen op 25 maart 2011.
- Huis van de Nijmeegse geschiedenis, http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Woningvereniging_Nijmegen, informatie verkregen op 25 maart 2011.
- Stichting Toekomst Oud-West (STOUW). Nieuwsbrieven "Wijkblad Oud-West", verschenen in de periode 2000-2011. Verkregen via <http://www.wijkbladoudwest.nl/archiefpagina.htm> op 25 maart 2011.
- Woningbouwcorporatie Talis. (2011). Berichtgeving over verkoop woningen en nieuwbouw in de Nijmeegse wijk Hatert op 11 april 2011 verkregen via <http://www.talis.nl/web/show/id=45325> en <http://www.talis.nl/web/show/id=49688>

Krantenartikelen

- De Gelderlander. (4 januari 2003). *Van een getto naar wonen op stand*. Nijmegen, paginanummers onbekend.
- De Volkskrant. (7 februari 2003). *Bewoners weigeren te wijken voor sloop*. Buitenland, p. 5. Verkregen via LexisNexis op 25 maart 2011.

Trouw. (18 februari 2003). *Jonge moeders Nijmegen onderdak in noodopvang*. Nederland, p. 4.
Verkregen via LexisNexis op 25 maart 2011.

Televisieprogramma's

Netwerk. (3 februari 2003). "Nijmeegse wijk gesloopt", reportage van Albert Reijnders en Vincent Koperdraat. Teruggevonden via <http://www.netwerk.tv/node/5139> op 25 maart 2011.

Straat van de Week. Uitzendingen over de Varenstraat (29 november t/m 3 december 2010) en de Wolfskuilseweg (27 september t/m 1 oktober 2010) op Nijmegen 1. Teruggevonden via http://www.dailymotion.com/playlist/xnpwu_nijmegen1_straat-van-de-week/1#videoid=xilbe6 op 25 maart 2011.

Bijlagen

1: Summary of neighbourhood impacts of gentrification (Atkinson, 2004)

Positive impacts	Negative impacts
Stabilization of declining areas	Community resentment and conflict
Increased property values	Loss of affordable housing
Reduced vacancy rates	Greater draw on local spending through lobbying by middle-class groups
	Homelessness
Increased local fiscal revenues	Greater draw on local spending through lobbying by middle-class groups
Encouragement and increased viability of further development	Commercial/industrial displacement
Reduction of suburban sprawl	Increased cost and changes to local services
Increased social mix	Loss of social diversity (from socially disparate to affluent ghettos)
Decreased crime	Increased crime
Rehabilitation of property both with and without stat ownership	Under-occupancy and population loss to gentrified areas
	Displacement through rent/price increases
	Displacement and housing demand pressures on surrounding poor areas
	Secondary psychological costs of displacement

2: Domains of Social Cohesion (Kearns & Forrest, 2001)

Domain	Description
Common values and a civic culture	Common aims and objectives; common moral principles and codes of behaviour; support for political institutions and participation in politics
Social order and social control	Absence of general conflict and threats to the existing order; absence of incivility; effective informal social control; tolerance; respect for difference; intergroup co operation
Social solidarity and reductions in wealth disparities	Harmonious economic and social development and common standards; redistribution of public finances and of opportunities; equal access to services and welfare benefits; ready acknowledgement of social obligations and willingness to assist others
Social networks and social capital	High degree of social interaction within communities and families; civic engagement and associational activity; easy resolution of collective action problems
Place attachment and identity	Strong attachment to place; intertwining of personal and place identity

3: Uitgebreide analyse kwalitatieve resultaten vertrekkers en terugkeerders

Onder de geïnterviewde terugkeerders en vertrekkers waren vooral huurders wier kinderen inmiddels volwassen zijn (uitzonderingen daargelaten). Velen van hen wo(o)n(d)en (al) jaren in de Wolfskuil, sommigen zijn er geboren en/of getogen, anderen zijn er in een later stadium van hun leven komen wonen omdat zij een betaalbare huurwoning zochten of in de Wolfskuil hun partner vonden.

Tussen de groepen die in dit onderzoek onderscheiden worden als terugkeerders en vertrekkers bestaan veel overeenkomsten. Zij hebben allemaal gewoond in het inmiddels gesloopte deel van de Wolfskuil en bewaren allerlei herinneringen aan dit verdwenen stukje van de buurt. Ook hebben zij allemaal het proces van sloop en nieuwbouw van de wijk bewust meegemaakt. Zij waren allemaal bekend met de wijk Wolfskuil (in tegenstelling tot de nieuwkomers, die in een nieuwe en voor hen vaak relatief onbekende wijk terecht kwamen). In hun omschrijvingen van de buurt wordt vooral de saamhorigheid, het sociale en gezellige van de Wolfskuil benadrukt. Sommige terugkeerders en vertrekkers denken met een nostalgisch gevoel terug aan het verdwenen stukje van de buurt (T1, T2, T3, T4, T7, V1, V2, V3, V4, V5).

De sloop van de oude woningen

De vertrekkers en terugkeerders die ten tijde van de sloop al in het gebied tussen de Wolfskuilseweg, Floraweg, Distelstraat en Bosbesstraat woonden vernamen op verschillende wijzen dat er sloopplannen in aantocht waren. Sommigen noemen brieven die er in de bus kwamen, anderen hoorden het via via, lazen het in de krant of hoorden het van de bewonersvereniging/wijkraad. En waar de een duidelijk te spreken over de communicatie van dit sloopbesluit en de bijbehorende toekomstplannen per brief en via bijeenkomsten (T3, T4, T6) heeft de ander vooral veel onduidelijkheden in de communicatie naar bewoners toe ervaren (V3).

In het interview is aan deze twee groepen gevraagd om terug te kijken naar hun toekomstverwachtingen voor de wijk op dat moment. Niet iedere geïnterviewde kon zich dit even scherp voor de geest halen, maar de verwachtingen die men had, hadden vooral te maken met de huizen zelf en de sfeer in/sociale samenstelling van de buurt. Zo verwachtte men dat er grotere, betere (en duurdere) huizen zouden komen (T3) en dat de sloop en nieuwbouw in meerdere “etappes” zou gaan: *“D’r was oorspronkelijk ook de bedoeling om, ja dat er in drie etappes gesloopt zou gaan worden, ... dat was ook toegezegd door Portaal ... zodat mensen die uit het eerste gedeelte moesten verhuizen nog naar ’t oude gedeelte konden zeg maar, dus dat mensen eigenlijk... dat het wat makkelijker zou worden om terug te keren zeg maar. Nou uiteindelijk heeft Portaal ’t besluit genomen dat dat te kostbaar was en dat ze dat dus niet hebben gedaan, en dat heeft er ook wel voor gezorgd dat... een aantal mensen heeft gezegd van nou, dan kom ik niet meer terug, want ik heb geen zin om twee keer te verhuizen”* (V4, ook V5, die verwachting kwam niet uit). Ook had men verwacht dat het sneller zou gaan dan het uiteindelijk ging (T1) en dat er toen al meer duidelijkheid zou zijn over hoe de nieuwe huizen eruit zouden gaan zien (V3). Sommige terugkeerders spraken ook hun angstige verwachtingen uit ten aanzien van de sociale samenstelling van de buurt in de toekomst: de een was bang dat de oude buurt uit elkaar zou vallen (T2), de ander was juist bang dat oude problemen terug zouden keren in de nieuwe buurt (T5, T6).

Deze angsten en verwachtingen op het sociale vlak hangen samen met de mening die de geïnterviewden destijds over het sloop- en nieuwbouwplan hadden, waar hen in het interview ook naar gevraagd is. Ook hier variëren de antwoorden: de een vond het *“heel fijn”* (T3) dat de oude huizen gesloopt zouden gaan worden, de ander vond het juist *“heel erg [...] ze kwamen met zo’n enquête langs, of je dat wilde tekenen, dat heb ik dan ook gedaan, dat ik er tegen was, want ja, ik wou m’n huis niet uit [...] maar ja, op den duur verlies je toch, dus ja, toen was het in de pen dat wij ook gesloopt werden”* (T1). Over welke enquête deze terugkeerder het heeft is niet helemaal helder,

maar op Internet is wel een folder met enquête terug te vinden van de SP, waarin geprotesteerd wordt tegen de sloop van de woningen in de Wolfskuil.

De omschrijvingen van deze oude, inmiddels gesloopte huizen laten weinig aan de verbeelding over: *“ouwe krotjes”* (T1); *“kippenhokken”* (T4); *“echt drie keer helemaal niks”* (V2); koud en tochtig (V2), of huizen waar een gat in de muur viel zodra je een schilderijtje op wilde hangen (T3). Een van de terugkeerders geeft aan dat er wel verschillen bestonden tussen de huizen; sommige huizen waren ouder dan andere: *“ik woonde al, vanaf 1964 waren die huizen klaar, he, die nieuwbouw, platte woningen, die hier stonden, dus ik woonde al in een redelijk... nieuw huis, laat ik het zo zeggen. Eh aan de overkant van mij stonden nog de oude huizen, en onderaan de straat ook. Dus ik had verwacht nou, dat ze daar afbreken ja, onze huizen waren eigenlijk te mooi, als je naar de overkant keek, of naar beneden, dus ik had eerst verwacht dat alleen de oudbouw gesloopt zou worden”* (T1).

Sommige van de vertrekkers geven aan dat zij achteraf liever een renovatie hadden gezien van de oude huizen dan sloop en nieuwbouw. Zij vonden de oude huizen weliswaar klein, maar wel leuk en gezellig; en geven ook aan dat ook niet alle huizen zo ontzettend oud waren of in zo’n ontzettend slechte staat verkeerden. Deze vertrekkers zijn inmiddels verhuisd naar een andere (oude) woning in de Wolfskuil of een (oude) woning elders in Nijmegen. Maar zij geven expliciet aan er voor hun gevoel niet op vooruit te zijn gegaan, omdat ook op hun ‘nieuwe’ woning wel het een en ander aan te merken is: *“Ja, mijn huis viel reuze mee hoor... dit huis is er niet beter op. [...] Het was niet vochtig of zo eh... dit huis is d’r veel slechter aan toe... [...] Ja, nee... ik heb hier, heb ik echt natte ramen, de voordeur in de winter, nou, het water siepelt er vanaf, ik heb gewoon een plas in de gang liggen van het vocht. Dat heb ik daar allemaal niet gehad. Nee. [...] Ja, ik eh... had daar graag willen blijven wonen, ik had een leuk huis... ’t was niet groot, maar... ik had het naar mijn zin, en ik had de tuin mooi voor mekaar en alles... ik had er een mooie aanbouwkeuken in, maar dat kon ik niet meenemen, dus nou heb ik weer een klein eh keukentje... ja. Nee voor mij is, ik ben daar eigenlijk eh... niet op vooruit gegaan”* (V3). Ook een andere vertrekker noemt een nadeel van de ‘nieuwe’ woning: *“’n koud huis was het. Maar ja, dat is dit ook. [...] “Ja... en verdomd dat dat dan een ouwe hut was, vond ik het daar wel warmer [...] tochten doet het overal sowieso. Want als dadelijk de winter is en deze tussendeur staat open moet je eens kijken wat een kou daar tussenuit komt. Nee, het is hier kouder”* (V5).

Toch is er volgens een van de terugkeerders destijds uiteindelijk maar weinig weerstand geweest tegen de sloop van de woningen, omdat deze zo oud waren dat het slopen ervan gewoon nodig was (T2). Een andere terugkeerder gaf aan dat het vanuit kostenoverwegingen wel vreemd was dat de huizen kort voor de sloop nog gerenoveerd werden: *“wij kregen op een gegeven moment eh thermoppeen nieuwe ruiten van voren, en we kregen centrale verwarming en dat vind ik [...] zonde dat dat gebeurd is moet je luisteren want dat ze vlak na die tijd dus eh dat boeltje af gaan breken. Dan zeg ik dat is eigenlijk een beetje geld over de balk heen eh...”* (T3). De geïnterviewde terugkeerders geven zonder uitzondering aan blij te zijn met hun nieuwe huis – hoe moeilijk ze het soms ook vonden en vinden om hun oude of ouderlijk huis en oude buurt (tijdelijk) kwijt te raken/zijn, want: *“Achteraf is dit wel mooier”* (T1, ook T3 en T6 zijn blij met het nieuwe huis).

Communicatie vanuit Portaal

De geïnterviewde bewoners die betrokken zijn geweest via bewonersvertegenwoordiging geven aan dat zij gedurende het sloop- en nieuwbouwproces de ruimte hebben gekregen om het een en ander in konden brengen bij Portaal. Zij beschouwen dit als iets positiefs, maar tijdens de gesprekken komen er wel de nodige ergernissen naar boven op het gebied van de communicatie vanuit Portaal. Een van hen vertelt hierover het volgende: *“d’r waren veel vergaderingen met Portaal [...] toen de bouw eh is begonnen, ja toen zijn er allerlei soorten van eh bijeenkomsten geweest he, met kopers he, want we hadden hier te maken met kopers en met huurders, eh... d’r was wel een een een heel duidelijk verschil tussen kopers en huurders, de huurders hadden hun eigen bouwcommissie als het ware [...] en de kopers ook, en we hebben dat altijd heel vreemd ervaren, als vreemd ervaren, om*

reden van ja goed, we zijn toch allemaal Wolfskuulers, dus eh als je nou al gelijk begint met een scheiding te trekken, ehm dan ehm ja dan dan... dan zal dat later, zal dat eh zal dat ook zo blijven."

Een voorbeeld van dingen waar de bewoners over konden meepraten was *"de indeling van de woningen he, als je in een woonhuis komt dan is het automatisch dat je mee kunt denken aan de indeling van een woning, wij hebben dat als het ware afgedwongen bij Portaal, ze zullen het nooit meer doen heb ik begrepen, achteraf, omdat er nogal wat eisen waren"*. Ook kreeg men het voor elkaar dat de woningen een keurmerk veilig wonen kregen en gezamenlijke eenheid in de poorten en schuttingen rondom de huizen: *"en dat is allemaal voor elkaar gekregen. Dus eh... wat dat betreft eh ja, en het kiezen van tegels, je kon kiezen uit drie soorten keuzes van tegels, je kon kiezen uit drie kleuren van keukens, dus ehm ja al dat soort van inspraak en ehm en inbreng is wel eh... heel goed mee omgegaan, moet ik zeggen. [...] Ja voor ons als Wolfskuilers was dat natuurlijk wel eh ja... fijn. [...] Ja, we hebben een paar keer flink op tafel moeten slaan he, van eh ja zoals de Kuulers dat dan doen he, om proberen wat wat af te dwingen. [...] Nee, nee, neeneenee, het ging niet automatisch, daar moest hard voor geknukt worden"* (geen verwijzing i.v.m. privacy betrokkenen).

Een andere terugkeerder vertelde destijds als vertegenwoordiger actief te zijn geworden *"om d'r toch een beetje bij betrokken te blijven, ja, zo... ja, wordt je met schande een beetje wijzer, van dit kan niet en dit moeten we zo voor de bewoners doen... dus we hebben er toch nog wel veel mee bereikt, met allerlei dingen, zeg maar wij hebben er echt voor gestreden dat alle huurders een achterpoort kregen, van Portaal... de buitenlichten allemaal, dus ja, dat hebben we... dat hebben ze eigenlijk wel te danken aan het bouwteam wat we toen opgestart hebben."* Ook deze bewoner geeft aan dat het niet automatisch goed ging allemaal, de bouw liep uit en ook het onderlinge overleg liep soms stroef. Voorbeelden van stoeve momenten was het moment waarop het volgens deze terugkeerder leek alsof er niet doorgebouwd aan de huurwoningen omdat men koopwoningen prioriteit leek te geven over huurwoningen: *"want dan liep dit weer fout en dan liep dat weer fout, je kwam zoveel dingen tegen, en doordat wij in 't bouwteam zaten, zaten wij er veel dichterbij, wat andere bewoners helemaal niet hebben gemerkt, 't ging om bijvoorbeeld, d'r waren dingen bij, hele kleine dingetjes, dat wij daar echt om gingen knokken in 't bouwteam, maar ja, wij knokten natuurlijk ook voor onszelf, want wij moesten daar ook weer gaan wonen [...] met de gemeente zaten we om tafel, met Portaal, en met die... ja hoe heette zo'n man, die al die huizen... de projectleider... ja we hebben heel wat vergaderingen gehad..."* [...] wij zaten toch met de Kuulers bij mekaar... want we zaten geloof ik met zes echte Kuulers, dus die gingen d'r wel voor, kijk ja en dan was 't er ene en ja dan op een gegeven moment moesten ze wel toezeggen want ja, het was onderhand zes tegen een iedere keer. Wij gingen d'r echt voor, anders zeiden we weer van we hebben van, hoorden we weer van, we reden hier wel eens langs en van de mensen die nog daar in de oudbouw woonden vertelden weer oh ze doen daar niks in die bouw. Hup dan hadden we weer vergadering, luister eens... ik weet niet wat jullie daar aan 't doen zijn, uit de neus aan 't eten of zo, maar de maanden verstrijken maar... [...] 't liep ook allemaal... op een gegeven moment hadden wij ook zo iets van de koop gaat... [...] in een keer was de Wolfskuilseweg af, want daar kwamen de kopers in, dus waren wij weer boos, hun betalen meer, en wij zijn de huurders [...] ja... we bleven aan het kissebissen... ja" (geen verwijzing i.v.m. privacy betrokkenen).

Een andere geïnterviewde die actief was in het bewonersoverleg met Portaal is achteraf kritisch over Portaal en de projectontwikkelaar. Terugkijkend vindt deze geïnterviewde dat je als huurder op veel fronten juist maar weinig in te brengen had: *"er is in die tijd ook veel overleg gevoerd... met name met Portaal... omdat er eigenlijk sprake was, ook van, voor Portaal, van een nieuwe constructie: Portaal had eigenlijk een projectontwikkelaar in de arm genomen, Proper Stok [...] dat heeft ook het proces wel behoorlijk verstoord hoor, moet ik zeggen. Want je had dus, in feite had je met drie partijen te maken, maar goed, voor de bewoners is Portaal natuurlijk het aanspreekpunt, dat is uiteindelijk de verhuurder van de woningen. Want je had toch wel regelmatig dat ... de partijen naar elkaar gingen wijzen, van nee dan moet je bij Proper Stok of dan moet je bij Portaal zijn en ja de bewoners zaten daar een beetje tussen zeg maar. [...] het werd al vrij snel duidelijk dat de helft ... dat*

de helft koopwoningen zou komen. ... Ja dat was ook een tegenvaller, in die zin dat je... dat je weet van nou daar zullen over het algemeen geen mensen uit de Wolfskuil terecht kunnen, in die koopwoningen, omdat ze gewoon te duur zijn voor die mensen, kunnen ze niet betalen of krijgen geen hypotheek of wat dan ook... dus dat betekent dat je van tevoren al kon inschatten dat er ... een hele andere samenstelling van de bevolking zou komen [...] afgesproken was toen dat er tachtig woningen verkocht zouden en tachtig voor de huur zouden ... beschikbaar zouden komen ... nou uiteindelijk bleek op een gegeven moment dat er geen tachtig verkocht waren maar negentig woningen verkocht waren... nou dat heeft behoorlijk tot woede geleid bij de bewoners... nou Portaal heeft dat uiteindelijk rechtgetrokken door tien appartementen die op de hoek van de Wolfskuilseweg-Floraweg gebouwd werden, om daarvan tien extra voor de verhuur beschikbaar te stellen, maar ja dan praat je wel over een ander type woning zeg maar. Nou ja en ik denk dat je als bewoners in zo'n proces behoorlijk machteloos bent, want eigenlijk worden de besluiten over je genomen en niet zozeer met je en waar alleen over gepraat wordt is ... nou ja de inrichting van de woning, wat voor keuken moet erin, dus dat soort dingen zeg maar... maar als je het hebt over dit soort beslissingen dan denk ik van ja het is natuurlijk belachelijk dat er ... als de afspraak is dat er tachtig woningen verkocht worden, dat je dan opeens bericht krijgt van ja sorry, er zijn er negentig verkocht in plaats van tachtig. Dan denk ik van ja, dat is geen toeval [...] het is een frustrerend proces geweest, moet ik zeggen, en ook na de oplevering [...] ik vind dat Portaal in dat hele proces, met name Portaal, kijk de gemeente staat eigenlijk min of meer een beetje buitenspel, want die leggen eigenlijk de randvoorwaarden op en dat is het dan, althans zo stelt de gemeente zich ook op, we hebben ook wel eens in gesprekken met wethouders toendertijd gezegd van nou, kunnen jullie er niks aan doen, kunnen jullie niks afdwingen of wat dan ook, nou ja, dat werd dan... dat werd dan ontkend, dat dat tot de mogelijkheden behoorde, maar met name Portaal is toch wel... is toch wel een onbetrouwbare partner gebleken in dat hele proces"(geen verwijzing i.v.m. privacy betrokkenen).

Enkele terugkeerders geven aan dat zij te maken hadden met opleveringsproblemen in hun nieuwe huurwoning. Hierbij gaat het met name over zaken die te maken hebben met de individuele indeling vna de woningen: "een week of twee voordat wij eigenlijk hier in konden, ik loop hier de gang in want dan zijn zie hier bezig [...] zit deze muur, zit dus hier, dus nou had ik de trap in de gang! [...] wij weer naar die keet, naar die uitvoerder, luister eens, op dat en dat perceelnummer, want het was allemaal nummers he, daar klopt iets niet [...] ik heb gekozen voor een open trap in m'n huis [...] ging ik de dag erop weer kijken en dan waren ze hartstikke boos want dan moesten ze hier die muur weer afbikken en eh... dus ja, die problemen kwam je wel tegen" (T1). Ook een andere teruggekeerde bewoner had last van fouten bij de oplevering, en geeft ook aan zich eraan geërgerd te hebben dat sommige wensen van bewoners in eerste instantie wel, en later toch niet ingewilligd konden worden: "die indeling die ik gekozen heb eh... die heb ik wel gekregen in principe. Dat is wel zo. [...] Alleen bepaalde dingen hier in het huis waren niet goed, maar ja [...] die zijn later hersteld, ja. Is wel stom hoor, zat, want hun deden dan behangen en achteraf komt ie terug en dan moeten ze radiatoren verhangen en dan komt er weer de volgende dag komt er weer een ander om weer nieuw behang op de muur te plakken [...] wel een gedoe. Maar ja dat zijn van die stomme dingen [...] En dan ja, en dan achteraf een paar maanden later kwam de eerste winter of zo en dan had je meteen problemen met de deur, als je hier zat denk je hé, dan tocht het. [...] Je denkt... daarvoor kom je terug, een goed huis, nieuw huis, he noem maar op, maar eh... nee [...] ze zijn van de tijdelijke oplossingen, het liefst had ik ze ook gezegd van... doe daar gewoon een nieuwe deur op, wat kan mij het schelen. Ja maar ja het ligt niet aan de deur en het hele gedoe en... ze hebben gewoon van die strips twee keer geplakt, en ze hebben nou twee hendeltjes en nou maar hopen dat het goed gaat [...] persoonlijk had ik zo iets tegen Portaal gezegd van had dan goed met die aannemer gesproken, weet je, je hebt ook mensen iets beloofd, op een gegeven moment vroeg ik ook om dus verlenging [Interviewer: hiermee bedoelt de geïnterviewde een uitbouw aan de achterkant], nou hebben ze toegegeven ja is goed, dat doen we [...] achteraf kreeg je te horen dat hij de aannemer dat niet wou" (T6).

Onder de geïnterviewde vertrekkers was er ook de nodige kritiek op de communicatie ten tijde van de sloop en hun verhuizing. Zoals eerder aangegeven vinden enkelen van hen dat zij er met hun verhuizing qua huis niet op vooruit zijn gegaan. Maar er zijn ook andere punten van kritiek. Een van de vertrekkers heeft zich bijvoorbeeld geërgerd aan de toewijzing van de woningen aan de bewoners die vertrokken: *“Ik vond dat ze, dat ze eerlijker moeten zijn met de woningen die eigenlijk toegewezen zouden moeten worden [...] voor onszelf is dat niet gebeurd [...] er werd gezegd van dat je eerst Varenstraat, Ericastraat, dat ene gedeelte die ouder was, zou eerst weggaan, dan de andere kant. En de mensen aan de andere kant, die zitten dan, iedereen reageert op de huizen, en waar wij op gereageerd hadden, de andere kant had potverdorie elke keer eerder dan wij hadden. En dat vond ik jammer... en... dat doet ons nog zeer. Want anders dan hadden wij in [buurt in Nijmegen], en daar hadden we graag willen zitten. [...] Toen zei die vrouw van ja dan hebben jullie toch al pech, ik zei hoezo dat dan? Ja zegt ze, er zijn nog wel een paar mensen voor jullie”* (V5). Ook bij de volgende woning ving deze vertrekker bot: *“nou een week erover heen, heb ik het gevraagd, van hoe het nou eigenlijk zat met die woning, ja, sorry zei ze, maar ik heb andere mensen bemiddeld daarin... ja en wat is dat dan voor flauwekul, ze vragen aan ons van kijk naar woningen, en dan bemiddeld ze een ander! Ja, we waren er best wel kwaad over”* (V5). Sommige woningen vielen bovendien af om een andere reden: *“als je gaat verhuizen, ze kijken ook naar de inkomensgrens. En als je d'r een paar honderd d'r boven zat dan kreeg je de woning ook al niet... en dat vind ik aan een kant ook een beetje dat ze dat eh... anders hadden moeten doen. [...] als we nou gaan vragen ja dan hadden we hem wel weer gehad... maar dan keken ze naar een paar jaar terug of zoiets was dat, ja toen waren de inkomsten beter... was dat toen... ja zaten we te hoog, kregen we hem niet... dat vind ik een beetje, tegen het zotte af [...] Je moet daar toch weg? Dat moest je toch... dus dan vind ik dat je, je moet daar weg, je hebt een andere woning nodig, dan moeten ze daar niet gaan zitten over te piepen... dat je door inkomsten wat te hoog zit. Je komt toch ook uit een goedkope woning... [...] Want hier is het toch ook duurder dan het in de [oude straat in de Wolfskuil] was...”* (V5).

Een andere vertrekker geeft aan het vreemd te hebben gevonden dat er voor degenen die terugkeerden naar de nieuwbouw kennelijk een huurgewenningsregeling bestond, en voor degenen die verhuisden naar een andere woning in Nijmegen niet, aldus deze vertrekker: *“...dat er een optie was dus eh... of een doorstroomwoning te nemen en dan weer terug te gaan naar eh... de nieuwbouw, of eh... hoe heet het een ander huis nemen en dat je daar dan gewoon kon wonen. En dat dan eh... hoe heet het, als het huis heel duur zou zijn, want de huizen waar wij uitkwamen die waren natuurlijk vrij eh goedkoop tegenover wat er nou allemaal staat. Dan zou je zeg maar eh... eh... in een tijd van een jaar of twee jaar of... zou de eh huur aangepast worden. Zeg maar dat je... van tweehonderd naar vijfhonderd gaat, dat je eerst dat tweehonderd mag betalen, dan tweehonderdvijftig, dan driehonderd, zo...[...] Dat is hier nooit gebeurd hoor... wij hebben gelijk het volle pond moeten betalen. [...] ik heb het nooit nergens in de papieren teruggevonden, maar in ieder geval eh... bij ons is het niet gebeurd. [...] ik betaal hier net zoveel als in de nieuwbouw daar he [...] ik betaal hier ook bijna vijfhonderd euro... dat is veel geld, of niet? [...] Voor... voor een woning die niet eens geïsoleerd is...”* (V1).

Een van de vertrekkers geeft als kritiekpunt dat je wel terug kon keren naar de Wolfskuil, maar dat het niet echt duidelijk was wat voor huizen er in het nieuwbouwgebied zouden komen. Deze vertrekker heeft de informatievoorziening als gebrekkig ervaren: *“het enigste wat mij altijd gewoon heel erg dwars heeft gezeten is dat je onwetend weg bent gegaan, dat vond ik heel erg... en dat... ja... dat je gewoon niet wist... wat de mogelijkheden waren, wat voor huis je kon verwachten... want ik weet nu nog niet hoe die huizen eruit zien hoor... dat zijn, zitten er vier slaapkamers in, weet jij dat? [...] d'r is mij nooit echt verteld van ehm... de buurt komt er zo uit te zien, of de huizen worden zo... daar heb ik heel vaak naar gevraagd, want ik vond het best wel eng, ik denk [...] dadelijk komen daar hele mooie huizen te staan, wordt het een hele mooie buurt, dan krijg ik daar hartstikke spijt van, want ik vond het wel fijn om dicht bij het centrum te wonen. Dat werd helemaal niet verteld, daar heb ik vaak naar gevraagd [...] Ja dat komt wel, er komt wel een keer een tekening zeiden ze, ja... op een*

gegeven moment kon ik dit huis krijgen en toen ja wat moet ik nou doen. Nou ja toen heb ik maar gewoon de stoute schoenen aangetrokken, en dit huis genomen [...] Maar... eigenlijk... heel ontwetend ben je weggegaan. Want als ik er nu langs rijd krijg ik kriebels in mijn buik hoor, denk ik ooh... [...] d'r was gezegd eh... koop en huur door elkaar, maar... dat was eigenlijk ook het enigste wat je wist. Verder wist je echt niks, je had geen idee hoe de huizen eruit zouden komen te zien, hoe ze kwamen te staan... nee, verder wist je niks. Dat was heel raar. En en... ja, ik... je kwam d'r ook bijna niet eh... dat je met iemand daarover kon praten of zo... want ik heb misschien twee keer iemand bij mij thuis eh... daarover gesproken. Ja dat was echt eh... [...] Ja eigenlijk dat ze je echt... een tekening hadden laten zien, nou het wordt zo... dit zijn de mogelijkheden, ehm... dat ze meer met je hadden... ze hadden ook van die avonden moeten organiseren, ja, dat iedereen in de buurt daar heen gaat, een beetje met mekaar eh... daarover praat en... maar het... iedereen in dat stukkie die was heel... twijfelachtig... en en... ze zeiden allemaal pfff, je weet helemaal niet wat er komt... die zei dit en die zei dat en we wisten het allemaal niet. Dus echt gewoon meer duidelijkheid in hoe het huis eruit had moeten kunnen moeten zien en hoe of wat... dat, ja, maar... nee we zijn allemaal ontwetend weggegaan [...] ze moeten de mensen echt de kans geven om... fatsoenlijk, écht weg te willen, en niet zoals een hele hoop weggaan zo van met spijt" (V3). Ook geeft deze vertrekker aan een zekere druk ervaren te hebben vanuit de woningbouwcoöperatie om niet te lang te wachten met verhuizen, iets wat deze vertrekker als onprettig ervaarde: "...dat het allemaal gewoon zo snel ging, van eh... ook dat pushen, van ben je al aan het zoeken, weet je wel, je moet wel reageren... echt een beetje pushen dat je zo snel mogelijk weg moest. Ze kwamen echt dan, en bellen, ben je al bezig met reageren... weetjewel... en eh... ook niet echt duidelijkheid over het geld wat je zou krijgen... want je zou dan, als je... terug ging zou je iets meer krijgen als dan... dat je niet meer terug ging. Maar ja, kijk, als jij reageert op huizen en jij hebt geen geld om daar al die dubbele huur en alles te betalen en om je huis in te richten dan durf je dat ook niet aan... om te gaan... dus ja, nee, dat komt wel goed, dat komt wel goed, zeiden ze steeds. En daar is ook niet echt duidelijkheid over geweest. Nou ja en toen ik dan op dit huis had gereageerd, en eh... ik werd gelijk een paar dagen later al gebeld dat ik het eh... dat ik kon gaan kijken, toen stond gewoon in een keer het geld op mijn rekening. Dus ja... ik denk pff wat raar allemaal zeg... het is echt van hier, hup! En nou wegwezen, weetjewel, zo'n idee hadden we toen. [...] waarom zaten ze toen niet tegen ons gezegd van luister, eh... het huis blijft nog zo lang staan, dus je hebt tot zo lang de tijd... het was echt vanaf het begin af aan toen wij die brief hebben gehad, wel reageren he? En dan bellen, echt zo van ben je al bezig... eh heb je al iets op het oog... waar wil je heen... maar kijk, als je d'r al zo'n moeite mee hebt om weg te gaan, waarom laten ze je dan nog effe die twee jaar niet volmaken, dat je het rustig aan kunt doen... want ja, het is heel rot..." (V3).

Een andere vertrekker geeft eveneens aan dat het proces van de sloop en verhuizing vrij snel ging, maar heeft dat niet zo onprettig ervaren. Deze vertrekker noemt bovendien de mogelijkheid om een huis af te wijzen wanneer dat je echt niet aanstond: "Nee... nee, nee, en uiteindelijk kregen we dan een brief en ehm... ja dan moesten we ehm... wij hadden allemaal, kregen wij urgentie dan, en eh ja, dat moesten we zelf dan reageren en ehm... op huizen waar wij wilden... graag wonen enzo, ja. En toen op een gegeven moment heb ik nog op een ander huis hier in [buurt in Nijmegen] en nou daar ga ik echt niet in zitten, die was ook helemaal eh... uitgeleefd van binnen, ik zei nou, dat doe ik niet, daar moet ik zoveel aan doen, dat ik eh... dat trek ik gewoon zelf niet, want ik was toen helemaal alleen en zo, dus ja... en toen op een gegeven moment het tweede huis, toen kreeg ik deze aangeboden. En die heb ik toen genomen. Ja. Maar dat ging allemaal vrij snel wel." (V2). Toch heeft ook deze vertrekker wel een punt van kritiek op de gang van zaken rondom de verhuizing naar een andere woning, namelijk dat de woningbouwcoöperatie weinig behulpzaam en coulant was naar kwetsbare bewoners: "Ja ik vind wel eh... ehm net zoals alleenstaande... vrouwtjes die echt ehm... omhoog zitten met vervoer... en dat soort dingen... ja daar hadden ze wel iets...[...] Want ik zat maar te kijken en ik had dan een hele hoop eh... spul wat ik absoluut niet meer mee hier wilde, want dat krijg je dus, als je dus gaat verhuizen [...] je zoekt uit wat je nog wil hebben, maar ook wat je niet meer wilt hebben en dat moet gewoon weg. Ja en ik heb uiteindelijk heb ik een keivette boete gekregen omdat eh... ja ik kon dat allemaal niet in mijn eentje bolwerken, en hier alles krijgen en hier opknappen, dat daar

moest je toch goed achterlaten, ja en toen had ik dus eh... in de tuin stonden best wel wat dingen en zo, wat dus in feite naar de stort toe moest, dus toen daar heb ik een hele vette rekening hebben ze in feite van mijn geld, wat ik zou krijgen, hebben ze gelijk daarvan af gehaald, en het resterende gestort. Kijk en dat vind ik wel [...] ik was afhankelijk eh... aan mensen die ik dan uiteindelijk vroeg, en dan uiteindelijk werd er weer afgebeld en dan kon het weer niet en eh... snap je? Dus uiteindelijk allemaal te laat de spullen hierheen, dat ik daar nog de tuin kon opruimen, nou en... zo is dat in feite gekomen, dat is in feite wordt je er nog voor gestraft ook nog... want dat was eh, dat was niet te weinig, wat ze toen eraf hadden getrokken, iets van vijftienhonderd euro of zo... ja ik bedoel, als die... als die huizen toch plat gaan, ja wat maakt dan die bankstel of die wasmachine of wat dan ook wat ik op dat moment niet meer mee heb kunnen nemen [...] Nee, daarvoor zeg je van nou eh... mensen die per se moeten verhuizen omdat de buurt plat gaat, laat ze dan voor de mensen die alleenstaand zijn en voor oude mensen, een busje huren en voor die mensen, en een standaard, dat die mensen gewoon geholpen worden met in ieder geval het oververhuizen van hun spullen. Ja... want ik heb daar echt mee in de maag gezeten... pfff... dat was echt heel vervelend. [...] Want ja, in principe, het geld had je dan zo hard nodig om hier te kunnen opknappen en als er dan zo'n bedrag vanaf gaan halen, en terwijl... ik kon daar echt niks aan doen, kijk ik bedoel, mensen... nemen ook een loopje met andere mensen natuurlijk, maar ik, ik kon het echt niet [...] ik ben volledig afgekeurd, dus ik ben niet zo... meer... snap je dus dat was echt eh... heel veel ellende voor mij" (V2).

Zo heeft iedere vertrekkende en terugkeerder zijn of haar eigen ergernis ten aanzien van de communicatie van Portaal. Er zijn echter ook positieve verhalen. Een van de vertrekkers vindt juist dat de woningbouwcorporatie in alle stress die de verhuizing met zich meebracht coulant is geweest naar hen toe: *"...ik was al blij dat die kerel van de woningstichting al eh... tevreden was hoe we het huis hadden achtergelaten, en dan hebben we dus... de vloer, een eh... cementen vloer was dat, in de achtertuin, dat we dat er niet uit hadden hoeven te halen... daar was ik wel blij mee want dat moest er eigenlijk uit van haar... ja, maar hij zei nee, van nee [...] zeiden ze van we moeten er toch ook iets tegenover stellen zo van jullie hebben dat allemaal gedaan, nou en dan hebben ze dat vloertje hebben ze laten liggen. Anders hadden wij dat vloertje er nog uit moeten halen. Het was vermoeiend voor ons hoor... [...] Ik zou het nooit meer... ik zou het niet meer over willen doen. Daarom hebben we gezegd een keer verhuizen, en dat we dan toch nog naar onze zin, toch nog iets hebben" (V5).*

Sloopwoningen en tijdelijke bewoners

In de periode tussen het wegverhuizen van de oude bewoners uit de te slopen wijk, en het moment waarop de huizen daadwerkelijk gesloopt zouden worden, werden de te slopen woningen tijdelijk verhuurd om leegstand tegen te gaan. Hier kwamen dan mensen die belangstelling hadden voor een tijdelijke woonruimte, zij tekenden een tijdelijk huurcontract waarin een einddatum stond. In sommige gevallen waren deze tijdelijke huurders de oorspronkelijke bewoners van de huizen, maar meestal waren het mensen afkomstig van buiten de wijk. Onder hen waren onder andere studenten en mensen die opgevangen werden door het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (C. Ernste, Portaal, persoonlijk gesprek, 9 juni 2010). Deze tijdelijke verhuur leverde nog enige beroering in de lokale en landelijke kranten op toen men tot de sloop overging en sommige van de tijdelijke huurders weigerden te vertrekken. Portaal heeft hun vertrek toen via een kort geding afgedwongen, de huurders zijn opgevangen door middel van noodopvang (Trouw, 2003 & C. Ernste, Portaal, persoonlijk gesprek 9 juni 2010).

De meningen onder terugkeerders en vertrekkers over het tijdelijk verhuren van de te slopen woningen zijn verschillend. Sommige vertrekkers en terugkeerders kijken hier niet zo positief op terug: *"Nee... neeneenee dat was echt geen succes. Dat was echt [...] dealen tot eh... eh... ja, dat ging alle kanten op. Ja... daar zat van alles in wat er niet [...] dat was echt eh... Antillianen enzo, dat was gewoon een Antillianenstraat op een gegeven moment, was dat eh... ja van die burn-outs 's avonds en eh... dat sloeg nergens op" (T4).* Een van de vertrekkers geeft aan daarom ook niet te lang gewacht te hebben met de verhuizing: *"dan krijg je een noodwoning, dan had ik er bijvoorbeeld nog eh... een*

jaar in kunnen blijven of zo, in dat huis [...] maar de buurt die werd er niet leuker op en iedereen ging al weg en er kwamen allemaal eh... asielzoekers in die huizen en eh... studenten... nou en op een gegeven moment zat ik daar ook tussen en toen eh... dat was niet meer leuk, dat was niet leuk wonen toen... toen ben ik ook maar eh... ja best wel snel weg gegaan" (V3). Ook een andere vertrekkers was niet erg kapot van de tijdelijke huurders die er in de sloopwoningen kwamen: "op het laatst dan eh... eh waren d'r heel veel mensen al uit dan, die dan ehm... gingen verhuizen, en daar mochten dan geen nieuwe mensen meer in komen, alleen maar voor... eh 'n bepaalde tijd, daar moesten ze dan voor tekenen [...] ja toen werd het natuurlijk helemaal een gigantische bende, natuurlijk, want eh... ja dan heb je vaak van die Afrikanen en dat soort lui die daarvoor in aanmerking kwamen en die daar eh...in kunnen natuurlijk, ja. [...] in het begin woonden er eigenlijk bijna geen buitenlanders. Maar dat was echt puur toen... toen het eigenlijk afgebroken werd, toen mensen urgentie kregen, en... gingen verhuizen, ja, toen waren het eigenlijk noodwoningen of ik weet niet meer precies hoe ze dat noemden, he? [...] Ja, en daar mochten ze dan voor een paar maand, mochten ze dan daarin zitten, ja, dan haal je dat eh... dat tuig, wat dan erin kwam" (V2). Anderen zijn positiever over de tijdelijke huurders en vonden het een goed idee om te voorkomen dat de huizen leeg zouden zijn: "nou ja en uiteindelijk hebben ze daar nog een aantal tijdelijke contracten zeg maar... nou ja dat was op zich goed [...] dat er niet al te veel huizen leeg stonden, omdat je weet van slooppanden ja trekken vaak in dit soort wijken, trekken die vaak mensen aan die dan de boel in de fik gaan zetten en die hebben dan zoiets van het wordt toch gesloopt, kunnen wij alvast een handje helpen zeg maar, dus die tijdelijke contracten dat was wel een goed initiatief moet ik zeggen" (V4).

Meer in algemene zin geven een vertrekkers en terugkeerders aan dat de wijk er voorafgaand aan de sloop nogal onguur uitzag: "ja dan krijg je die bouwvallen die staan allemaal al dichtgeplankt of die staan allemaal al... later later hebben ze geen planken meer gebruikt maar hebben ze ijzeren schotten, het was net ehm... vergelijk het altijd een beetje bij eh... bij hoe heet het, bij Ierland eh... zo'n buurtje [...] een spookachtig gebeuren, dat alles volgespoten, alles, later hekken d'r om heen en eh... dus ja dat was niet het allerfraaiste gezicht natuurlijk, maar ja goed" (T2). Een vertrokken bewoner geeft aan toen voor het eerst in de Wolfskuil het gevoel te hebben gehad in een achterstandswijk te wonen: "ik vond dat wel heel vervelend want zeg maar dat, dat je... dat je hier woont en het huis naast je dichtgetimmerd is. Dat je... dat vond ik wel, dat heb ik altijd heel erg gevonden. [...] Ja, dat moet, dat is brandpreventie en... braak en weet ik veel... ik weet wel dat dat moet, maar [...] dat vond ik een onprettig gevoel ja, ik had echt zo'n eh... dan denk ik ja, nou woon ik echt in een achterstandswijk. Heb ik nooit gedacht, want als ze over de Kuil zeggen oh dat is ook een achterstandswijk, dan denk ik van eh ik weet niet wie wat jullie als achterstandswijk zien... ik zeg d'r zijn heel veel mensen die hier in de buurt wonen die allemaal heel erg hard werken en het heel fijn voor mekaar hebben met z'n allen hoor [...] En d'r zitten heel veel mensen die hier in de wijk wonen die echt nog wel hart voor de wijk hebben, alleen eh... het hart van de wijk is weg eigenlijk (lacht) (V1).

Verhuizen naar een wisselwoning

Voor veel van de geïnterviewde terugkeerders was het tijdelijk verhuizen naar een andere wijk een hele overgang. Zij vonden het om emotionele redenen moeilijk hun oude en soms ook ouderlijk huis te verlaten, of zagen om praktische redenen de verhuizing niet zitten. Sommigen geven aan dat ze probeerden de verhuizing zo lang mogelijk uit te stellen: "...ik zat dus niet achteraan want ik dacht oh god, maar ja je bent bijna hoogzwanger dus dan heb je zoiets van... ik heb er geen zin in om nu..." (T6). Deze bewoner geeft eveneens aan het jammer gevonden te hebben dat de toewijzing van wisselwoningen op basis van woonduur ging: "dan werd er ook gekeken van eh...eh... oke jij bent hier als laatste gekomen zeg maar dus ja dan kies jij ook als laatste, snap je [...] ja wat jammer was ik had geen kans om gewoon hier in de buurt te komen, daar baalde ik wel..." (T6). Ook een andere terugkeerders geeft aan de tijdelijke verhuizing zo lang mogelijk uitgesteld te hebben: "Ja heel erg... ik heb ook, ik ben een van de laatsten die het huis uit is gegaan. Want... zeg maar we kregen tot januari de tijd, en toen dacht ik van eh, ik ben in september gaan verhuizen pas [...] omdat je anders geen

keuze meer hebt voor de wisselwoningen. Dus je kreeg iedere maand wisselwoningen aangeboden, ja ik weigerde steeds, ik denk ik blijf zitten, ik blijf zitten... ja op een gegeven moment zei [een familielid] ook van luister 'ns, jij kunt wel blijven weigeren maar zometeen ga je de brug over, zijn hier geen woningen meer waar jij... [...] en dan zit je zometeen... daar in Dukenburg, dus da's ook niet de weg. Dus toen heb ik gekozen...' (T1).

De terugkeerders die tijdelijk in een wisselwoning woonden, hebben het wonen in een andere wijk heel verschillend beleefd. Voor sommigen viel de tijdelijke verhuizing hen alles mee: *"achteraf is het wel, was het wel leuk hoor, daar [...] het was ook wel een leuk huisje en oud en ja... maar ja toen had ik zoiets van het is maar tijdelijk, weet je wel? Daar ga je ook niet zoveel aan doen dus eh ja. Maar het was wel gezellig"* (T6), en ook een andere terugkeerder geeft aan prima elders in Nijmegen gewoond te hebben *"lekker rustig [...] ik heb d'r heel leuk gewoond moet ik zeggen, drie jaar toch, dat was wel heel lang geworden, langer als was gezegd..."* (T3). Een andere terugkeerder geeft echter aan de tijdelijke verhuizing vreselijk te hebben gevonden: *"Oooh verschrikkelijk! Ellende heb ik gehad. Ander volk, en dan zeggen ze da's ook een volksbuurt, maar als je dan dit bent gewend, toch een ander slag volk. Afschuwelijk!"* (T1).

Definitief weg uit de Wolfskuil

Andere bewoners verhuisden niet tijdelijk uit het sloop en nieuwbouwgebied, maar definitief. Vertrekkers wier kinderen (deels) waren opgegroeid in de Wolfskuil geven aan dat behalve voor hen ook voor hun kinderen de overgang destijds groot was: *"Ja in het begin wel erg, ja. Ja, ja... ja hij is wel eh... ja z'n vriendjes en z'n vertrouwde omgeving weg, en eh... ja dat was in het begin wel even moeilijk."* (V2) Ook andere vertrekkers geven aan dat het vertrek henzelf en de kinderen in het begin zwaar viel: *"...ik heb in het begin heel veel problemen met mijn [kinderen] gehad, want die wilden dus, die wilden maar terug. Die waren daar gewend" [...] "toen ik net daar uit de Wolfskuil weg was, oh... iedere dag was het... en waarom ben jij hier gaan wonen, en ik wil hier niet wonen, en ik wil terug daarheen... ooh... dat was echt erg. [...] "... het eerste jaar dacht ik ik koop een tent en ik ga daar dadelijk op de Floraweg zitten!" [...] "Zo... nou ik heb echt gehuild, zo'n spijt had ik het eerste jaar... echt, vond ik heel moeilijk. Dacht ik van... toen heb ik heel vaak gedacht van ooh wat hebben ze me aangedaan"* (V3). Ook nu nog, zo geven zij aan, zouden hun (volwassen) kinderen graag teruggaan naar de Wolfskuil, met hun ouders of in een eigen woning (V3, V5).

De vertrekkers geven aan definitief uit de Wolfskuil vertrokken te zijn omdat zij het om verschillende redenen niet zagen zitten om een tweede keer te verhuizen. Een van de genoemde redenen was gebrek aan hulp bij het verhuizen: *"...ik stond er echt alleen voor, ik had geen contact met m'n familie, ik heb zelf geen rijbewijs, dus dan moet je maar zien hoe je je spullen hier krijgt he. Kijk en ik was afhankelijk eh... aan mensen die ik dan uiteindelijk vroeg, en dan uiteindelijk werd er weer afgebeld en dan kon het weer niet en eh... snap je? [...] En daar heb ik echt vaak eh, ja met m'n handen in het haar gezeten en gejakkt van godverdomme, van ja, hoe krijg ik dat überhaupt voor mekaar hier... [...] Dus daarom had ik ook zoiets nou ik blijf hier nou, want we konden dan ook eh... dan, hadden een paar maanden de tijd om te beslissen over of we terug wilden of dat we hier dan wilden blijven... nou ik had echt zoiets van nou ik heb net alle spullen hier, hoe krijg ik dat überhaupt weer terug? Laat ik maar beter hier blijven want ja... ik, ik zie dat niet, dat trek ik ook niet..."* [Interviewer: Ja. Was je anders teruggegaan, als je de kans had gehad?] *"Ja, ik denk het wel, dat denk ik wel"* (V2). Ook het hebben van een chronische aandoening (V2, V5), het niet goed weten hoe de nieuwe buurt eruit kwam te zien en wat voor huizen er zouden komen (V3) of het niet kunnen vinden van een passende woning in de wijk qua grootte en huur (V4) zijn redenen die door de geïnterviewden genoemd werden. Tot slot werd het ontbreken van de oude buurtgenoten in de nieuwe buurt als reden genoemd: *"Omdat ik al eh... gehoord had van... dat d'r bijna niemand terugkwam. Dus... het was, het was je buurt niet meer zeg maar"* (V1). Deze bewoner is overigens wel in de Wolfskuil gebleven maar verhuisd naar een gedeelte van de wijk waar niet gesloopt ging worden, dit stuk wordt nu vaak 'de oudbouw' genoemd. De reden hiervoor was de vertrouwde omgeving en alle

familie/vrienden/kennissen in de Wolfskuil: *“Nou hier wonen ook heel veel bekenden van mij, die vroeger ook... aan die kant gewoond hebben [...] en ook omdat ik graag in de buurt wou blijven omdat het nog mijn buurt wel is [...] ik bedoel je kunt overal wonen he, maar... ik zou niet graag in een andere wijk wonen nee”* (V1).

Terugkeren

Behalve de vertrouwde omgeving en de vertrouwde mensen waren voor de terugkeerders de ruime nieuwbouwwoningen een (bijkomende) reden om terug te keren: *“Ja ik miste gewoon de omgeving, de wijk, de buurt, eigenlijk alles miste ik gewoon. Ja ik heb altijd hier gewoond, dan mis je dat wel he.”* [...] *“Nee, ik miste dit en ik wilde graag een keer ja ik heb al die tijd altijd in oude huizen gezeten, dus ik wou gewoon graag es een keer een nieuwbouw, dat lekker alles nieuw was”* (T3). De meeste geïnterviewde terugkeerders hadden echter een combinatie van redenen om terug te keren, zoals: *“Maar ten eerste, het is gewoon bekend... [...] gebied, sowieso, en d'r zaten drie voordelen voor mij: mijn ouders wonen... [locatie dichtbij], mijn moeder paste op, dus eh, mijn peuterspeelzaal, mijn kinderdagverblijf die waren lekker dichterbij mijn ouders, ja ik werkte... ja ik werkte veel, en... [...] op een gegeven moment dan kies je toch de logische... en het idee hehe eindelijk een nieuw huis, zit goed, lekker mooi, lekker groot, daar kun je nog... ja daar kun je lekker je gezin uitbreiden”* (T6). Een van de terugkeerders gaf aan regelmatig te zijn gaan kijken of de bouw vorderde, en kon niet wachten om terug te keren: *“... ik zat de dagen en de maanden af te tellen, dat dit klaar was”* (T1).

Fysieke verbeterpunten

Puin in de grond & Openbaar Groen

Een enkele vertrekkende, en een aantal terugkeerders geven aan dat er in de grond veel bouwpuin is achtergebleven (V4, T2, T3). Een van hen geeft aan dat de bestrating in de achtertuin opnieuw moest worden aangelegd, omdat het bouwpuin ervoor zorgde dat het water niet goed wegliep: *“ik had zoveel water in de tuin had ik staan, dus dan schrijf je de woningvereniging aan, van eh kunnen jullie daar niks aan doen? Want ik ging tegel...stenen leggen achter, of dat heb ik laten doen, nou op een gegeven moment als ik d'r overheen liep dan liep het gewoon zo* [Interviewer: geïnterviewde maakt een golvende beweging met handen] *zoveel water. Ik heb de tuin uit moeten laten graven, ik heb dat zelf moeten bekostigen, een bedrijf laten komen, af laten graven [...] het water kwam gewoon zo* [Interviewer: geïnterviewde wijst omhoog], *zoveel rotzooi zat er in de grond. Echt dat eh, 't is te hopen dat ze dat bij die andere nieuwbouw* [Interviewer: geïnterviewde doelt op nieuwbouw elders in Nijmegen, bijvoorbeeld aan het Nachtegaalplein] *dat ze dat wel gaan doen, dat de mensen daar eh, misschien een beetje zelf op letten of zo, dat ze daar want da's gewoon echt niet, ja ik heb er nou geen last meer van, maar je kon hier geen schop in de grond steken of dan had je al... puin allemaal, want het is gewoon, het is net alsof ze een kuil gegraven hebben, puin erin, zand eroverheen en [...] dat de woningvereniging daar niet op gelet heeft eigenlijk. Kijk dat vind ik dat had beter gekund. Want ik zeg, dat zijn extra uitgaven die je hebt, en je krijgt wel eh, een gedeelte van de woningvereniging krijg je geld dat je d'ruit gaat, en je krijgt geld dat je d'r, voor herinrichting, daar kom je gewoon aan tekort, ik heb dat af moeten laten graven, bedrijf laten komen met een kraantje achter in de tuin, container moeten huren, heb het allemaal af moeten voeren, nieuw zand moet erin, ik heb het opnieuw moeten laten bestraten weer, ja [...] en dan vraag ik of de woningvereniging ja dat eh, nee daar doen wij niks aan. En dat is eeuwig zonde dus dat ik hoop dat die andere mensen waar ze nu nieuwe woningen hebben, dat dat voor die mensen een beetje bespaard wordt eigenlijk”* (T3).

Het bouwpuin in de grond heeft volgens enkele anderen ook zijn weerslag gehad op de aanleg van het openbare groen in de wijk, en daarmee samenhangende problemen. Een vertrokken bewoner die nog regelmatig in de Wolfskuil komt geeft dit ook aan: *“op een gegeven moment bleek dat er heel veel puin nog onder de grond lag, zeg maar, waardoor alle bomen kapot gingen en struikjes en weet ik het allemaal wat [...] ook het speeltuintje wat dus op de hoek van de Bosbesstraat-Distelstraat ligt, ja daar zit ook nog heel erg veel puin onder de grond, waardoor ook het gras wat er ligt gewoon ...*

ook niet goed groeit. Ja dus, wat ik dan denk, het heeft hun nu een hele hoop euro's extra gekost, en als ze het toendertijd gelijk gewoon goed hadden gedaan dan was dat helemaal niet nodig geweest. En dat... ja dat vind ik jammer" (V4, ook T2 noemt dit als een verbeterpunt). Maar een andere bewoner geeft aan dat het openbaar groen ook gebruikt wordt door kinderen en hondenbezitters: "Ik bedoel, ik vind het wel mooi, dat gras. Ontzettend mooi maar... [...] ze gaan er knikkerpotjes in maken, kuiltjes in graven...[...] ik zeg eh... een nieuw grasveld en afzetten! [...] En... laat ze een folder uitgeven en laat ze die folder in 't Turks uit en in 't Marokkaans of in 't Antilliaans, wat hier woont, dat ze het in die taal d'rop zetten en dat ze het die ouders eens duidelijk maken [...] bijvoorbeeld nou hebben ze dan met een zo'n draad paaltjes nou ja je weet hoe jongens zijn om de haverklap ze gaan op die draad gaan ze zitten, schommelen, palen trekken ze d'ruit, ik bedoel als ze nou gewoon stevig hekwerk, niet al te hoog zeg maar, en dat ook de honden d'r niet op kunnen lopen, dus ja dat zou wel ideaal zijn. [...] Ze laten wel eens, ik zie wel eens mensen die hebben netjes 't zakje bij zich...[...] maar als je hier ook mensen, en dat mensen [...] niet uit deze straat maar gewoon ik noem maar wat, de hoek om, die hier de hond uitlaten he... maar ze hebben daar op de Floraweg hebben ze een levensgroot hondenveld. En ze kunnen hier naar de Molenweg lopen bij eh, ja wij noemen dat altijd bij Schamp, daar was een fietsenmaker, dat was bekend altijd, daar hebben ze een heel groot hondenveld en laat ze de honden daar uit, of ga met de hond naar de Goffert! Dat gebeurt niet. Ze laten de honden gewoon hier in het gras eh [...] Als het nou stevig gaas of zoiets zo'n hekketje, zoiets van zo, wat ik zeg hoeft niet levensgroot te zijn [...] dat ze de ouders d'rop attend maken dat dat, dat dat geen speelplaats is voor de kinderen. Maar dat... ze hebben speelweiden zat! Ze kunnen daar naar toe, naar de hier heb je een voetbalveld daar ginder hier een eindje verder, ze kunnen daar ginder kunnen ze voetballen, ze kunnen bij de Molen hebben ze daar een speelveld..." (T3).

Speelvoorzieningen

In tegenstelling tot bovenstaande terugkeerder, die vindt dat er speelplekken genoeg zijn, pleit een aantal teruggekeerde bewoners juist voor meer speelvoorzieningen voor (oudere) kinderen in de buurt: "Ik vind altijd het belangrijkste, voor jongeren ehm, ...voor kinderen, voor de ja voor de kleintjes hebben ze wel zo'n klein speeltuintje, maar voor mijn [kind] bijvoorbeeld, die leeftijd, moeten ze gewoon altijd op straat voetballen [...] Ja.. ja dat is altijd, je hebt wel een plekje, maar daar gaan ze gewoon nog grotere jongens van dertien, of vijftienjarige kinderen. Dan kunnen, daar durven ze ook niet [...] Eigenlijk een voet... goaltjes daar bij de speeltuin. [...] Of een schommel, daar." (T5). Ook andere bewoners geven aan dat meer speeltoestellen en meer speelruimte voor (voetballende) kinderen, bijvoorbeeld in de vorm van een Cruif-court (waar in het verleden sprake van is geweest; uiteindelijk is er een Cruif-court in het Willemskwartier gekomen), welkom zouden zijn in de buurt: "We zouden wel zo'n Johan Cruyff voetbalveldje moeten hebben [...] gewoon... dat hoeft niet groot te zijn of zo, maar... gewoon eh dat je er redelijk kan voetballen of zo... ja ik denk dat als zo'n veldje hier zou komen te staan dan eh zouden veel meer mensen gaan voetballen [...] maar je moet echt goeie veldjes hebben, je moet niet allemaal dat zand en eh... ja hier heb je allemaal van dat... [...] tegels... dat eh, bij Albert Heijn heb je eentje van steen, daarboven heb je d'r eentje van steen [...] als het maar gras is of zo" (T7, ook T1, T2 en V4 pleiten voor een voetbalveld en/of meer speeltoestellen).

Verkeersveiligheid

Sommige teruggekeerde bewoners noemen ook de verkeersveiligheid. Een van hen vind het nog lang niet veilig genoeg en zou graag nog een extra drempel in de straat willen zien, want "“Ehm... de weg... hier rijden ze ook heel hard. [...] ja tegenover was ook een, een eh meneer, hij had het een paar keer gevraagd aan de gemeente, maar [...] als eentje het zegt dan doen ze het niet, je moet het gewoon eh, constant blijven zeggen eigenlijk...[...] voordat er iets gebeurt, dan ben je gewoon te laat" (T5, ook T6 geeft dit aan als een probleem). Anderen geven juist aan dat het in vergelijking met vroeger, toen de oude wijk er nog stond, veel veiliger is geworden: "de indeling is eh... anders he, vroeger kon je de straat in knallen met de auto, weetjewel, en ja, nu moet je echt weer over een ventweggetje hierheen, weetjewel, nee maar 't is eh, en ik zeg, 't is ook... veiliger geworden [...] ik denk dat mensen die houden er denk ik toch wel rekening mee dat je nou in een woonwijk zit en er

spelen kinderen buiten, dan kun je niet zo hard rijden. Maar ik denk ook als je ik denk als je hier in deze buurt, in de Wolfskuil praat ik dan toch, in 't geheel dan, ik denk als je hier een kind aanrijdt, en als automobilist, nou dan de kuierlatten moet nemen [...] die persoon die autorijdt die heeft echt een probleem denk ik [...] dan is de buurt in een keer een he, van eh kijk ze hebben nou een kind van ons aangereiden, volgende week weer een ander, dat eh ja dat, denk ik dat dat gebeurd. ... 'n kind is heilig hier in de buurt. Ze zijn af en toe vlegels af en toe, of dat ze vervelend zijn, maar een kind is..." (T3).

Vuilnis/rommel op straat & hondenpoep

Een van de teruggekeerde bewoners geeft aan dat toen de nieuwbouw er net stond het in de wijk nog wel eens rommelig was, maar dat dit nu sterk is verbeterd: *"Nou 't was heel, heel in 't begin was het wel eens af en toe een bende [...] bijvoorbeeld zeg maar ja daar slingerde straatvuil, dus dat werd maar zo neergekiept, weet je wel, wel zeg maar op een grasveld of zo, tussen de struiken werd dat geflikkerd... [...] Nu is het, het wordt steeds beter want het wordt nou, het wordt nu zeg maar goed onderhouden door een of ander bedrijf die dat eh die dat plantsoen hier netjes eh gras maaien enzo. Maar hier daar was het af en toe wel eens een bende hoor want zeg maar zakken weetjewel, werden zakken neergezet en dan eh werden ze niet meegenomen [...] je hebt hier groene zakken en als je een grijze zak d'r neer zet, ja [...] die neemt de Dar, nemen ze niet mee, maar 't blijft, soms blijft 't wel weer slingeren, en je hebt... mensen hebben huisdieren, katten, honden, ja, he je hebt zwerfkatten [...] dus die trekken de zakken los en dan heb je alle rommel op straat liggen hier. En dan is niet bevorderlijk is dat, want dan krijg je echt ongedierte op af, dus eh [...] Dat is in de laatste jaren is dat heel erg verbeterd ja. [...] ik weet niet... ze hebben hier dus een wijkcomité of hoe noem je zo'n eh... kijk ik weet niet of die mensen daarachter zitten. [...] Maar dat is eigenlijk vanaf dat het gewoon de nieuwbouw is. D'r zijn ook een hoop andere mensen komen wonen en eh... ja dat is toch anders" (T3).* Toch noemen een aantal teruggekeerde bewoners rommel en/of hondenpoep op straat als verbeterpunten in de buurt (T1, T5, ook V4 noemt dit). Een van hen suggereert openbare prullenbakken als oplossing voor de rommel op straat (T5).

Overig

Verder noemt een van de teruggekeerde bewoners het ontbreken van glasvezel in de straat. Deze bewoner vindt het moeilijk te begrijpen dat dat destijds niet meteen is aangelegd, en dat dit ook nog altijd niet gebeurd is: *"ze zijn toen aan het graven geweest voor glasvezel, voor kabel... wij wilden, ik denk nou dat wil ik ook wel hebben, glasvezel. [...] Ik heb twee keer gebeld. Zegt die man waar woon je? Ik zeg in de Varenstraat. Hij zegt dat bestaat niet. De Varenstraat. Dat bestaat niet. Ik zei nou moet ik je zeggen ik woon toch echt in de Varenstraat hoor. [...] Nee maar dat, hier het kruispuntje, doen ze het wel en daar hebben ze de hele straat helemaal gedaan! [...] In het oude gedeelte wel, maar in de nieuwbouw niet" (T3).*

Sociale verhoudingen en veranderingen

Herinneringen

Veel vertrekkers en terugkeerders bewaren goede herinneringen aan de "oude" Wolfskuil; het deel van de Wolfskuil wat inmiddels gesloopt is, en dan vooral aan de hechte onderlinge sociale verhoudingen die er waren. Uit veel van de citaten spreekt het beeld dat de buurtbewoners voor elkaar klaarstonden: *"Vroeger... en dan praat ik even over toen ik nog in m'n jeugd jaren zat... ik vond het fijn dat iedereen maar buiten zat, en... zeg maar als je even weg moest dan kon je gewoon weggaan zonder de deur dicht te trekken, dat stond gewoon open, en iedereen hield iedereen in de gaten, dus... ja... 't was echt een... alles kon gewoon, bij mekaar even een beetje koffie lenen of een beetje suiker lenen dus... dat vond ik wel altijd heel fijn" (T1).* Een vertrokken bewoner geeft hetzelfde aan, dat mensen elkaar hielpen, en heeft dit zelf ook sterk ondervonden: *"ik ben daar ook eh, in de Wolfskuil eh, ben ik eh heel erg ziek geweest [...] nou de ene deed m'n was, en de andere kwam om vijf uur eten brengen, en die deed dat, en die deed boodschappen voor me [...] ja, dat deden gewoon*

de mensen daar in de buurt... en elke dag kwamen ze wel langs om te kijken hoe het met je gaat, of dat je iets nodig had of wat dan ook” (V2).

Deze vertrokken bewoner geeft aan dat mensen veel spullen met elkaar deelden of van elkaar leenden, en veel samen deden: *“ik woonde d’r net twee dagen, stond de overbuurvrouw of ze de stofzuiger van me mocht lenen, ik wist bij god niet waar heel dat mens vandaan kwam, dat was daar allemaal heel normaal [...] We deden ook markten enzo organiseren. Hadden we allemaal een eigen kraampje, voor je eigen huis, en dan eh... flikkerde je alle rotzooi wat je uit de kelder, wat je niet meer wou, dat stopte je op dat kraampje, en aan het einde van ’t liedje had je gewoon vijftig of zestig gulden... van het rotzooi wat je gewoon had verkocht weetjewel. [...] Iedereen kletste gewoon met je. Al stond je maar even achter in de tuin eh, het onkruid eh... nou in de tussentijd waren d’r alweer tien voorbij gekomen, die met de hond, die loopt naar de friettent, en iedereen maakt een praatje met je. Dat was gewoon leuk. [...] Ja, en de kinderen, als ze buiten zijn eh... ja, iedereen lette op de kinderen, en als de ijscoboer kwam dan kregen gewoon alle kinderen gewoon van de mensen in de buurt ook ijs, en... snap je? En dat deed jij zelf dan ook terug als je het een keer had, van nou, nou geef ik een keer een rondje aan de kinderen allemaal een ijsje, en eh... ja zo ging dat gewoon” (V2).*

Een andere vertrokken bewoner herinnert zich eveneens de onderlinge gezelligheid goed: *“Ik vond het daar gewoon... fijn, ja... gewoon, als je je eigen verveelde dan dan... dan liep je even naar iemand, en dan kijk, wij hadden zo’n straatje en daar woonden ongeveer... zeven acht huizen waren d’r, en die konden mekaar allemaal en niet dat we allemaal... dikke vrienden waren maar... we praatten wel met mekaar en eh... weet je en dat is, ga je buiten gewoon een praatje maken en zo, dat was echt leuk” (V3).* Ook andere vertrokken en teruggekeerde bewoners noemen de onderlinge gezelligheid en het gemak waarmee mensen bij elkaar langs gingen, in de voortuin een praatje met elkaar maakten of wat gingen drinken (V1, V5, T3, T4, T7). Opvallend is dat enkele vertrekkers specifiek de voorbeeldfunctie schetsen die vechtsporter Perry Ubeda had voor de kinderen in de buurt, en hoe hij actief invulling gaf aan die voorbeeldfunctie door kinderen kickbokslessen te geven of mee te nemen naar de crossbaan (V2, V3).

Wat ook uit de anekdotes van sommige terugkeerders en vertrekkers spreekt, is dat de ‘oude’ Wolfskuil een buurt was waar nog wel eens wat te beleven viel: *“...Want dit stukje hier...(lacht)... daar was het iedere avond raak. [...] drinken he, begonnen ze [...] en dan eh... ging die met die mee, en dan ging de hele... eerst gingen ze vreemd met elkaar he [...] En dan ’s avonds, gooiden ze, dan hadden ze genoeg gedronken, he, en dan ging alles eh, ging plat. [...] En dan liepen we altijd, zo rond een uur of elf, he? Dan liepen we altijd naar de hoek, (lacht) en dan ging je kijken, zo, met z’n allen, zo weet je wel. (lacht) Dat was iedere avond raak he. Ging echt er op. [...] Bromfietsen werden d’r naar binnen gegooid en ik weet het allemaal niet. [...] En dan gingen we rustig op de hoek staan. Dan kon je een ijsje kopen... [...] Ja, en daar had je de crosskuil. Dan hadden we hier een grote loods, met z’n allen... en dan deden we brand steken... en dan kwam de politie... en dan de brandweer... en dan gooide je het hek dicht... (lacht) en dan sloten we ze op... en dan zaten ze vast, weet je wel, dat... ja, maar die... vonden dat ook grappig allemaal. Dat was gewoon echt eh... ja dat was altijd leuk, er was altijd iets te beleven. Dat wil niet zeggen in de negatieve zin... dat was in de goede zin... snap je dat was niet goed natuurlijk dat je met elkaar de ruiten ingooit en alles, maar ja dat was, dat was zo’n familie, dat ehm... maar de dag d’rop zaten ze ook weer gewoon met zijn allen gewoon eh [...] liepen ze hand in hand weer over straat” (T4).* Ook andere bewoners vertellen in geuren en kleuren verhalen over de oude buurt: *“elke week was d’r wel wat, eh iets in de buurt te doen ja. (lacht) [...] dan een huis afgefikt, ehm... dan een de voortuin stond in de fik, ehm die jongens hebben een keer met ehm... met benzine in die put en toen aangestoken, zat de wc van de friettent die zat in het plafond, en eh... ja, allemaal dat soort dingen, dat was een klap jonge... alle ramen trillen en de, de woningen die om de friettent die waren alle ramen d’ruit, en eh... ja allemaal dat soort dingen, dat gebeurde daar gewoon, ja [...] Sensatie ja... d’r was altijd wel wat” (V2; ook V3 en V5 gaven tijdens het interview voorbeelden van zulke anekdotes).*

Een van de vertrekkers geeft ook aan dat er in zekere zin wel sprake was van een afgesloten wijkcultuur, waarin je als nieuwkomer ook niet welkom kon zijn: *“maar mochten ze jou bijvoorbeeld niet in die buurt, dan ehm... dan zorgden ze er wel voor dat je ging verhuizen [...] want ik heb eh zat mensen dan meegemaakt die ze niet dan mochten, ja die werden echt weggetreiterd gewoon eh, eieren eh... ramen doorgooien, allemaal dat soort dingen...”* (V2). Voor degenen die in de wijk geaccepteerd werden, was het heel beschermend: *“ik denk dat de kinderen daar ook hun eigen heel geborgen hebben gevoeld, en heel veilig.”* Ook zorgde men ervoor dat de politie er niet aan te pas kwam, of niet aan te pas hoefde te komen: *“als d’r wat gebeurde en de politie kwam d’raan te pas. Dan zei hij wel niemand heeft niks gezien, he, en niemand had nooit niks gezien... nee [...] En niemand reed daar hard door de straat, dat eh... ze reden allemaal gewoon normaal, rustig, want, reed er een gek, dan sprongen ze gewoon voor de auto of ze gooiden een fiets voor de auto, ja dan leer je het wel uit je hoofd om hard te rijden door de straat.”* De enige persoon die ooit wel een keer een ongeluk veroorzaakte waarbij een van de kinderen gewond raakte *“kwam niet ver... hij kwam de Wolfskuil niet uit, want toen hadden ze hem wel. Ja, ze hebben hem geslagen... ja... ja dat pikken ze daar niet he, kinderen zijn heilig, daar. Ja dat echt, daar [...] die heeft echt harde klappen gehad toen”* (V2).

Maar er zijn ook bewoners die positieve herinneringen bewaren aan het oude uiterlijk van de buurt (T4), aan de oude buurtwinkels (T1, T4), of speciale (ontmoetings)plekken in de buurt, zoals het cafetaria (V1, V2, T4), de al eerder genoemde crosskuil (waar nu de Wolverlei staat) en het oude Ericaplein: *“Ik vond het wel jammer dat dat pleintje hier weg is gegaan... want toen... [Interviewer: het Ericapleintje?] “Ja... want daar was meestal een marktje, en... eh, kwamen politieagenten, kon je op de motor zitten vroeger altijd... en zeg maar dat was gewoon markt, zo’n marktje of zo, kon je een hamburgertje halen... dat vind ik wel jammer, dat dat weg is”* (T7, ook T4 en V2 noemen het Ericaplein). Maar ook het oude clubhuis de Driesprong, wat nu niet meer als zodanig bestaat, had destijds een belangrijke ontmoetingsfunctie: *“En binnen gingen we ook altijd ’s middags met elkaar ja, een potje kaarten of... tafelfoetballen, of biljarten [...] daar hoefde je je eigen niet te vervelen, dan hoef je niet... eh buiten geen rotzooi te trappen, dan kon je gewoon daar naar binnen. Ja en nou eh... ja. Nou zie je weet ik niet waar ze nou zitten...”* (T4). In de Driesprong werden toen ook feestjes gegeven: *“we hebben vroeger, toen ik dan in de oudbouw woonde, dat zijn wel de avondjes die ik mis... deden ze twee keer in het jaar, of... misschien nog wel drie keer in het jaar... buurtfeest houden! [...] Een echt buurtfeest. Zeg maar eh, dat was dan in het clubhuis onder, en dan eh... werd er een bandje geritseld, of een bandje uit de buurt, of een goedkoop bandje... en dan... gingen we d’r met zijn allen naar toe. [...] Ja, in de Driesprong. [...] Ja, en dan kwam iedereen... een pilsje drinken, dansen, gewoon een avondje, of dat je een bruiloftje hebt, zoiets was het dan...”* (V1). Overigens waren er ook andere plekken waar je feest kon vieren; een van de geïnterviewden noemt ‘Het Keldertje’ (T4). Maar ook plekken waar je minder andere mensen ontmoette kunnen bogen op positieve herinneringen, zoals het Florapark: *“Nou ik vond de... waar ik woonde, dan iets verder aan de overkant, daar had je zo’n dierenboerderijtje, dat vond ik wel mooi... en dat stuk naar boven waar de molen staat, dat vond ik heel mooi eh... en ja, en en... naast de school had je een stukje bos, daar ging ik altijd met het hondje in, dat was net, nou een heel klein stukje maar dat was net alsof je in het bos stond... was echt een heel mooi stukje, en dat staat er nou nog wel allemaal.”* (V3).

Afscheid van de oude buurt

De geïnterviewde vertrekkers geven meestal aan hun oude wijk te missen. Zij missen dan voornamelijk de sociale contacten en de sfeer in de buurt die er toen was (V1, V2, V3, V5). Deze vertrekkers geven allemaal aan zich erg thuis te hebben gevoeld in de oude buurt: *“Nee ik voelde me er wel thuis, ja, ja... want ik ben in mijn leven best wel veel verhuisd, [...] maar... ik heb me nog nooit zo gevoeld toen ik daar weg ging en hier naartoe moest... daar had ik echt, daar had ik echt moeite mee. Heb ik echt, nou echt een traantje om gelaten, van ooh, wat valt me dat zwaar [...] Ja, hier zit je echt alleen he? Ik vond het daar gewoon... fijn, ja... gewoon, als je je eigen verveelde dan dan... dan liep je even naar iemand, en dan kijk, wij hadden zo’n straatje en daar woonden ongeveer... zeven acht huizen waren d’r, en die konden elkaar allemaal en niet dat we allemaal... dikke vrienden waren*

maar... we praatten wel met elkaar en eh... weet je en dat is, ga je buiten gewoon een praatje maken en zo, dat was echt leuk. En dat heb je hier allemaal niet.” (V3).

Een andere vertrekkers geeft aan dat de meeste mensen het erg vonden dat de oude buurt gesloopt werd. Ook deze geïnterviewde vond het in de oude buurt gezelliger: *“Iedereen ehm... ja dat groepje waar wij mee omgingen, die vonden het allemaal wel eh... klote dat we uit elkaar werden gehaald. [...] Kijk eh de huisjes op zich waren was drie keer helemaal niks. He eh, als je gewoon stond, je haren waaiden net zo door de war als dat je buiten stond [...] en 's morgens vroeg kon je niet naar de WC want de eerste twee uur was gewoon de pot bevroren... allemaal dat soort dingen [...] maar qua eh... schik en qua mensen, zit je daar eigenlijk beter als hier weer. Want hier gunnen ze elkaar het licht nog geneens in de ogen. [...] Qua mensen zit je daar beter. In feite. Ja. Iedereen ook veel vrolijker, en socialer, meer zo, als hier [...] wordt hier eh naast een huis leeggehaald, dan nou ik ga de politie niet bellen hoor, laat maar halen. Maar dat was daar wel. Snap je, zag je een vreemde te lang ergens staan dan eh werd er gebeld. En eh... de kinderen, die kinderen konden daar echt op straat, iedereen lette gewoon op de kinderen, ook al was dat jouw kind niet, maar daar lette je wel op. En dat is hier niet. Dus eh ja dat, qua mentaliteit is dat veel beter, vind ik” (V2).*

Ook in hun nieuwe buurt hebben de meeste vertrekkers wel wat contacten opgedaan, maar toch geven ze aan dat het spontane eraf is, dat het in de Wolfskuil veel gezelliger was. Een van hen vertelde naar aanleiding van de vraag hoe het was om uit de Wolfskuil weg te gaan het volgende: *“Vond ik wel jammer... ja, ja... ik weet niet, iedereen, het plakte daar aan elkaar... iedereen hielp elkaar, als je wat nodig had nou je hoefde maar een keer te kijken... en ze stonden voor je klaar... je werd goed in de gaten gehouden [...] Ja, ik vond dat wel prettig [...] Van mij mag had het mogen blijven staan. [...] ik weet niet, alleen al door de band daar... en toch mis je dat. Ja, hier is alles op zich... [...] Ginds was d'r schik, en hier is het rustig. Te rustig, af en toe. Want hier zie je ook niks lopen he... dat missen we ook hier! [...] in de Wolfskuil zijn wij gewend van och ik ga even daarheen. Daar. Ik loop de deur binnen en je was er. Daar hoef je geen afspraak te maken of wat dan ook, daar ging alles spontaan. [...] Daar hoeven we, komen we eraan, we gingen gewoon naar binnen. Een bakje leut drinken of weet ik veel wat. Kletsen... ja. En dat mis je hier wel. [...] we zeggen wel eens, als de oudbouw weer terug mag komen, dan gaan we gelijk weer terug. Meteen. [...] qua mensen, ja, dat mis je gewoon. Je hebt toch een band daar opgebouwd na zoveel eh... na zoveel jaar. Nee, die missen we nou nog...” (V5).* Alle vertrokken bewoners geven aan nog wel banden te hebben met mensen in de Wolfskuil, of met mensen die zij destijds in de Wolfskuil hebben leren kennen. Voor de een zijn die banden wel sterker dan voor de ander: *“mijn hart ligt daar nog moet ik zeggen [...] ik woon nu zelf in [andere wijk in Nijmegen], maar ja, daar voel ik geen binding mee, met die wijk. Ik bedoel, ik woon hier en dat is het dan ook, zeg maar. Ik heb ook niet de behoefte om hier sociale activiteiten te gaan ontplooiën of wat dan ook [...] Dus... ja ik ben nog wel steeds gericht op de Wolfskuil, ik ken ook nog steeds veel mensen die in de Wolfskuil wonen, [familielid] woont ook nog in de Wolfskuil zelf, dus in die zin... heb ik daar toch nog wel contacten nog, zeg maar.” (V4).*

Uit elkaar getrokken

Een aantal vertrekkers en terugkeerders geeft expliciet dat sterk het idee te hebben (gehad) dat het in de bedoeling van hogerhand (Portaal en/of de gemeente) lag om de oude bewoners (deels) de wijk uit te krijgen/uit elkaar te trekken: *“... zijn wij uit elkaar getrokken, want zo zien wij dat, zijn wij uit elkaar getrokken omdat wij een aso-buurt waren, zo'n beetje. Ik zeg het gewoon even keihard.”* [Interviewer: Waren jullie dat dan, of vond iedereen dat?] *“Nou nee, wij zelf vinden dat niet. [...] Nee, wij zelf, wij zelf vinden van niet, maar we werden wel... wij werden altijd in Nijmegen eh ja [...] van oh daar heb je het weer, d'r is weer wat gebeurd in die Kuil of in de 'rimboe' zoals ze het noemden, he, 't zal wel weer uit de Wolfskuil komen...” (T2); “...want het is denk ik toch leuker als gewoon een beetje de oude bewoners terug kunnen komen, of ze moeten het met... expres... eh... om, om de mensen de buurt uit eh... te krijgen. [...] een beetje wel denk ik, anders gooi je geen koop en huurhuizen door mekaar, he” (V3).* Ook deze vertrekkers ontkent dat de Wolfskuil zo'n slechte buurt was: *“een*

volksbuurt noemen ze toch een beetje achterbuurtjes he, een beetje... ja, een beetje, een beetje asociale mensen noemen ze dat dan, die daar wonen, maar... moah, ik vind het allemaal wel meevallen hoor... neuh, weet je, dat zijn... gewoon, ja 'n type mensen en die denken gewoon iets makkelijker over alles, maar dat wil niet zeggen dat dat echt... viezerikken of asociale mensen zijn, nee, helemaal niet..." (V3).

Een van de terugkeerders ziet de hand van de gemeente in het uit elkaar trekken van de bewoners: *"Ik denk dat, wat ik net aan het begin al zei, dat de gemeente echt, of de gemeente, of ik weet niet wie, ze wilden gewoon echt daar een plan voor bedacht heeft om zo'n wijk gewoon eigenlijk te splitsen. [...] Gewoon... te veel onenigheid... weg d'r mee..."* (T4). Een andere vertrokken bewoner heeft het idee dat dit niet alleen in de Wolfskuil, maar ook in andere Nijmeegse wijken gebeurt, om de mensen aan 'de onderkant' uit elkaar te halen: *"Ik denk dat dat, dat dat ook de bedoeling is geweest, of niet dan? Dat ze die ouwe wijken allemaal gaan slopen, dat ze die eh... onderkant uit elkaar willen halen"* (V5). Ook het idee dat er meer verdiend moest worden aan de huizen dan voor de sloop het geval was is geopperd tijdens de interviews. In de volgende paragraaf komt het idee dat men van hogerhand uit elkaar getrokken is soms terug, maar blijkt ook dat niet iedere teruggekeerde bewoner dit als vervelend ervaart.

Contact met nieuwkomers: andere huizen, andere mensen

De nieuwe bevolkingssamenstelling van de wijk is voor veel teruggekeerde bewoners een punt van kritiek op de sloop en nieuwbouw. Ook voor de terugkeerders is de 'oude buurt' voor een deel verdwenen en een aantal van hen vindt het jammer dat er maar weinig 'oorspronkelijke' bewoners van de Wolfskuil teruggekeerd zijn in het nieuwbouwgebied: *"Ouwe bewoners, d'r zijn er een hoop, d'r zijn er wat, die zijn teruggekomen, maar 't merendeel dat is allemaal zeg maar dat is allemaal verspreid over heel Nijmegen, die is die kant op gegaan, die is die kant op gegaan..."* [...] *"Eh... zoals ik, op dit stukje hier weet, eh moet ik effe... een, twee, ben ik der ene van is drie... een stuk of vijf die ik hier ken, oud-bewoners. En de rest dat is allemaal nieuw..."* (T3) Naast de teruggekeerde bewoners is er vooral ook veel 'import' in de nieuwbouw komen wonen. De nieuwe mensen zijn immers geen 'echte Kuulers' die geboren en/of getogen zijn in de Wolfskuil (T1, T3). Het zijn mensen met een andere achtergrond; ze komen uit andere plekken in Nijmegen, soms van buiten Nijmegen of hebben oorspronkelijk een buitenlandse achtergrond. En dat is iets waar een aantal teruggekeerde bewoners, of mensen die naar een andere 'oudbouw'-woning in de Wolfskuil verhuisd zijn, soms wel moeite mee hebben. De nieuwe mensen die ze inmiddels hebben leren kennen vinden ze over het algemeen wel aardig. Maar waar ze vroeger iedereen in de buurt kenden, kennen ze nu een boel mensen niet of veel minder goed: *"Ja, ik vind het een fijne wijk, een veilige wijk wel... voorheen was het veiliger, of veiliger, was het meer... volksmensen, die zijn een beetje verhuisd. En... ja, een hoop mensen zijn niet teruggekomen omdat ze twee keer moesten verhuizen, dus ja, je krijgt toch wel een ander slag volk d'r bij, en... een hoop koophuizen. Dus door die kopers krijg je ook alle andere mensen in de wijk he. Dus da's wel, ja aan de ene kant leuk, maar wel vreemd [...] iedereen is een beetje verkast en... d'r zijn denk ik nog, echte oude kuulers, ik denk met een man of twintig in dit stukje... in de nieuwbouw heb ik het dan over he, en de rest is gewoon allemaal vreemd..."* [...] *"Ja, da's toch een ander slag volk, vind ik..."* [...] *"Ze zeggen wel gedag, en sommigen zeggen helemaal niks, maar de meesten [...] maken ook wel een praatje, maar je hebt er verder niks mee. [...] kweetnie, 't zijn toch eh... ja waarom die mensen per se de Wolfskuil hebben gekozen weet ik dan ook niet, 't zijn gewoon vreemde mensen..."* (T1).

Contact met bewoners met een buitenlandse achtergrond

Een aantal van de teruggekeerde bewoners geeft ook aan specifiek moeite te hebben met het grote aantal Wolfskuilers met een buitenlandse achtergrond: *"...je kijkt hier de straat maar af, de Distelstraat maar af en je kijkt maar door de achterpaden en ja, 't hangt allemaal vol met met schotels [...] dik op zeventig, vijfenzeventig procent. Ja, aan buitenlandse mensen..."* Kijk... het gaat me niet om dat er zoveel allochtonen wonen, daar gaat het mij niet om, maar wel de verhouding

gewoon, dat is gewoon niet goed denk ik" (T2). Sommige terugkeerders geven aan dat ze het soms wel jammer te vinden dat zij weinig contact krijgen met deze bewoners, omdat zij vooral naar elkaar toetrekken, of omdat er sprake is van een taalbarriere: *"...eigenlijk is de hele Distelstraat is volgens mij... vijftien procent buitenlander, die teruggekomen zijn en die hebben allemaal de Distelstraat gekozen. [...] Ja, die zaten er voorheen ook en die... ja dat is gewoon toeval, dat die ook allemaal Distelstraat kiezen. [...] je zegt hoi, maar... ja, 't is buitenlands he, dus die trekken toch niet zo naar ons. Die zitten ook op een klutje. 't Is een hoop Marokkaan, Turk, en d'r zitten mensen bij da'k denk huh? Die ken ik helemaal niet. Maar 't zijn wel terugkeerders"* (T1). Het probleem van een taalbarriere wordt overigens ook genoemd door geïnterviewden die zelf een buitenlandse achtergrond hebben. Ook voor hen is Nederlands vaak de gemeenschappelijke taal in hun contact hun burens, ook die met een andere buitenlandse achtergrond: *"...d'r zitten wel ook Turkse vrouwen hier volgens mij in de buurt, hier bij ons, maar dat is denk ik puur omdat ze het Nederlands niet goed beheersen en ik denk dat dat is ook wel jammer voor ze. [...] J dus eh ze zijn wel aardig, ze zeggen wel hoi tegen je en zo [...] je respecteert elkaar, absoluut. Maar je merkt toch die... taal, ja"* (geen verwijzing i.v.m. privacy betrokkenen).

Het wel of niet spreken van Nederlands speelt daarmee een belangrijke rol in het onderlinge contact. Maar behalve de taal spelen ook andere sociale normen een rol: *"Eh, de mensen op zich, hoop buitenlanders wel, vind ik [...] ja wij hebben ik heb daar niks op tegen dat daar buitenlandse, die hebben net zoveel recht hier als wij, maar ja eh [...] van die kinderen heb je wel meer last. 't Zijn lieve mensen maar [...] Je hebt een hoop van de kinderen... kinderen zijn... echt eh... vernielzuchtig. [...] En als je dat tegen dat kind zegt doe nou niet want dat is eh, hebben ze heel netjes gemaakt voor voor ons, niet voor ons, jullie, voor iedereen, en dat ja, moedwillig wordt dat kapot getrokken. [...] en da's wel heel jammer want mensen op zich, die ouders d'rvan dat zijn, en dan kun je zeggen ga je mee praten maar dan is het toch altijd van ja we zouden opletten en dit of dat en... ik bedoel eh... ze staan natuurlijk niet continu bij die kinderen he, dat eh, dat is ook logisch. Maar de mensen op zich, die buitenlanders zijn allemaal wel heel lief en aardig, dat allemaal wel."* (T3) Dat laatste geldt in het bijzonder voor de buitenlandse burens waarmee men dan een goed contact heeft: *"daar kom ik altijd [...] schatten van mensen. Maar ja dat zijn niet eigenlijk echt buitenlanders [...] ik bedoel ze zijn heel modern en eh [...] een beetje verwesterd he. [...] En dat wil niks zeggen die andere mensen zeggen want dat zijn ook best wel aardige mensen want als ik langs kom dan is het hoi en dag..."* (T3). Ook andere terugkeerders noemen buurtbewoners met een buitenlandse achtergrond die zo 'verwesterd' of 'vernederlandst' zijn dat het 'buitenlander-zijn' naar de achtergrond verdrongen wordt (T4).

Een van de terugkeerders geeft ook aan moeite te hebben met het grote aantal bewoners met een buitenlandse achtergrond in de buurt, maar wel heel goede contacten te hebben met sommige van die bewoners met een buitenlandse achtergrond (T2). Het een hoeft het ander dus absoluut niet uit te sluiten. Deze bewoner geeft aan dat de (terug)komst van buitenlandse mensen in de nieuwbouwwoningen misschien ook wel iets van jaloezie kan losmaken bij de terugkeerders. Zeker onder terugkeerders met volwassen kinderen en/of kleinkinderen die ook graag in de Wolfskuil willen wonen, maar er niet terecht (kunnen) komen via Entree – ook omdat de woningen in het oude gedeelte die leeg komen verkocht worden: *"vorige week was het Ramadan-feest ja, nou dan komen ze uit Frankrijk, komen ze uit weet ik overal vandaan he, dus tenminste, dat soort kentekens heb ik allemaal gezien, en dan gaat het allemaal naar oma, want oma woont achter, en dan wonen achter wonen wat ik net al zei, dochter schoondochter weet ik wat, en dan zit die hele kliek zoals wij vroeger, als kliek, ook bij elkaar zaten. Niks op tegen, alleen denk ik van ja, bij hun is het wel een voordeel op dit moment dat het kan en mag [...] daar heb ik altijd verbaasd van gestaan, van hoe was het in godsnaam mogelijk dat daar mensen kwamen wonen van zoveel buitenlandse afkomst [...] je moest je meetjaren hebben he, als je dus geen terugkomer was moest je je meetjaren hebben om daar te komen. [...] Maar er waren Turkse mensen die een huis hebben gekregen, als ik jou vertel dat die hooguit zevenentwintig, achtentwintig jaar waren, kregen toch dat huis. He en dan zeggen ze ja, die*

hebben dus misschien door generaal pardon hebben hun eh..." Deze bewoner spreekt daarom van "oneerlijkheid tussen de huidige bewoners en de bewoners die nog kinderen hebben die ook graag daar zouden willen wonen" (T2).

Omgekeerd geven geïnterviewden met een buitenlandse achtergrond wel eens aan dat zij de Nederlandse 'sociale codes' ook niet altijd even goed begrijpen en/of (daardoor) soms ook niet zo goed contact durven te zoeken. Een van hen geeft bijvoorbeeld aan niet bij ieder 'Nederlands' gezin lekker eten te gaan brengen, want wie weet lusten ze dat wel helemaal niet. Een ander sprak tijdens het interview oprechte verbazing uit richting de interviewer: waarom staan 'Nederlandse' mensen zo vaak op straat te kletsen in plaats van dat ze elkaar gewoon even binnen vragen op de thee/koffie, wat toch veel comfortabeler is? *"Zitten ze gewoon hele tijd kletsen maar niemand komt ja, kom maar binnen of eh [...] bij Nederlandse mensen hebben wij niet vaak thee gekregen [...] want dan zie je ze allemaal gewoon buiten kletsen kletsen af en toe he [...] Ja, staan, niet zitten, gewoon! En dan kletsen kletsen kletsen?"* [Interviewer: Gewoon staan? Jaja. Jij zou liever binnen zitten, met koffie (lacht)] *"Ja!"* [we lachen allebei]. *"Nee maar oke, dat is nog gezelliger, gewoon. Niet altijd, maar... gewoon een keer uitnodigen van kom er maar gezellig bij zitten en eh..."* Ja. Maar dat gebeurt niet zo snel? *"Nee... ik weet niet of dat, ja zo is, of ja, hoort dat gewoon zo?"* (geen verwijzing i.v.m. privacy betrouwen)

Is de wijk ten goede veranderd?

Er zijn ook terugkeerders die de veranderde bevolkings-samenstelling niet per se als een probleem ervaren. Zij vinden het eigenlijk wel prettig dat de wijk rustiger is geworden en noemen dit een verbetering ten opzichte van het lawaai wat er vroeger was: *"... vroeger stond er hier een cafetaria, en ik moest 's morgens om vier uur mijn bed uit, naar m'n werk, en dat is niet prettig als het cafetaria tot een uur of een, twee los is, dan hadden ze een pleintje, en dan lig jij in bed en een bonk lawaai dat gaf" (T3).* Sommigen vragen zich af of de woningbouwcorporatie daarom expres een deel van de oude bewoners niet terug heeft laten keren: *"het is een goeie beurt eh buurt, vind ik nu, geworden. Vergeleken met vroeger. Ze... volgens mij hebben ze het ook expres eh [...] tenminste als ik het mag zeggen... [...] De luidruchtige personen zeg maar, die waar ik vroeger bij dacht van... jongens hebben jullie geen baan of zo, die zijn weg. [...] Want in het begin, waar ik zat, ja... wij werkten allebei, en eh... ik zat aan de straat, daar was, niemand werkte, dus die 's zomers tot drie uur 's ochtends lekker zaten in de tuin onder en... wij moesten de volgende dag weer om zes uur weer op en (lacht) ooh... [...] ja daar baal je gewoon van" (T6).*

Ook qua uiterlijk is de buurt volgens een van de terugkeerders een stuk netter geworden: *"En de buurt, bijvoorbeeld eh, buiten was het helemaal rommelig, hondenpoep voor, anders dan dit [...] Nu is het schoner, ziet het er netjes uit, toen hadden we altijd wel ergens een brand of zo..." (T5).* Ook andere terugkeerders geven aan dat het niet alleen maar vervelend is dat de oude wijk verdwenen is: *"en dat zeg ik ook heel eerlijk, zoals de Kuul toen was, nou, zo moet ie ook niet terugkomen [...] Ja en d'r zijn ook mensen bij die zeggen 'ja, was het nog maar het ouwe' en d'r zijn ook heel veel mensen van 'nou, ik ben blij dat het nou is, want', ik vind wel [...] 't is d'r wel door opgeknapt, he, en 't is een mooi gebied geworden" (T2).* Ook een van de vertrekkers geeft dit aan: *"ja als je het hebt over... over de oorspronkelijke mensen zeg maar, die d'r nu niet meer wonen, ... daar zit ook wel weer iets positiefs in. Want 't was ook wel... een hele kliek zeg maar... vaak woonden hele families bij elkaar... soms in een huis, soms ook gewoon in de straat, dat je zei oh dat is een neef van die en dat is een zus van die en... nou ja goed, dat geeft ook 'n bepaalde kliek zeg maar... dus in die zin vind ik het ook wel goed dat dat wat meer uit elkaar getrokken is" (V4).*

Een teruggekeerde bewoner met een buitenlandse achtergrond geeft aan zich nu meer thuis te voelen en met een geruster hart over straat te gaan dan voorheen, en denkt dat dit komt doordat er nieuwe mensen in de buurt zijn komen wonen: *"Nieuwe mensen ja [...] werkende mensen zeg maar, en die geven een betere opvoeding voor de kinderen, dat soort dingen denk ik. En dan heb je er ook*

geen last van. Je kunt gewoon op straat lopen, toen kon dat hier niet [...] Maar nu, nu vind ik het wel ja, ja, je voelt je gewoon... thuis... toen niet [...] Ik was gewoon buitenlander [...] Nu is dat minder." Deze bewoner geeft aan eveneens te vermoeden dat de gemeente en/of Portaal sommige mensen bewust niet heeft laten terugkeren in de nieuwbouw: *"ze wilden gewoon mensen gewoon uit elkaar zetten. 't Was gewoon de bedoeling, eigenlijk. [...] Maar 't heeft wel goed geholpen zeg maar. Ik weet niet waar ze heen zijn, maar... hebben wij er geen last meer van."* (geen verwijzing vanwege privacy betrokkenen). Sommige terugkeerders vinden de instroom van nieuwe bewoners ook leuk, want het is best leuk om bijvoorbeeld naast een dokter te wonen. Tegelijkertijd is het de grootste angst van deze terugkeerder dat de buurt een yuppenbuurt als Bottendaal wordt: *"daar hou ik wel van, van dat soort gemeleerde, dat vind ik wel prettig. He, want ik ben echt geen voorstander meer van en dat zeg ik ook heel eerlijk, zoals de Kuul toen was, nou, zo moet ie ook niet terugkomen [...] Maar het moet ook niet zo'n wijk worden als de Bottendaal [...] Wij zitten hier niet op te wachten op al die yuppen"* (T2).

Ons kent ons niet altijd meer

Toch is het voor sommige terugkeerders soms moeilijk te verteren dat er nieuwe mensen in de buurt zijn gekomen, die ook andere achtergronden met zich meebrengen. De oude vertrouwde Wolfskuil die zij kenden, waar zij al jaren in woonden of opgegroeid zijn, is veranderd. En de grote onderlinge saamhorigheid waar zij waarde aan hechtten, is op zijn minst voor een deel verdwenen: *"... zeg maar een Kuuler is toch... hoe moet ik het zeggen, onder mekaar... we zouden mekaar nooit verraaien. [...] En kijk, dat botst nog vaak met de politie, dat ze zeggen ja, jullie weten d'r vanaf, maar als jullie man en macht opnoemen, dan kunnen wij d'r wat mee, ja en dat doen wij dus niet. En dat doet de buitenstaander weer wel, die zegt oh dat heb Pietje gedaan, dat zullen wij dus nooit doen [...] de saamhorigheid denk ik, ja da's vroeger zo... nee. Want vroeger zeiden ze ook tegen je woon jij in de Kuul? Bah bah! Zeg je nee, wat moet jij? Weetjewel voor ons ja... dat was gewoon een, alles, he, en was mevrouw op nummer tien ziek, een paar dagen, dan kreeg ze van nummer acht een bord eten, en de dag erop van nummer zes, iedereen lette daar ook op, en dat... en daar zit het hem denk ik en dat vind je terug nu nog in die oud-kuulers"* (T1).

Het is nu niet meer zo dat je iedereen in de buurt kent, dat iedereen voor het huis zit, en daarmee is voor sommigen het oude buurtgevoel wel wat verdwenen: *"Ja, een groot deel is gewoon echt eh... dus het volks, het volks...buurt eigenlijk, is d'ruit. Eh dat is niet meer. Gewoon... nou leeft iedereen netjes aan de achterkant. Maar vroeger leefde iedereen aan de voorkant [...] echt een buurt was het toen he, gewoon echt een... ja. [...] Het is weg he. Iets wat weg is komt nooit meer terug zeggen ze he?"* (T4). Deze bewoner geeft aan dat je vroeger iedereen kende, en dat je nu ooit pas mensen leert kennen op het moment dat je een keer blikshade hebt en een schadeformulier moet invullen: *"Maar ja, zo raak je wel met iemand in gesprek natuurlijk he. Dat dat ervan moet komen. [We lachen] Dus ja. Dat vind ik inderdaad wel eens gek, ik heb het schadeformulier gelezen, want ik wist helemaal niet hoe die heette. En dat had ik vroeger had ik dat niet meegemaakt, want dan kon je iedereen* (T4). De oude wijk, waarmee deze bewoner zich meer verbonden voelde, is weg, en dat zou een eventuele verhuizing in de toekomst ook gemakkelijker maken, aldus deze bewoner: [Interviewer: Zou je, jij zou ook niet ergens anders in Nijmegen willen wonen?] *"Jawel... jawel... kijk nu, nu wel. Vroeger niet. Vroeger toen, vanaf dat ik dit huis... ik zeg vroeger, tien jaar geleden zo ongeveer [...] en met nu, met de nieuwbouw en zo, zeg... dat zou me niet veel meer uitmaken. Weetjewel want dat toen... het oude is weg"* (T4). Ook een bewoner die vertrokken is naar een woning in de oudbouw van de Wolfskuil, geeft aan dat het onderlinge contact in de wijk wel wat veranderd is: *"Ja, de positieve kant is dat het eh mooie huizen zijn he, ja ik vind het echt eh... valt niks van te zeggen [...] mensen hebben ook inspraak gehad, of ze de trap in huis wouen, of achter een deur wouen, of zo, dus daar is niks mis mee. Maar ik eh... ik vind de wijk een stuk onpersoonlijker geworden. Ja dat is vaak met nieuwbouwwijken he [...] zeg maar in het, in het nieuwe gedeelte van de, van de Wolfskuil dan, dat de mensen wel wat meer zoals vroeger [...] in tuintjes zitten en met mekaar praten en eh... dat doen ze wel, ja, dat zie ik wel. Maar vroeger was dat veel, veel meer... dan stonden ook de deuren open en*

dan kon je gewoon bij elkaar in en uit lopen en eh... ja dat hoeft je nou niet meer te doen natuurlijk he? Want als je dan eh je omdraait is je huis leeg, he?" (V1).

Andere terugkeerders geven ook aan dat de buurt wel veranderd is, maar zijn daar verder niet heel erg rouwig om: *"Neuh, neuh, 't is nu eh... [...] weetjewel dag buurman, 't is niet meer zoals vroeger he, vroeger dan, vroeger dan eh stonden we mekaar nog wel eens bij het hek en dan eh, dat gebeurt af en toe nog, dat gebeurt af en toe wel es, maar lang niet zoveel als vroeger he. Vroeger dan eh met dat mooie weer dan zaten ze bij mekaar voor in de tuin en dan [...] nog eens een biertje en dan dat eh [...] dat is heel anders geworden. 't Gebeurt wel, d'r zitten wel mensen... ik zit liever voor als achter. Want als ik voor zit, dan zie ik wat, als ik achter zit, dan zit ik achter en dan kijk ik tegen de huizen op. Ik heb een hele mooie tuin maar ik zit het liefste zit ik voor. Want dat, ja d'r komt wat langs [...] Ik denk dat dat ermee te maken heeft gehad met die sloop, dat dat, dat ze nou echt eh niet meer bij mekaar eh... [Interviewer: best verspreid zijn?] Ja. [...] Nou 't maak eigenlijk niet zo veel uit want [...] die komt es langs en zegt hai en... weetjewel... bemoeien zich nergens mee. Ja ze zijn wel allemaal op zichzelf allemaal. Dat zijn dingen ja, dat verandert toch als je zeg maar in een nieuwe wijk komt wonen. [Interviewer: is dat iets wat... want ik kan me wel voorstellen dat dat iets is wat je mist...?] Ja, wat mis je eigenlijk?" (T3). De nieuwbouw heeft ook zo zijn voordelen, al was het in de oud buurt gezelliger: *"Nou ja weet je wat het is, er is wel veel veranderd sinds de nieuwbouw [...] ja... gewoon... de gezelligheid is d'r... was toen de oude huizen hier stonden, ik heb hier gewoond toen de oude huizen hier stonden, toen was het meer een buurt zeg maar eh... zeg maar zo vooral op dit stukje hier hoor, was het altijd [...] een stuk gezelliger, we zaten altijd buiten... eh... we zaten altijd eh... een potje te kaarten of zo [...] maar ja... nu vind ik hier beter, omdat ik misschien wat ouder ben... en eh... ja wij hebben, vroeger was meer... mja, was een beetje zo'n ruziebuurtje... hier... een beetje met elkaar of zo (lacht) [...] nu is het meer... ja nu houden ze een beetje afstand dan omdat het nieuwbouw is, houden ze een beetje afstand [...] ja ik denk dat er vroeger misschien wel meer samen gebeurde maar ook wat vaker problemen waren" (T7).**

Bovendien zijn er ook terugkeerders die aangeven ten opzichte van vroeger in de nieuwbouwwoningen juist meer contact met hun (oude en nieuwe) burens te hebben: *"Maar ja je ziet bekende gezichten met elkaar, hoi hoi en ja... ja je leefde toch met elkaar samen toen met die bouw, je kwam elkaar tegen... iedereen was aan het klussen, en je kon lekker tegen elkaar met elkaar lekker nuilen van oke, heb jij dat ook, ja dat heb ik ook, lekker he, ja... [...] nee, ik heb nu meer contacten als vroeger met de burens. Maar dat was ook wel grappig, toen, want toen was het was hier allemaal open en dan kwam daar een vrouw goh mag ik even kijken bij jullie huis, hoe die eruit ziet en dan gingen wij bij hun kijken van hoe is jullie huis geworden [...] we gingen echt bij elkaar kijken van hoe is jouw indeling geworden... dus dat was wel leuk! Dat was echt zo van eh [...] nou ja, iedereen van hoe heb jij het gedaan en hoe heb ik het gedaan... dat was wel leuk, maar je merkt het ook, er was echt een hele open sfeer hier hoor... vond ik" (T6, ook T5 geeft aan gemakkelijker contact te hebben met de burens dan vroeger).*

Positieve punten van, en verbondenheid met de Wolfskuil

De oude onderlinge saamhorigheid in de Wolfskuil is volgens degenen die in de Wolfskuil zijn teruggekeerd of in de oudbouw zijn gaan wonen nog altijd niet verdwenen. Zij noemen dit ook als een positief aspect in de wijk, en zijn blij met de vriendschappen en sociale contacten die zij (vaak al vele jaren) hebben: *"daar doen we ook nog heel veel samen mee hoor, als we gaan barbecuen [...] als ik bijvoorbeeld een rijsttafel ga halen en ik eet buiten dan... ja, kom een van hun wel even van kom maar erbij zitten, hebben we nog over, roepen we hun d'r weer bij en zo, dus dat blijft hier nog wel" (T1). Een ander noemt de verbondenheid in meer algemene zin, mensen zoeken elkaar op, drinken samen koffie, eten samen, groeten en maken een praatje als ze elkaar tegen komen op straat: *"ik denk ook dat er in de wijk nog wel veel verbondenheid is hoor... ik merk dat ook wel eens van ook als je gewoon door de buurt even loopt, nou loop ik niet zo heel veel meer, maar dat de mensen het ook wel echt even leuk vinden om echt met je te praten en even... want ik heb wel eens, omdat ik zo**

weinig nou ja, aan die kant kom, van dat ik, als ik iemand tegenkom denk ik van dat is gezellig, waarom loop ik er niet eens even wat vaker naar toe, of ga ik eens wat vaker eh... hoe meer tijd ik heb hoe minder eh... ik eruit kom. Ja dat leeft nog wel eh [...] ik merk dat ook van, als er zeg maar een bruiloftje of een partijtje hebben uit de... uit de buurt zo weetjewel, dan eh... dat er iemand zoveel jaar getrouwd is, of weet ik veel, of dat er iemand vijftig of zestig wordt ook, van eh dat ze dan toch nog wel in de Ericastraat ben ik geboren, echt zo die wijk eh dingen als ze wat op hebben dat dat dan echt gezongen wordt van dat je dan kijk dat zit er toch nog wel in he, van eh, vanuit de wijk [...] vroeger moest je heel wat doen, wou je geaccepteerd worden in de Kuul, he, want als je dan van buitenaf kwam dan zeiden ze ja, wat ben jij nou voor een ding, zo, weetjewel, dat is dan nou niet meer zo hoor, eh... maar dat was wel eh... was zelfs als je uit een ander, andere wijk iemand eh... trouwde dan was het al mis, zeg maar (lacht) dat is niet meer” (V1). Ook een andere terugkeerder geeft aan nog altijd graag door de wijk te gaan lopen, “en dan loop je meestal naar de eh bekende mensen toe” (T4).

En zo zijn er wel meer dingen in de wijk aan de ene kant veranderd, en tegelijkertijd toch ook weer helemaal niet: *“vroeger was het ook gewoon... dan moest je echt voor jezelf opkomen, anders eh... als je niet voor jezelf opkwam dan eh werd je gewoon buitengesloten [...] maar voor de rest... vind ik het hier wel leuk hoor... je hebt hier, je hoeft hier helemaal niet bang te zijn op zich eh... als je in die andere buurten eh... hier, eh, als je Wolfskuil, die staan wel voor je klaar, als d'r iets is komen ze allemaal kijken wat er is, aan de hand is. Dat is nooit veranderd geweest [...] dan komen ze allemaal bij elkaar en dan vragen ze het wel aan elkaar en [...] Wat is d'r aan de hand...[...] da's gewoon... nieuwsgierigheid, ook” (T7). Veel teruggekeerde bewoners geven ook aan dat zij zich verbonden voelen met de wijk en/of er in ieder geval absoluut niet over denken om weg te gaan: “... behalve als ik ga emigreren, maar... (lacht) (T6); “ik zal er wel blijven wonen tot mijn eh... tijd komt...” (T2), “ik heb gezegd ik ga nog een keer verhuizen, en da's naar 't crematorium, of naar de begraafplaats. Ik doe dat niet meer. 't Is eh... je hebt er zoveel rompslomp aan” (T3); en: “ja ik weet niet, ik ben Kuuler en ik zal dat altijd blijven denk ik, ik zou hier nooit weggaan” (T1).*

Goed contact met de burens

Zowel de terugkeerders als de vertrekkers geven aan dat zij graag goed contact hebben met hun burens. Degenen die vertrokken zijn, beklagen zich erover dat er in hun nieuwe buurt veel minder contact is dan in de Wolfskuil zelf (zie het kopje “afscheid van de oude buurt”). Elkaar groeten op straat, op elkaar en elkaars spullen letten, af en toe eens een praatje maken of bij sommigen op visite gaan, zijn zaken waar zij waarde aan hechten (V3, V4, V5). Ook de terugkeerders geven aan dat zij het leuk en/of belangrijk vinden om goed contact te hebben met de (naaste) burens. Dat is zeker als je jonge kinderen hebt ook om praktische redenen van belang, volgens een van de terugkeerders: *“ja, de burens. Vind ik toch de meeste belangrijke, daar moet je toch wel goeie contacten mee hebben, vind ik [...] Ja want je hebt zelf kinderen [...] kleine kinderen, kunnen soms heel herrieig zijn en zo, dus dan is het wel fijn als een buurman daar begrip ook voor heeft [...] ze spelen allemaal met elkaar en zo [...] ik heb het gevoel dat m'n kinderen wel veilig op straat eh...[...] en ook de burens een beetje van het een oogje op het... ja dat ze weten wie ze zijn, van wie ze zijn en zo” (T6). Elkaar groeten en een praatje maken op straat of aan het hek worden genoemd als vormen van goed contact (T1, T2, T4, T5, T6 en T7). Ook al is de buurt veranderd en is er volgens een aantal geïnterviewde terugkeerders minder contact dan vroeger (T1, T2, T4, T7), oude vriendschappen en contacten zijn nog niet verdwenen, en sommigen hebben ook juist nieuwe burens leren kennen (V1, T2, T5, T6).*

Goede initiatieven en ideeën voor de toekomst

Als voorbeelden van goede initiatieven die er al in de wijk bestaan, worden onder de vertrekkers en terugkeerders met name het wijkfestival en de overige braderieën/rommelmarkten in de buurt genoemd (V1, V4, T1, T2, T3, T4, T5). Daarnaast wordt ook het groen in de buurt genoemd als iets wat positief is en/of goed ontwikkeld wordt (T1, T2, T6). Ook noemt een van de terugkeerders het kunstwerk met de twee ineengeslagen handen op de hoek Varenstraat/Distelstraat: *“we hebben*

toen, we hebben natuurlijk die hand eh... weet je, heb je die gezien? [...] dat kunstwerk, dat is dus wel samen besloten als buurt, mmm daar hebben ze toen ook volgens mij een feestje van gegeven, was ook iedereen d'rbij. Dus dat was wel leuk" (T6).

Als ideeën voor de toekomst worden de al eerder genoemde fysieke verbeteringen gesuggereerd, waarin de gemeente een faciliterende rol zou kunnen/moeten spelen. Met name de speelvoorzieningen voor kinderen (bijvoorbeeld een Cruyff Court) en het idee van een straat- of wijkfestival worden genoemd als goede ideeën voor de wijk in de toekomst. Ook het idee van een openbare fitnessstuin, opdat je buiten gemakkelijk kunt gaan sporten, is het vermelden waard.

4: Uitgebreide analyse kwalitatieve resultaten nieuwkomers

Wat opvalt wanneer je de omschrijvingen van de Wolfskuil van nieuwkomers vergelijkt met die van terugkeerders en vertrekkers, is dat de nieuwkomers veel vaker ook het nieuwe/de nieuwbouw noemen in hun omschrijving van de buurt (N1, N3, N5, N6, N7 en N8). Voor het overige omschrijven ook zij de buurt als gemeleerd/gemengd (qua woningen en/of qua publiek), multicultureel, gemoedelijk/gezellig/sociaal/sociale controle, veilig en soms worden ook de termen volkswijk en arbeiderswijk daarbij gebruikt (N1 t/m N8).

Verhuizing naar de Wolfskuil

Onder de geïnterviewde nieuwkomers waren vooral gezinnen met (jonge) kinderen die een koopwoning bewoonden. Velen van hen zijn ook in eerste instantie naar de Wolfskuil gekomen “om het huis”, omdat zij hier een (betaalbare) (nieuwbouw)woning konden kopen, en in mindere mate om de buurt (N2, N3, N4, N5, N6, N7). Een van hen geeft dit ook expliciet aan in het interview: *“ja ik zag gewoon de ruimte voor me, ik denk van god als we dat als we dat toch kunnen krijgen, en dan hebben we een tuin en dan hebben we meer kamers en nou ja, misschien komen er dan nog meer kinderen, en... ja het is een blik op de toekomst. Ik was minder daar met de wijk bezig denk ik”* (N4). Voor nieuwkomers zit er hierin een verschil met de teruggekeerde bewoners, die juist ook terugkwamen voor hun vernieuwde maar vertrouwde omgeving.

Veel nieuwe bewoners noemen als belangrijkste reden voor hun verhuizing naar de Wolfskuil dat zij hier een nieuwe, relatief betaalbare woning (met tuin) op een voor hen gunstige locatie in Nijmegen konden krijgen. Zij werden hierop vaak geattendeerd door familie/vrienden/kennissen of door de verkoopmakelaar. Voorheen woonden deze nieuwkomers meestal in een kleinere (flat/etage-)woning elders in de stad, niet zelden dicht bij of in het centrum van de stad. Zij zochten om verschillende redenen een grotere (nieuwe) koopwoning elders in de stad. Gezinsvorming en/of –uitbreiding en de daarmee samenhangende behoefte aan een grotere woning is vaak een belangrijke, zo niet doorslaggevende reden geweest om te verhuizen (N3, N4, N5, N8). Andere redenen die genoemd zijn voor de verhuizing naar de Wolfskuil zijn een goede basisschool in de nabije omgeving, de centrale locatie van de wijk, overlast van burenhangjongeren elders, gezinsuitbreiding, of een band met de Wolfskuil omdat zij er al eerder gewoond hadden/hun jeugd er (deels) hadden doorgebracht (N1, N2, N3, N4, N6, N7).

Een aantal van de nieuwkomers vertelde in het interview ook dat ze voor hun gevoel met het kopen van hun huidige huis (in sommige opzichten) wel een gok namen. De oude buurt die er stond vonden de meeste nieuwkomers niet erg aantrekkelijk: *“En toen kwamen we eigenlijk gewoon toevallig voorbij het bord, hier, daar was zo’n bord van hier gaat gebouwd worden. En toen stond de oude woning, stonden hier nog, en toen dacht ik van nou ja laten we toch maar informatie opvragen en hebben we nog eens een keer bij het oud papier gegoooid, zo van nou, dit is eigenlijk toch niks, en toen nog eens een keer langsgelopen, en eh, nou, gedacht van oh die gok nemen we, want we wisten natuurlijk helemaal niet hoe het zou worden, bij nieuwbouw altijd, en zeker ook op deze plek omdat die oudbouw hier nog stond, en dat zag er niet heel erg aantrekkelijk uit...”* (N6).

De nieuwkomers wisten niet zo goed hoe de ‘nieuwe’ buurt zou gaan worden, qua uiterlijk en vooral wat betreft de oude en nieuwe bewoners: *“dat is wel iets waar, waarvan ik me dan afvroeg, zeker gezien de verhalen van waarom het gesloopt werd, dat er dan ook een deel weer terug kwam dan denk ik van ja wat komt daar dan?”* (N4). Zij vonden het dan ook spannend om in deze buurt een huis te kopen of waren benieuwd hoe het zou gaan als iedereen er zou wonen (N3, N4, N6, N8). Het feit dat er nieuwbouw was en/of dat er andere kopers in hun buurt kwamen wonen (dus een soortgelijk publiek) trok sommige mensen over de streep. Zij geven aan dat zij er niet waren gaan wonen als er alleen (nieuwbouw) huurwoningen waren gekomen, als zij als enige kopers in de buurt waren gaan wonen (N5, N8). Een van hen noemt het hebben van kinderen als een belangrijke reden om kritisch te kijken naar de buurt: *Kijk als ik geen kinderen opvoed dan kan ik ook wel midden in de wijk wonen*

maar ja, je wilt toch wel een bepaalde normen en waarden, ja... [...] om mijn kinderen heen hebben, ja.” (N5).

Het idee dat zij in zekere zin een gok namen met de aankoop van hun huis, had te maken met hun verwachtingen van de buurt, en het imago wat de buurt voor hen had/heeft. Sommigen geven aan helemaal geen duidelijke verwachting te hebben gehad van de buurt, anderen hadden in ieder geval geen hoge verwachtingen. De verhalen over de Wolfskuil of ‘de Rimboe’, waar nogal eens wat gebeurde, speelden een rol in de verwachtingen die zij van de buurt hadden (N3, N4, N7). Een van hen geeft ook aan dat ook het verhaal van de makelaar over de oude buurt niet bepaald positief was: *“woningen waren te klein, en te oud, en eigenlijk ook eigenlijk niet meer van deze tijd, ehm... daarnaast heerste er in een aantal straten een soort van vrijstaat, werd ons verteld, in de zin van dat de politie daar eigenlijk ook niet kwam, omdat de mensen daar de dienst uit maakten, zoiets. [...] de term vrijstaat viel, maar dat is bij de makelaar he, dus die eh... dat is het verhaal geweest” (N4).* Anderen hebben destijds gehoord dat ook hypotheekverstrekkers niet stonden te trappelen om in de Wolfskuil een hypotheek te verstrekken (N1).

Er waren ook nieuwkomers die de verhalen wel kenden maar zich er gewoon niet al te veel van aan trokken (N1, N2, N3, N6), en (zij het met enige aarzeling) gewoon ‘het risico’ namen: *“ik wist ook wel van nou ja, de Wolfskuil, daar gebeurt nog wel het een en ander, dus eh... maar goed, mijn [partner] is dan heel positief ingesteld, die zegt dan nou, maar... [we lachen] nieuwbouw dat geeft toch ook weer nieuwe [...] impulsen en dan eh... verbetert het ook weer en dat doen ze eigenlijk op meerdere plaatsen dan, he, en iets nieuws wordt weer neergezet, meer koopwoningen en dan zie je dat de buurt toch weer wat verbeterd, dus... in die zin hebben we [...] gewoon maar, zeiden we van oké dan doen we dat. Ja. En dan weet je natuurlijk nog niet hoe het uitpakt en dan is het nog wel spannend, maar... ja, het is wel eh... ik vind wel dat het toch aardig in die richting is gegaan” (N3).*

Het imago van de wijk als “de rimboe” joeg nieuwkomers die de wijk al wat langer kenden (N1, N8) evenmin angst aan, want in de Wolfskuil *“heb ik eigenlijk nooit echt iets... vervelends, engs of heel spannends meegemaakt” (N8).* Een andere nieuwkomer geeft aan zich ook wel geërgerd te hebben aan mensen die slechts afgingen op het imago van de wijk: *“Maar ook geen last gehad van wat er stond zeg maar, ik weet nog wel van toen mijn ouders hier langs gingen lopen die zoiets hadden van aahaahoo jeetje! En inmiddels waren ‘t allemaal sloopwoningen geworden dus ‘t zag er natuurlijk echt niet uit [...] ook wel mensen die we hier in Nijmegen natuurlijk kennen, en verteld dat we hier gingen wonen, en ook toen we hier net woonden, die eigenlijk met een soort van verslagenheid vroegen (op meewarige toon) ‘hoe bevalt het nu?’ [...] Ja echt waar! Ja eigenlijk eigenlijk gewoon bijna beledigend natuurlijk, niet voor ons zozeer, maar wel [...] dan reageerde ik altijd maar een beetje van zo onnozel van ‘ja hartstikke leuk, hoezo?’” (N6).*

Uit bovenstaande citaten blijkt al dat de meeste geïnterviewden hun voorbehoud bij de buurt, voor zover zij dat hadden, inmiddels wel hebben laten varen. Zij geven aan dat de buurt hen in veel opzichten goed bevalt, dat het beter bevalt dan ze zelf verwacht hadden en/of geven aan dat zij weinig kunnen noemen wat hen tegengevallen is (N1, N2, N3, N4, N5, N6, N8). Een van hen vertelde tijdens het interview zelf ook niet verwacht te hebben dat de buurt zo goed zou bevallen: *“ik... moet heel eerlijk zeggen, ik ben hier echt gaan wonen omdat het gewoon in [andere wijk in Nijmegen] niet lukte, en dit het enige nieuwbouwproject was. Anders had ik waarschijnlijk hier de keuze nooit gemaakt, als ik nog ergens anders de keuze had voor een nieuwbouwproject, in Nijmegen [...] dan was ik waarschijnlijk ergens anders gaan zitten, maar... ja, ik kom daar gewoon echt helemaal van terug, want ik zeg, hier kan ik oud worden, ja. Dus het is eh... dat is eigenlijk heel grappig, want ik had echt zoiets van nou... [vrienden] van mij zeiden ook ‘ooh, binnen drie jaar staat het huis te koop, ik weet het zeker’ en eh... ja, dat is gewoon niet zo, en dat gaat ook voorlopig niet gebeuren, dus... eh, nee. Ja ik vind het een eh een prettige, veilige, gezellige... wijk.” (N8).*

Het eigen huis & opleveringsproblemen

Een aantal nieuwkomers vertelde tijdens het interview dat er veel (extra) tijd overheen ging voordat de nieuwe woningen opgeleverd werden (N5, N6, N7, N8). Sommigen hebben daar weinig moeite mee gehad, anderen beklagden zich erover tijdens het interview. Degenen die moeite hebben gehad met de vertraagde oplevering zaten het meest omhoog in hun oude woning, om praktische of financiële redenen, en begrepen niet dat de bouw zo lang duurde: *“wij zaten natuurlijk ook met zo’n klein [kind], op een flatje, en die op dat flatje wilde spelen, en de onderburen begonnen te klagen omdat ze een blokje hoorden vallen want die [...] werkten in de horeca [...] dus die wilden overdag slapen en ik probeerde wel zo veel mogelijk daar rekening mee te houden, maar ja dan blijft het natuurlijk toch een kind wat net aan het kruipen is en blokjes en alles aan het ontdekken is, dus... voor mijn gevoel, als je nu zegt van hoe lang heeft dat geduurd dat je erop hebt zitten wachten denk ik vijf jaar, maar dat is, dat is niet zo. Maar ik weet wel dat we volgens mij echt, dat ze net voordat de werkbare dagen op waren laat ik maar zeggen, dat het toen opgeleverd is, want volgens mij hebben die mensen het zelfs later dan eh... het termijn dat gesteld was het huis opgeleverd gekregen. Maar eh... dan vind ik het wel moeilijk om te zeggen wat had er beter gekund, want beter had gekund dat het eerder opgeleverd hebt, maar ik weet echt niet waarom het zo lang geduurd heeft. Ik weet wel dat als ik hier eens hier ging kijken want ik had zoiets van ik wil niet eens daar gaan kijken, he en het duurt me allemaal te lang en ik zie wel als d’r, want dan kwam ik hier weer bij zo’n braakliggend terrein, dacht ik ja ik vind hier niks, ik zie hier niks... en toen op een gegeven moment gingen ze aan het werk en dan zagen we hier... twee drie mensen op een terrein lopen, en dan dachten wij van huh? Dat je dat daarmee red en nou ja en dan dan... ja, dat was raar.”* (N8, zie ook N7 verderop in deze paragraaf).

Hoewel de nieuwkomers over het algemeen heel tevreden zijn over hun eigen huis, heeft een aantal van hen wel wat opleveringsproblemen gehad, van kapotte doucheputjes tot een heleboel meer (N5, N7). Een van hen geeft aan dat de sterk vertraagde oplevering en slechte afwerking van het huis de positieve verwachtingen wat doorkruist heeft: *“nou ’t gekke was de oplevering stonden wij vooraan met de oplevering, dus deze huizen zouden als allereerste opgeleverd worden, en langzaamaan zijn we helemaal als laatste verschoven. Dus toen hebben ze die allemaal voorrang gegeven. Maar ’t ergste was, wij hadden een koopwoning, dus heel veel van die mensen, ja je kunt ’t hier overal vragen, die hadden dus, verschillende hadden twee woningen want, ja wij hadden dus ook twee woningen, wij zaten in een eigen woning en dit hadden we d’r gewoon bij gekocht, dat ging niet anders [...] ja, wij hebben dus veel te lang dubbele hypotheek moeten betalen ja. En ik had ook nog een zaak gehuurd dus ik had drie, ik moest elke maand drie panden betalen. Dus eh financieel waren wij gewoon helemaal kapot. Helemaal kapot gemaakt. En d’r zijn d’r hier een aantal geweest, een groot aantal en en ja d’r zijn d’r ook een aantal gescheiden weet ik wel maar dat, ’t was gewoon een ramp [...] wij hebben die contracten gecontroleerd en dat kon... jaa, dat klopte wel allemaal in met het contract, ze mochten zo lang uitlopen, eerst werden hier die huizen gesloopt en dat ging allemaal heel vlot, en toen heeft het heel lang leeg gelegen, heel lang, gewoon helemaal stil gelegen. [...] toen de eerste vloer lag toen hadden ze een bepaalde uitlooptdatum stond in dat contract, dat duurde gewoon heel lang voordat die vloer er lag. [...] Wij gingen hier elke dag kijken. Elke dag. Ja echt serieus! [...] Nou eh ehm, ’t is toen opgeleverd, d’r waren, ja da’s natuurlijk bij elk nieuw huis, heel veel dingen die niet goed waren, of kapot of weet ik wat, en dan konden we lijsten opstellen en dan zou eh Proper Stok die zou dat komen repareren. Nou die... kwamen nooit opdagen. Reageerden niet eens ’ns. En toen is er een keer een, zijn d’r een keer twee mannen zijn langsgekomen, en die wuifden gewoon alles weg, oh da’s flauwekul en da’s onzin [...] Ga hier maar eens even langs die deuren, want d’r zijn mensen die zijn nou nog altijd in gevecht met die Proper Stok. Lekkende dakterrassen en lekkende ramen en weet ik wat.”*

Een andere bewoner geeft aan ook het nodige contact gehad te hebben met Proper Stok tijdens het bouwproces, maar dan over het drainage-systeem, en beklagt zich eveneens over de communicatie met deze aannemer: *“hier zit je in een wat vochtig eh... gebied, waardoor ze een drainage-systeem*

aan hebben moeten leggen. Daar zijn wij ehm... ik geloof een paar maanden voordat het huis opgeleverd werd, zijn we daarvan op de hoogte gesteld. [...] en toen hadden wij zoiets van dat kan gewoon niet waar zijn. Dit dit... mag gewoon niet. Dit had, dit hadden ze ons moeten vertellen en dan denk je van ja, misschien heeft het wel ergens in de kleine lettertjes gestaan, maar we kwamen erachter dat het toch niet zo was, en... toen zijn wij eigenlijk ehm... toen hadden we zoiets van ja, maar waarom moet dat dan op twee meter komen te liggen... of op vier meter, leg het dan op zes meter, want dan hebben we nog een terras van eh... vier meter. Want nu, een terrasje van twee meter, ja daar heb je dus echt helemaal niks aan. [...] we hebben handtekeningen opgehaald en we hebben dit met eh... volgens mij met eh Proper Stok, eh de projectleider, hebben we dit allemaal besproken, en ehm... ja die snapten natuurlijk wel hoe wij daar in stonden, ja, en dat is dus uiteindelijk wel op die manier opgelost [...] Maar eh... dus dat, daarvan denk ik van ja, dat, daar hadden ze ons beter over moeten inlichten, van dat dat, dat dat systeem d'r zou zijn, want... ja, ze zeiden ook zoiets van ja wij wisten het niet, maar ja, dat geloof ik niet. Dat geloof ik gewoon niet. En ehm... dus daarvan denk ik van ja, had dat beter gekund [...] het is niet zo dat er toen heel erge... onvrede overheerste bij de oplevering van de woningen hoor, dat was absoluut niet, het waren gewoon kleine dingetjes" (N8).

Voor het overige zijn de nieuwkomers over het algemeen tevreden met hun eigen huis. Veel bewoners omschrijven hun huizen – ondanks sommige opleveringsproblemen – als fijne, degelijke, goed geïsoleerde en ruime nieuwe huizen (N1, N4, N7, N8). Hier blijkt ook dat waar de een vervelende ervaringen heeft gehad bij de oplevering van het huis, de ander hier weer niks van meegekregen heeft: *"je hebt ook weinig gehoord over dingen die de aannemer slecht hebben gedaan of zo, er zijn helemaal geen wild-west verhalen over of zo" (N1).* De nieuwkomers vinden de nieuwbouwwoningen van buiten dan ook mooi, en noemen het nieuwe, dat alles nieuw is, een van de prettige dingen in hun wijk (N6, N7).

Over het algemeen zijn de nieuwkomers ook niet ontevreden over de buurt waarin zij wonen, al noemen sommigen noemen wat meer tegenvallers in de buurt (N7). Een bewoner kan zich ook voorstellen dat het mensen tegen kan vallen om (terug) te komen wonen in het nieuwbouwgebied: *"ik kan me wel voorstellen dat mensen die hier vijf jaar geleden een huis hebben gekocht dat die natuurlijk wel verwachtingen hadden van... we gaan, we gaan we gaan ervoor zorgen dat de wijk er helemaal anders uit komt te zien, of weet je, dat dat het soort Florence Nightingale syndroom van wij als hoogopgeleiden, we kiezen bewust voor een volkswijk [...] dat er mensen zijn die eigenlijk zoiets hebben van ja, misschien hebben we toch eigenlijk wel een verkeerde beslissing genomen vijf jaar geleden. En nog steeds aan het dimdammen zijn van ja, hoe moeten we wel of niet? Weet je dat is... dat... ja dat hou je, maar hetzelfde geldt, hou je ook bij de huurders. He van hadden we het wel moeten doen, groter huis, duurder, geen huursubsidie, ja weet je, dat... die hebben dan weer hele andere problemen." (N1).*

Enkele andere nieuwkomers geven ook aan dat zij veel verloop zien in het nieuwbouwdeel van de Wolfskuil: *"Dat valt me trouwens ook wel op, het verloop is best groot hier. Want ja wij, volgens mij wonen wij hier nou vijf jaar, maar ik zou wel eens willen weten hoeveel er hier in dit gebied al verhuisd zijn, vooral en die flat enzo, daar stonden soms wel een zes appartementen tegelijk te koop." (N7).* Een van hen geeft aan dat het verloop mogelijk wel te wijten is aan mensen die zich inderdaad minder thuis bleken te voelen in de wijk, en waarschijnlijk (ook) om die reden zijn gaan verhuizen: *"want ik zie dus aan mensen die hier nu... juist willen vertrekken [...] die mensen geven dan aan ja terug naar de roots [...] maar ik vraag me altijd af of dat dan niet, want er zijn ook andere mensen die zijn verhuisd, twee stellen zijn hier in die periode verhuisd, en die waren allebei niet zo positief, die voelen zich niet zo veilig hier en hadden zoiets van de kinderen zeker niet op deze school, weetjewel, en dat speelt wel mee want het is ook iemand die is daar vertrokken uit de woning, ook vanuit hetzelfde oogpunt van eh [...] eigenlijk he gaf ze toch steeds aan van nou eh... als ik dan op straat loop en ik zie ergens staan eh... nou ja, een of ander lelijk woord wat dan eh... een Turks kindje had*

opgeschreven, dan had ze toch wel weer van oh, of dat ze de straat over wilde steken en iemand heel hard door de straat scheurde, vanuit eh... de oude Wolfskuil (lacht) dan was dat weer een reden om te denken oh God ik moet hier weg... dus nee dat was toch wel duidelijk dat die zich niet op d'r gemak voelde. Nou komt het dus heel erg nauw, dat is misschien raar om te zeggen, maar... weet je de het heeft ook met een bepaalde, ja dat is dan mijn beleving, bepaalde onveiligheid te maken, onbekendheid zeg maar wat onveiligheid geeft [...] ja ik kan me voorstellen dat als je naar achter kijkt en denkt ja wie wonen daar nou en ik ken ze niet en d'r is geen contact weetjewel, misschien een beetje vreemde lui of ze maken herrie of eh kinderen schreeuwen te hard, dat dat is gewoon wel eh... onrustig" (N3).

Het hierboven genoemde probleem, dat de buurt tegenvalt, lijkt onder de geïnterviewde nieuwkomers niet zo sterk aan de orde te zijn, maar zij hebben wel het nodige aan te merken op hun buurt; met name op het sloop- en nieuwbouwproces, de inrichting van de openbare ruimte en de onderlinge sociale verhoudingen in de buurt. Daarover gaan de paragrafen hieronder. Ook komen hier de andere pijnpunten naar voren die tijdens het sloop- en nieuwbouwproces in de buurt gespeeld hebben en/of nu in de buurt spelen.

Fysieke verbeterpunten

Puin in de grond

Enkele irritaties die door veel bewoners genoemd worden zijn het zogenaamde 'puin' in de grond in het nieuwbouw-gedeelte van de Wolfskuil. In hun eigen tuinen zijn deze bewoners het nodige aan bouwafval tegengekomen, en komen zij dit, zeker wanneer het geregend heeft, nog altijd tegen: *"wat ook echt beter had gekund was de grond hier schoonmaken. Ik kom nu nog stukken glas en potten tegen wat na regen nog omhoog komt, en ik denk dat wij hier de tuin, want, wij zijn niet zo van tuinieren, dat had je misschien al wel aan de tuin gezien... (lacht)"* [Interviewer: "Ik eh... ga geen meningen uitspreken over tuinen..." (we lachen allebei)] *"maar wij hebben dus hier ehm uit, uitgegraven op een gegeven moment en ik denk dat wij echt zelf meer uitgegraven hebben dan wat ze hier in de straat en alles gedaan hebben, want de grond was gewoon echt een rotzooi (N8, ook N1, N3, N4, N5, N6). Deze nieuwkomers geven aan hun eigen tuin op dit punt schoongemaakt te hebben of nog altijd schoon te maken.*

Openbaar groen

Een andere irritatie, die daarmee samenhangt, vormt voor veel nieuwkomers het openbaar groen in de wijk. Ook in de grond onder de groenperken zit volgens hen nog bouwpuin en dat heeft in hun ogen invloed op de kwaliteit van de groenperken en grasvelden. Deze nieuwkomers vinden dit vervelend en/of gevaarlijk met het oog op kinderen die op deze grasveldjes spelen: *"Kijk de tuin doet iedereen, maar dat gras hiervoor, daar zijn de kinderen aan het spelen. Ja en dan... nou gebeurt er weinig, moet ik dat ook zeggen, maar dan merk je toch wel dat... het doet eigenlijk net iets af aan de kwaliteit van de straat, als ze daar bijvoorbeeld nou net effetjes ehm... ehm bijvoorbeeld gewoon een keer eens een nieuwe laag gewoon goede gras over leggen, met gewoon goed zand eronder, dan dan zou... dan zal het net effetjes iets iets eh iets eh iets beter bijdragen. Eigenlijk gewoon aan de groenvoorziening aan het zicht van de straat"* (N1, ook N3, N4, N5, N6, N8). Een van hen vindt dat de gemeente er zelf eigenlijk ook belang bij heeft om goed te investeren in het openbaar groen: *"in de aanleg ligt er heel veel puin in die tuinen, en dat is destijds wel aangegeven maar daar is niks mee gedaan, dus iedereen heeft daar gewoon toch zijn eigen tuin zeg maar op gemaakt, maar dat zie je ook in de perken terug, ja ik vind dat het er gewoon heel onverzorgd uit ziet. Dus dat had beter afgegraven moeten worden en [...] d'r is ook een wijschouw, eh he, dus dat gaat meer voor de openbare ruimte, en daar worden die dingen ook steeds genoteerd. Maar ja, that's it dan, dan denk ik ja... [...] ik vind dat de gemeente daar, weet je, als je dan zegt van dit is een een een... kwetsbare wijk he, je wil ook vooral met die sociale herstructurering ook zorgen dat die, dat die wijk meer kansen krijgt, dat ie ook aantrekkelijk is, ja dan moet je daar ook gewoon aandacht voor hebben. En*

misschien wel een beetje meer dan in andere buurten, dat kan, [...] als het er netjes uitziet zijn mensen ook meer geneigd eh.. om dat netjes te houden, volgens mij is dat ook zo. En... ja, ja daar heb je dus een voorbeeldfunctie als gemeente in. En een verplichting” (N6).

Veel nieuwkomers noemen in dit verband ook de zogenaamde groen-groep, die in het leven is geroepen na een project in de buurt waarbij bewoners met elkaar in contact gebracht werden. *“En in de groenvoorziening, in de bomen enzo, daar is ook iets mis gegaan, maar dat lag volgens mij meer aan fouten van eh... van dat bouwbedrijf of de aannemer die daarvoor zou zorgen, maar ik denk dat de gemeente dat beter in eigen hand had kunnen houden want uiteindelijk heeft het de gemeente volgens mij heel veel geld gekost om er nieuw gras en nieuwe spullen in te doen [...] maar wat wel goed is, er is een soort groen-groep ook in het leven geroepen hier, waar mensen ook uit de buurt, dat is wel goed he, dat ze ook proberen van ja, we kunnen alles wel zelf oplossen maar ja je moet als buurt zelf ook dingen, dingen willen aanpakken en ja dus daar zijn een paar mensen actief en dan krijg je op het wijkfeest ook mensen daar in die kraampjes staan die daar dan informatie over geven of en van goh kom ook eens kijken of wat vinden jullie daarvan en eh dus ja daar wordt wel veel energie in gestoken, dat vind ik ook goed” (N4).* Hoewel deze groep als een positieve factor gezien wordt in de wijk en de verbetering van het openbaar groen, is het bestaan van deze groep volgens sommige nieuwkomers ook geen overbodige luxe. Immers, ondanks alle inzet van de groen-groep, is het openbaar groen wat hen betreft nog niet in orde (N6, N8). Een geïnterviewde omschrijft de frustratie die dit oplevert met het volgende voorbeeld: *“in dat buurt..., beurt aan de buurt project, is onder andere een groengroep ontstaan, dat zijn bewoners, en eh... die zijn nu denk ik al wel twee en een half jaar bezig [...] maar uiteindelijk het resultaat vind ik echt bedroevend, en ik vind het ook echt schandalig ja [...] er staat dan zo’n hegje en er ligt ook nog gras, en daar zouden dan bloembollen geplant worden. En toen hadden ze gezegd, nou die bloembollen die kunnen wij wel leveren, maar die kunnen we niet, die moeten de bewoners zelf gaan eh, dat is ook goed he, bewoners zelf gaan planten. En.. die hebben toen echt op een avond in de stromende regen [...] gewoon echt in de grond gedouwd, dus dat hele stuk van nou zeg maar van deze twee lange rijen, eh... vervolgens was het gras wat daar lag, dat zou opnieuw ingezaaid moeten worden, dat is niet gebeurd, niet gebeurd, niet gebeurd, niet gebeurd, nog een keer niet gebeurd, niet gebeurd, niet gebeurd, waarvan ‘t van ellende grasmatten zijn gelegd, met de consequentie dat alle bloembollen weg waren. En dat vind ik echt, en dat is een lullig voorbeeld, maar dat geeft aan dan... ja... weet je, dat kan je gewoon niet maken” (N6).*

Overigens verschillen de meningen over hoe het groen eruit zou moeten zien en waartoe het dient natuurlijk ook wel eens: waar de een het leuk vindt dat er behalve gras ook andere planten en bloemen in de straten gezet zijn, zegt de ander dat ‘bloembakken’ in de straten helemaal niet werken (N5 wil wel bloemen, N1 juist niet). En waar de een de groenperken met het gras ziet als een plaats waar kinderen heerlijk kunnen spelen (N1, N3, N4, N8) illustreert een anekdote van een van deze nieuwkomers dat er ook mensen in de wijk zijn die daar heel anders over denken: *“ik zou eigenlijk heel graag op de bomen een bordje willen dat honden er niet mogen poepen [...] ik heb hier een keer een discussie gehad met een man, want ik, die liet zijn hond daar poepen en toen ben ik er naar toe gelopen en daar moet je best wel soms mee oppassen, natuurlijk, maar ik zeg van nou, ik zeg ik zie dit gebeuren, ik vind dit niet zo heel erg fris want mijn kinderen lopen door dat gras en die zitten onder de poep. Ja zegt ie maar jouw kinderen mogen helemaal niet op dat gras komen [...] hij had zoiets van dit is een perkje, ik zeg nou, ik zeg sorry, maar... u staat er ook op terwijl u uw hond uitlaat... en kinderen lopen daar gewoon overheen. Want ik was in het begin ook altijd heel braaf dat ik zei van oh jullie mogen hier niet lopen want ik vond het ook echt een perkje, maar... ja. Daar wordt door iedereen op gespeeld en gedaan en... maar dat eh... ja dat is gewoon het nadeel en dat heb je volgens mij in iedere wijk” (N8).*

Speelvoorzieningen

Er zouden volgens de nieuwkomers ook wel meer speelvoorzieningen voor (wat oudere) kinderen in de wijk mogen zijn. Zij mopperden tijdens de interviews soms over het onderhoud van het speeltuintje op de hoek Distelstraat/Bosbesstraat, wat volgens hen vooral geschikt is voor kleine kinderen, waarin hondenpoep zou liggen en wat volgekalkt zou worden met stiften (N5, N7, N8). Bovendien ervaren een aantal nieuwkomers op dat ene speeltuintje na een gebrek aan speelruimte voor kinderen in de buurt, waaronder hun eigen kinderen (N6, N7, N8). Ook met het oog op de toekomst, wanneer de nu opgroeiende kinderen jongeren worden, zouden sommige bewoners graag voorzieningen zien die meer gericht zijn op wat oudere kinderen/jongeren (N3, N4, N6). Die zijn er echter al, weet een andere nieuwkomer: *“Ja we hebben al een eh jongerencentrum, da’s eh daarachter de Albert Heijn, daar doen ze veel activiteiten...”* (N2). Bij de andere geïnterviewde nieuwkomers is deze plek voor jongeren echter niet bekend.

Een voorbeeld van een speel- en/of jongerenvoorziening wat meer dan eens genoemd werd (N3, N6, N8), is dat van een grasveld/voetbalveld in de buurt: *“voor de kinderen ehm... laten we zeggen tussen de zeven en de twaalf... weinig... weinig tot niks is om echt lekker te kunnen voetballen [...] en dan vind ik het ook erg jammer dat in de bosbesstraat inderdaad ook in het kader van de groenvoorziening een of andere kuil ligt met wat gras erin en een gammel ijzerdraadje als zijnde afzethekje, omdat het niet de bedoeling is om daar op te komen omheen, en dan denk ik van ja, ik weet eigenlijk niet of die mensen daar op zitten te wachten dat dat een grasveldje zou worden (lacht) maar ik zou dat, dat vind ik wel een plaats waarvan ik denk van... dat zou ik leuk vinden voor een grasveld. [...] ik vraag me dan altijd af... dan wordt er inderdaad zo’n nieuwbouwwijk bedacht, en dan denk ik van waarom wordt daar dan niet over nagedacht, want d’r wordt wel over een speeltuintje nagedacht, en... denk ik van ja, zal het dan ruimte zijn, van ja we willen daar per se zoveel woningen hebben”* (N8). Een andere bewoner weet dat omringende bewoners van de wadi aan de Bosbesstraat, dit genoemde stukje groen, inderdaad niet zitten te wachten op een grasveld voor hun deur. Begrijpelijk, maar wel jammer, want: *“alles is bestraat, niks is bijna nog groen, en kinderen hebben behoefte aan groen. Die hebben behoefte blijkbaar, want als je dat ziet, hoeveel kinderen niet uit andere straten nu in dit stukje komen voetballen, terwijl dat het daar helemaal niet voor geschikt is...”* (N3). Een gemiste kans, volgens deze bewoner, omdat meer groen en meer speelruimtes voor meer sociale verbinding in de buurt kunnen zorgen doordat buurtbewoners elkaar op deze plekken kunnen ontmoeten (N3).

Verkeersveiligheid

Een ander punt wat veel nieuwkomers noemden tijdens de interviews is de verkeersveiligheid. Zij vinden dat er erg hard gereden wordt in de straten, zeker met het oog op spelende kinderen: *“Van deze wijk, wat kan er beter? Ehm... soms sluipverkeer, sluipverkeer door de door de straat, ik vind vaak heel hard gereden wordt in deze straat, ook door mensen die in de buurt wonen hoor[...] d’r spelen dan ook heel veel kinderen hier op straat, en we hebben hele mooie stukken hier voor de deur waar ze kunnen voetballen maar die bal die gaat natuurlijk altijd de straat op dus ik hou mijn hart vast, echt, dus dat eh... ondanks dat er drempels liggen wordt er hard gereden. Ja dus als dat, zou ik wel eh... dat zou ik wel opgelost willen zien.”* (N4). Er werden tijdens de interviews verschillende suggesties gedaan om dit probleem op te lossen: eenrichtingsverkeer in de straten, (hogere) drempels, wegversmallingen en extra maatregelen zoals gekleurde cirkels op straat ter hoogte van de school (N1, N2, N3, N4, N7, N8).

Parkeren

Een aantal nieuwkomers zou graag meer parkeerplekken in de straat/wijk willen zien. Zij vinden dat er door de groenstroken en brede trottoirs weinig ruimte overblijft voor parkeerplaatsen, terwijl er de wijk wel veel auto’s zijn (N1, N2, N7, N8). Een bewoner suggereert dat er bij het ontwerp van de inrichting van de openbare ruimte te weinig rekening is gehouden met de tweeverdieners onder de

kopers en huurders, en te veel met wat er mooi uit ziet op papier: *“sowieso de parkeerplaatsen, ik heb ooit begrepen van, ook van iemand van de gemeente, dat ze per woning nul komma acht parkeerplaats hebben gerekend [...] dan denk ik van oke, in een nieuwbouwwijk ehm... ja, als ik, als ik gewoon om me heen kijk heeft echt iedereen sowieso een auto, en veel mensen ook echt twee auto's, dus nou ik dacht ik had een komma vier bijvoorbeeld veel reeeler gevonden [...] maar waarschijnlijk heeft iemand op zijn kamertje gezeten en zitten tekenen en gedacht van ja, maar dit ziet er niet zo mooi uit op papier als... dit... dus ik ga dit toen”* (N8, ook N1).

De nieuwkomers die dit probleem aankaarten storen zich eraan dat zij soms zelf hun auto niet meer (enigszins) in de buurt van hun huis kwijt kunnen, en dat ook bezoekers (of dat nu familieleden of klanten van een bedrijf aan huis zijn) vaak hun heil elders in de wijk moeten zoeken (N1, N2, N7, N8). Zij ergeren zich hieraan, *“want je kan niet zeggen ik ga even heel snel boodschappen doen, als je binnen vijf minuten is de parkeerplek weg”* (N2). Er werden door deze nieuwkomers suggesties gedaan in de interviews om dit probleem op te lossen. Zo zouden de huurders in de flat aan de Wolfskuilseweg hun auto in de parkeergarage van die flat moeten parkeren (het idee bestaat dat dit nu niet kan), of zou de straat anders ingedeeld moeten worden met schuine insteekvakken en een iets smaller trottoir of minder 'bloembakken' (N1, N2, N8). Een nieuwkomer had bij wijze van voorbereiding op het interview een voorstel op papier gezet met het verzoek aan de onderzoeker om dit door te spelen naar de juiste persoon binnen de gemeente – dit voorstel is dan ook doorgestuurd naar de wijkbeheerder. Overigens benadrukten sommige nieuwkomers wel dat zij niet wilden dat extra parkeerruimte ten koste zou gaan van het openbaar groen, waaraan zij grote waarde hechten. De ruimte voor extra parkeerplaatsen zou volgens hen gecreeerd moeten worden door middel van een versmalling van de weg en het trottoir, niet door het verkleinen van de groenstroken (N1, N8). *“En dan zie ik eigenlijk niet in waarom de gemeente dat niet zou doen. Ze kunnen twee komma drie miljoen aan NEC geven, dus dan kunnen ze ook best effe een ton hierin eh...”* (N1).

Overigens zijn er ook nieuwkomers die helemaal niet zitten te wachten op nog meer parkeerplaatsen in de straat: *“Ik weet dat heel veel mensen in deze straat graag zouden zien dat een groot deel van het trottoir en speelveldjes zou worden veranderd om meer parkeergelegenheid te... te creëren. Nou daar heb ik helemaal geen behoefte aan [...] nee ik denk dan van ja, nou, d'r zijn heel veel mensen met twee auto's, echt belachelijk veel, maar ja goed dan zeggen ze ja ik heb het nodig voor mijn werk, en dan denk ik ja, ga dan wat dichterbij huis werken, dus ik heb daar niet zo'n eh... bovendien vind ik het juist ook prettig dat er veel ruimte is voor [kinderen] dat ze gewoon fietsen en spelen [...] als het om maatregelen tegen auto's gaat dan zijn mensen altijd bereid om eh... voor een ander te beslissen dat die auto dan de deur uit moet, terwijl ja, dat doe ik zelf in feite ook door te zeggen van ja jullie hebben twee auto's, waarom, en hoe zit het... maar ja, zij zelf hebben de auto nodig en het is onmisbaar en we hebben ook recht om die voor de deur te parkeren [...] kom niet aan de auto van mensen. Dat is... dat is ook wel duidelijk, ze hebben hem nodig, ze kunnen niet zonder... alle kleine dingetjes ook met de auto... boodschappen doen bij de Albert Heijn hier, mét de auto, dan moet je mij zien met [kind] op de fiets en twee tassen.”* (N4). Deze bewoners vinden de discussie over het parkeren in de straat, ook in relatie tot het toen geplande Centrum voor Jeugd en Gezin aan de Floraweg onzinnig: *“je wilt niet weten hoeveel buurtbewoners ik bij de Albert Heijn met de auto tegenkom, die gaan dus met de auto van hier naar de Albert Heijn, ik denk ja pak de fiets, weet je, dus ja maar ja maar dus die mensen daar ook, ja weet je denk ik die mensen die naar 't jeugd en gezin spreekuur komen zijn mensen uit de buurt, die moeten gewoon niet met de auto komen, dus die hele discussie snap ik niks van...”* (N6). (Dit centrum voor Jeugd en Gezin zal overigens op een andere locatie gecreeerd worden.)

Vuilnis/rommel op straat

Enkele nieuwkomers noemen ook vuilnis of rommel op straat als een ergernis, bijvoorbeeld toen zij net in de Wolfskuil kwamen wonen: *“de eerste paar weken hier in de wijk was het gewoon echt lag d'r een vuilnisbelt hiervoor. Ik dacht echt nou ik heb binnenkort of mijn hele huis vol met muizen of*

met ratten of eh... en dan ging op een gegeven moment echt, zag je mensen uit andere straten met hun auto stoppen en gingen ook nog hun rotzooi d'r bij gooien, en dat eh... dat hebben ze uiteindelijk wel van de gemeente hebben ze dat opgeruimd, zijn ze dat op komen ruimen, en eh... dat was achteraf allemaal prima geregeld, maar... dat waren wel dingen waarvan ik dacht van daar is niet zo goed over nagedacht, d'r komen mensen wonen en zet er dan containers neer of bied de mogelijkheid dat er tegen betaling dan maar desnoods containers kunnen komen, want dat was eh, ja dat was jammer.” (N8, ook N5). Anderen storen zich juist nu nog aan rommel op straat. Zij geven aan dat er (door kinderen uit de buurt) veel rommel op straat gegooid wordt en noemen hierbij openbare prullenbakken en elkaar aanspreken op gedrag als mogelijke oplossingen (N6, N8). Een nieuwkomer heeft vooral last van het vuilnis wat ingezameld wordt voor de deur van de eigen woning: “hiervoor zit een tegel waar iedereen al het vuil neerzet, en de afvalcontainers enzo. En die staat bij ons recht voor de voordeur. Dus iedereen die dumpst hier van van alle kanten ook, die dumpst alles hier voor de voordeur neer, en en ja d'r komen ook mensen die zakken van alles veel te laat, dan is die eh vuilnis...ophaal al lang weer weg, en die gooien er dan nog allemaal zakken bij dus daar ligt daar soms een halve week ligt hier voor ons de deur al dat afval te stinken en te rotten. En en eh ook die rolemmers ja die waaien om enzo ja soms liggen ze tegen ons tegen de voordeur aan. Dus dat, ja dat vind ik echt een groot nadeel” (N7).

Overig

Een laatste fysiek punt wat nog genoemd werd door een van de nieuwkomers is dat de glasvezel, die destijds net in het leven geroepen werd, niet meteen aangelegd is in het nieuwbouwgebied. Deze nieuwkomer vond dat bevreemdend, aangezien het betekent dat de straat later opnieuw opengebroken moet worden, terwijl het neerleggen van glasvezelkabels wellicht ook toen gedaan had kunnen worden.

Onderlinge sociale verhoudingen

Groepen, beleefdheid en de 'klik'

Veel nieuwkomers geven aan dat er verschillen bestaan in de omgang tussen verschillende sociale 'groepen'. De verhoudingen tussen huurders en kopers, tussen oude en nieuwe bewoners, tussen allochtone en autochtone bewoners, en tussen de oudbouw en nieuwbouw in de Wolfskuil zijn wisselend. Over het algemeen leeft men op goede voet met elkaar en respecteert men elkaar, maar echt (goed) contact tussen deze verschillende groepen komt niet altijd (zomaar) tot stand. Enkele nieuwkomers noemen de nieuwbouw een “eilandje” of “subwijkje” in de rest van de wijk (N3, N5). Een ander spreekt van een klikjesvorming: “ik kan me voorstellen dat wat nieuwe bewoners of zelfs oude bewoners toch zoiets hebben van ja, nieuwbouw of oudbouw, dat is toch... dat is toch heel heel eh anders. [...] ik heb meer het gevoel dat het meer toch wel een klikjesvorm is. He, oud hoort bij oud, en en en eh de buitenlanders bij buitenlanders en de hoogopgeleiden dan he bij de hoogopgeleiden...[...] d'r wordt gewoon met een gepaste afstand naar elkaar gekeken” (N1). Dit standpunt wordt onderschreven door andere nieuwkomers: “Dat zie je terug op zo'n eh, ik weet niet of je gisteren de Kuulse wijkfeest, dan denk ik al die mensen die achter die kraampjes staan ja dat is gewoon echt de Wolfskuil eh... kennen mekaar, altijd een beetje op dezelfde manier, qua uitingsvorm ehm... ook hetzelfde clubje zie je dan bijvoorbeeld op school, met elkaar allemaal even roken en kletsen, en eh... ja, en dan heb je de... de groep veel... veel de buitenlandse mensen zeg maar, die hier veel wonen, die trekken ook weer naar elkaar toe, dan heb je nu de nieuwe bewoners, die... ja die die ook wel allemaal een beetje op dezelfde manier denken van nou ja, we willen graag eh... staan open voor anderen zeg maar, we hoeven niet per se in Oost te wonen (lacht) dat is niet per se nodig, we vinden het ook gewoon wel leuk, dit, maar ook wel eh... ja, toch ook wel weer een apart clubje vormend. Denk ik, ja. Toch... je maakt wel contact maar het is niet zo dat eh... dat de groepen zich aanpassen op elkaar. Nee. Dus het blijft toch wel het beeld in feite drie verschillende groepen vind ik. [...] Nou ik weet niet of het idee van menging niet zou werken, want kijk zoals in deze straat, wonen ook verschillende culturen [...] het is niet zo dat wij he ehm... denken van oh daar maken we dan geen

contact mee. Het was wel, dat loopt gewoon eigenlijk hier prima [...] Ja, vriendelijk contact, ja, ik denk zolang, zolang je geen last hebt van elkaar, en elkaar gewoon respecteert, dan is er prima met elkaar te leven maar het is niet zo dat er meer ontstaat eh, of dat er niet zo snel meer ontstaat als wat je bijvoorbeeld hebt met, met mensen waar je je direct mee op je gemak voelt, of waar je de cultuur van herkent, zeg maar. Dan praat je makkelijker en dan kom je er ook makkelijker om dingen terug, maar nu is het meer in beleefdheid” (N3).

Het hebben van een gemeenschappelijke “klik”, een gemeenschappelijke interesse is, zo geeft een andere bewoner aan, belangrijk voor het hebben van sociaal contact: *“Je gaat om met mensen waarmee je iets gemeen hebt, en dat kan van alles zijn, dat kan achtergrond zijn, hobby, eh... het kan woonomgeving zijn, maar dat, er is iets meer voor nodig, het is niet zo dat je automatisch met je burens eh, dikke, dat het dikke mik is. Nee en ik heb met mensen die verderop wonen meer een vriendschappelijke contact dan met mijn rechtstreekse burens, waar ik prima mee kan opschieten, maar dat is anders” (N4).* In dat verband wordt nog wel eens een zeker onderscheid tussen vrienden en burens genoemd *“Ja, ja, ja, nee helemaal niet, geen geen persoonlijke contacten in die zin of he, nee... nee ik bedoel wel interesse maar niet... ’t zijn geen vriendinnen of vrienden van me geworden. Had ook wel gekund als er toevallig iemand uitspringt of zo, maar goed weet je ja...” (N6, ook N1, N3, N4 hierboven, N5, N7 en N8 maken wel een zeker onderscheid tussen vrienden(kring) en het contact met hun burens).* Een van hen geeft treffend aan waarin waarschijnlijk het onderscheid ligt: *“ik denk ook wel eerlijk, als hun uit die wijk zouden vertrekken, of wij, dan denk ik ook dat de kans daarna op contact dan ook eigenlijk minimaal zal zijn hoor, weet je, uit het oog, uit het hart...” (N1).* Een ander geeft aan dat het contact in de loop van de jaren, naarmate je ergens langer woont, ook wel verandert in die zin dat je min of meer de burens uitkiest waarmee je wat meer contact wil houden: *“nou het begin ehm... eh toen liepen we ook nog allemaal de deuren plat, om te kijken wat iedereen aan het doen was, en je nodigt iedereen uit op een borrel en verjaardag en op een gegeven moment ehm... maak je daar je keuzes in. Of dan denk je die ehm vind ik aardiger of die nodig ik maar niet meer uit of en dan eh, wordt het wat natuurlijker” (N5).*

Goed contact met de burens

Los van de vraag of er wel of geen hechte vriendschappen uit voort (kunnen) komen, hechten alle nieuwkomers wel (veel) waarde aan een goed contact met hun burens (N1 t/m N8). Elkaar groeten, elkaar respecteren, een praatje maken, af en toe eens langs gaan en elkaar helpen worden daarbij vaak genoemd, en ook de nieuwkomers geven aan dat ze daar veel waarde aan hechten. Het idee van een buurt waarin mensen elkaar niet kennen of niet mogen noemen enkelen van hen als datgene wat ze niet zouden willen. Met elkaar door een deur kunnen, elkaar groeten, elkaar iets kunnen vragen, een praatje kunnen maken, wordt beschouwd als iets belangrijks: *“gewoon de gezelligheid van je maakt een leuk praatje, het gaat over van alles en nog wat, en... ja en de ene buurman vind je wel aardig en de ander vind je wat minder, maar... we kunnen allemaal prima door een deur, d’r is hier niemand waarvan ik zeg van oah, gatverdamme zeg [...] dus dat vind ik wel heel belangrijk hoor, ik zou d’r niet tegen kunnen als ik hier bijvoorbeeld eh, eh, ehm... met de burens... nou ja, ruzie vind ik dan weer een heel groot woord, maar dat het is dat we elkaar een beetje eh...slecht aankijken en eh... een beetje een keer knikken” (N8, ook N1, N2, N3 noemen dit “schrikbeeld”).* Tussen andere mensen wonen, elkaar kennen en een klein beetje sociale controle in de wijk wordt ook sterk gekoppeld aan een gevoel van veiligheid (N8).

Het hebben van goed contact betekent niet per se altijd dat er sprake is van intensief contact met (alle) burens: *“ in de straat hoef ik helemaal niet... hoef ik niet met iedereen contact te hebben. Gewoon dag zeggen, is wel gemoedelijk... ” (N2).* Een van de geïnterviewden zegt het op een andere wijze treffend: *“ik hoef niet alle burens op de koffie te hebben” (N8)* en die houding lijkt bij de meer geïnterviewden te leven (N1, N2, N3, N6). Een mogelijke illustratie daarvan is dat sommige bewoners ook aangeven de privé-afscheiding die de schutting hen biedt erg prettig te vinden (N1, N4). Een

enkeling vindt die afscheiding wel erg hoog, maar geeft aan de andere kant ook toe de schutting niet op te willen geven zoals sommige terugkeerders gedaan hebben (N8).

Veel van het burenccontact lijkt buiten plaats te vinden, alle geïnterviewde nieuwkomers noemen het maken van praatjes op straat wanneer het gaat over burenccontact. Af en toe is er dan ook sprake van meer contact met de (naaste) burens, en gaan mensen bij elkaar wat eten of drinken (N1, N7, N8 noemen dit expliciet). Ook wordt de belangstelling die mensen aan elkaar geven en ontvangen, door veel mensen als voorbeeld genoemd. Dat varieert van een souvenir of vakantiekaart, tot het besteden van aandacht aan bruiloften, geboortes of gezondheidsproblemen/sterfgevallen van de burens. Het idee dat je elkaar om hulp kunt vragen of elkaars sleutel hebt is iets wat veel mensen als iets waardevols en prettigs ervaren: een goede buur is in dat opzicht beter dan een verre vriend (N2, N6, N7, N8 noemen hier voorbeelden van). Mensen met een bedrijf aan huis geven aan dat hun burens bovendien ook nog wel eens hun klanten zijn (N7).

Kinderen en contact

De aanwezigheid van meerdere (jonge) kinderen in de buurt levert ook (veel) onderling contact op, en dit wordt door de nieuwkomers met kinderen dan ook vaak genoemd als iets wat zij als positief en prettig ervaren. Kinderen brengen contact tussen de ouders met zich mee want: *“die lopen hier rond dus er wordt wel het een en ander, ja door iemand getraakteerd of of wat gedaan en dan heb je wel weer een praatje, ja”* (N5) en: *“onze kinderen in ieder geval, spelen heel leuk en makkelijk met de kinderen in de buurt en nou ja hebben wij ook als ouders wel eens contact en wordt er wel eens heen en weer gelogeed en noem maar op, dus nou ja dat is helemaal prima”* (N6). Anderen noemen het gemak waarmee je elkaar hulp kunt vragen met de kinderen of waarmee mensen elkaars kinderen soms ook even in de gaten houden of op kunnen vangen: *“ik kan prima hier binnen bezig zijn terwijl [naam kind] buiten aan het spelen is want er is altijd wel iemand die oplet, en die [naam kind] ziet, en... of, als d'r bijvoorbeeld een heel klein kindje buiten is en dan moet de moeder even wat doen, en ik zit buiten, zeg ik van oh laat maar even hier, ga jij maar even doen, weet je wel, het is... dat is gewoon, ja dat is, dat is fijn”* (N8, maar ook N3 noemt de hulp met elkaars kinderen). Hierbij gaat het in de bijbehorende voorbeelden vaak om nieuwkomers met kinderen onderling, maar dat hoeft niet, want: *“zeker die ouwe ouwe Wolfskuilers die zijn heel sociaal, die zeggen ook echt eh... weetjewel, die groeten elkaar, elkaar en mij ook weetjewel... he ons ook gewoon, zeker en ehm... dat was eigenlijk al vanaf het begin [...] Ook met de kinderen, leuk naar de kinderen toe, eh bijvoorbeeld ook he want dan waren ze best nog wat kleiner, wij vonden dat een beetje tricky of ze wel of niet alleen dan konden oversteken en eh, dan zei [naam buurtgenoot] ah joh maar wij letten allemaal op elkaar dus eh... dus daar zit wel een soort sociale controle... of sociale oog voor elkaar, dat vind ik wel leuk”* (N6). Daarnaast komen nieuwkomers die hun kinderen naar de wijksschool hebben gestuurd ook via die school met elkaar in contact (zie de paragraaf over de wijksschool op de volgende pagina).

Sommigen noemen het wonen in een gemengde buurt ook positief voor de ontwikkeling van hun kinderen, omdat ze *“down to earth”* opgroeien tussen gewone mensen (N3) en omdat ze opgroeien tussen mensen uit verschillende groepen/culturen: *“je merkt toch dat kinderen, dat zie je aan kinderen, dat ze toch op ideeën worden gebracht door elkaar, en dat kan negatief uitpakken, maar zeker ook positief. En niet dat wij het dan hier goed voordoen in de buurt, maar gewoon de combinatie, en ook echt andersom, ik vind het ook leuk eh eh... onze kinderen [...] die eten daar altijd mee, dat is niet... en wij sturen ze soms naar huis die kinderen hier. Blijven ook wel eens mee eten, maar zeggen we zo van nou gaan we eten, en dat vinden ze zo raar, dat ze naar huis moeten. En dan zit onze [kind] ook wel eens zo van ja, en ik mag daar altijd blijven, jij stuurt ze wel eens naar huis. Nou ja weet je dat is eenvoudig maar zo vind ik dan, dat vind ik leuk. Dat dat een beetje zo eh... iets van elkaar meekrijgt. [...] je kunt niet alles hebben, dus je kan wel denken van ik wil en in een prachtige buurt wonen en in een fijn huis en [...] een bepaald sociaal bewustzijn aan de kinderen meegeven, ja dat kan dus niet allemaal. Je kan niet eh... midden in de Hazekamp wonen in een*

prachtig groot huis en dan af en toe een keer door de Wolfskuil of het Willemskwartier fietsen om te laten zien dat het ook anders kan..." (N6).

Maar dat wil niet zeggen dat er nooit angsten of problemen met de kinderen spelen. Enkele nieuwkomers noemen overlast van jongeren met een buitenlandse achtergrond als een probleem: *"ja ik moet zeggen hierachter dat we ooit ook nog wel eens problemen hebben met onze kinderen met daar eh... met de buurt hierachter. [...] Dat eh... als ze hier bijvoorbeeld naar achter toe gaan hebben ze nogal eens problemen met Turkse groepen zeg maar. Jongeren. [...] ze worden uitgescholden of eh... of ze nemen de fiets af en zo en dan mogen ze dan niet meer weg enzo, ze mogen niet door de straat heen want dat is hun straat en en en eh scheldpartijen ja en nou willen zij niet meer hier naar achteren toe. [...] ik heb een keer gehad toen waren ze met de fiets waren ze weg en toen kwamen ze niet meer terug. En toen stonden ze een stond verderop en hadden die Turkse kinderen hadden hun fiets afgepakt en daar waren ook groten bij, een jaar of vijftien zestien en toen lieten ze hun daar niet meer weggaan. Die fiets hielden ze vast enzo, en toen waren ze een beetje bang geworden enzo, ja dus eh... dus hier willen ze nou absoluut ook niet meer gaan spelen. [...] dat is lastig ja. En in, d'r zit ook hartstikke aardige lui hierachter die we gewoon kennen enzo, maar d'r zitten een paar van die groepjes die ja, ja... [...] Dat is lastig. Want ja je moet ook altijd een beetje voorzichtig, je zit hier midden in de wijk en eh als je daar weer problemen krijgt is ook weer heel lastig dus..." (N7).* Een ander noemt hetzelfde probleem en is op dit punt ook wel eens bezorgd over de toekomst: *"ik zie wat kinderen hier in de directe buurt die ouder worden die soms brutaal zijn, eh laat op straat zijn, daar heb ik geen, ik bedoel daar kan ik niks van zeggen vind ik ook, ik bedoel dat moet iedereen lekker zelf weten, maar hou het gewoon wel een beetje rustig. [...] ben wel benieuwd hoe dat gaat als de kinderen ouder worden [...] de kinderen die hier wonen, die buitenlandse kinderen, veel, ja die zijn echt hele dagen op straat. Die zijn een hele och, nou toevallig gaan ze op vakantie naar Marokko en zijn ze vier, vijf weken weg, maar als ze niet gaan, dan zijn ze vier of zes weken, de hele zomervakantie, thuis en op straat. En dat is wel anders dan, ja dan wij dat doen en zoals ik dat ken. En dat heeft ook wel te maken met van hoe je dat, hoe kinderen zich dan ontwikkelen [...] Dus dat vind ik wel 'ns spannend." (N6, ook N3).*

Wijkschool (de Wieken)

Een aantal geïnterviewde nieuwkomers vertellen ook dat ze in de schoolkeuze voor hun kinderen een hele bewuste keuze hebben gemaakt. Een deel heeft hun kind(eren) naar de wijkschool gestuurd, anderen hebben dat juist heel bewust niet gedaan. Welke keuze zij ook maakten, uit hun verhalen blijkt dat het meestal geen lichte keuze was, maar een hele spannende, want: *"t stond bekend als zeer eh, nou mensen kwamen daar geeneens naar binnen die ontweken de school omdat ie alleen maar vol met zwarte kinderen zat. Ze gingen niemand ging daar naar binnen, terwijl ik ging naar binnen en ja, dat is dus ook wie ik ben, ik zie geen zwarte kinderen, ik zie kinderen dus, terwijl het eigenlijk wel een hele zwarte school is (lacht) en ik ook wel hele andere dingen zie, ik zie alleen kinderen. Dus ehm, maar ik zag wel dat het onderwijs goed was, kleine klassen, van die visie uit ben ik ook mensen gaan eh ronselen om ook naar binnen te gaan en het kind er ook naar school te..."* [Interviewer: "jaja, actief benaderen..."] *"actief benaderen van van... ja van de Nederlandse, hoogopgeleide mensen om daar ook naar binnen te laten gaan" (N5).* Ook andere ouders geven aan hun jonge kind(eren) als een van de eersten juist naar de wijkschool te hebben gestuurd (N1, N3, N4, N8). Een van hen geeft aan dat hier in de buurt ook wel naar gekeken werd: *"[naam kind] was een van de eersten uit de straat die daar heen ging en ook een van de oudste kinderen in de schoolgerechtigde leeftijd, dus d'r werd ook heel erg gekeken van wat gaan zij doen want het was een zwarte school, he zo'n zo noemen ze dat dan, en nu merk je ja, mensen zien dat dat goed gaat, dat dat leuk is, het is trouwens een geweldige school..." (N4).*

Voor de een was de keuze gemakkelijker dan voor de ander, maar de meeste geïnterviewde nieuwkomers die hun kind naar de wijkschool stuurden geven wel aan dat zij dit als ouder wel spannend vonden en vinden, hun kind op de (zwarte) wijkschool: *"je zoekt een stuk herkenning en,*

en als je op een school komt en je ziet alleen maar kinderen, en met name de generatie van de ouders zit dat probleem hoor, ik heb dat zelf ook gehad, je ziet kinderen die je niet kent en die allemaal van een andere cultuur afkomstig zijn dan de jouwe, dat is even wennen. Maar het zijn gewoon kinderen, ze zijn net zo leuk en vervelend als je eigen kind, alleen ze hebben een andere achtergrond en... als je merkt dat dat met je kind daar goed gaat, en dan nou ja, het onderwijs is goed, en eh... en je zit... je hebt een school zo vlakbij, he, ik bedoel je moet je wijk ook een beetje maken. Dus eh... ja die school begint nu eh, grijzer te worden om het zo te zeggen, meer een afspiegeling van wat hier in de buurt allemaal aan mensen woont, want veel, ja veel blanke gezinnen die trokken met hun kinderen naar de Lanteerne, en... ik heb ook diverse malen te horen gekregen van heb je je al ingeschreven want dat is dé school." (N4). Een van de nieuwkomers geeft ook aan wel eens bang te zijn (geweest) dat deze schoolkeuze misschien niet goed was voor de ontwikkeling van de kinderen: "ik heb d'r wel lang eh... momenten gehad dat ik dacht van nou voor mij had ik dat niet moeten doen. Ja en dan ligt het meer aan de populatie en ook ehm... mja... het idee van oh weet je wel, krijgt mijn kind wel eh voldoende aandacht of komt, zouden ze niet meer uit het kind halen als je meer kinderen met vergelijkbare achtergronden hebben [...] heel veel kinderen uit de buurt gaan daar naar school, dus dan denk ik wel van ja, ik zou toch eh... wel moeite hebben als mijn kind straks echt midden in de Wolfskuil met al die straatjes waar ik zelf me niet zo thuis voel als ik daar dan mee eh... weetjewel voor de deur zou hangen" (N3).

Onder de geïnterviewde nieuwkomers zijn ook ouders die hun kind(eren) niet naar de wijksschool hebben gestuurd. Over het algemeen waren dit kinderen die wat ouder waren en al naar een school in een andere wijk gingen, die goed beviel (N2, N6, N7). Een van hen is juist in de Wolfskuil komen wonen omdat hier een huis te krijgen was wat niet al te ver van de ooit gekozen school voor de kinderen lag: "nou eigenlijk was het zo, wij hadden daar die school gekozen, wij wouen per se naar die school, en toen zeiden we dan zoeken we daarna nog wel een woning daar in de buurt. Daarom daarom zijn we eigenlijk ook een beetje deze richting gekomen" (N7). Een andere nieuwkomer geeft aan destijds getwijfeld te hebben om van school te wisselen en de kinderen alsnog in de Wolfskuil naar school te sturen, maar dit uiteindelijk toch niet gedaan te hebben.

Andere nieuwkomers hadden in eerste instantie ook een andere school gekozen, maar hebben zich wel laten overtuigen door de school en door andere burens met kinderen om hun kind(eren) toch naar de Wieken te sturen: "Nou, ik zal je vertellen, wij hadden [naam kind] ingeschreven op een andere school [...] dat kwam, gewoon heel eerlijk, witte school, ehm... [...] en montessori-onderwijs en dat wilden wij eigenlijk. Want in de oude wijk zat die eigenlijk dicht in de buurt, montessori-onderwijs. Toen heb ik me eigenlijk eh... door een buurvrouw heb ik me eigenlijk laten overhalen om toch eens naar de Wieken te kijken. [...] Dus eh... nou toen ben ik toch maar eens gaan kijken, ja in de klas gaan kijken, ook eens naar die mixen gaan kijken en daarop, en ook gewoon kijken van nou hoe staan ze he, tegenover eh, tegenover die mixen zelf, ehm... eigenlijk gewoon ja, zat ik dus verschillende vragen, toen had ik eigenlijk gewoon zoiets van nou, het is toch hierachter, de meeste kinderen zitten op die school, eh na een paar gesprekken had ik toch een goed gevoel, ik denk nou, doe het maar. Dus en daar ben ik heel erg over tevreden [...] Het is voor de aansluiting van de kinderen ook gewoon heel belangrijk, dat ze toch aansluiting hebben met de met de buurt, en eh... ja, je moet er een beetje vertrouwen in hebben, vind ik dan, ik bedoel... [...] en dat is ook weer, als wij een keertje eerder weg moeten, je kunt [naam kind] altijd wel even naar de buurvrouw brengen of zo, die [naam kind] dan even meeneemt. Ja." (N1).

De geïnterviewde nieuwkomers die hun kind naar de wijksschool hebben gestuurd zijn daar inmiddels erg blij mee. Een nieuwkomer geeft aan er wel moeite mee te hebben gehad dat er in het begin nog maar weinig rekening gehouden werd met tweeverdieners: "en dan merkte je dat ook wel vanuit de school hoor, dat ze bijvoorbeeld, dan hadden ze dus een eh... een studiedag, plotseling bedacht en dan hadden ze gewoon zoiets van oh ja, oh ja, dan zijn die kinderen gewoon vrij, dus dan riep je als werkende ouder ehm hallo, weet je wel (lacht) ja en zo snel en dat oh oh, nou dan eh, dat was het

eerste jaar dat wij er zaten, hadden ze dan voor twee kindjes toch maar 'ns een eh... klassenassistent geregeld want ja dat konden ze toch eigenlijk ook niet maken, maar het zat gewoon niet in hun systeem [...] En dat is dan ook in de BSO, heel veel scholen hebben al BSO, dat hebben zij dan ook nog niet... want ze hadden wel een soort van kinderen na schooltijd toch een beetje bezig houden principe, maar dat was gewoon eh... onvoldoende. Ja en nu is dat, begint dat ook te komen, dat ze het idee hebben van ja, we moeten daar wel wat mee want we krijgen steeds meer werkende ouders [...] steeds meer vraag, dus we moeten daar wel op inspelen. Dus ik vind dat ze nu eh... ja dat het nu beter... klopt zeg maar" (N3). Waar de school verandert, verandert ze wat deze ouder betreft dus ten goede. Dat geldt ook voor de transformatie van de Wieken naar een Daltonschool: "dat is zo wel een mooie vorm... want juist omdat je te maken hebt met een met een... een volkswijkje, waar eh ook kinderen zitten die... ja die die wat meer aandacht nodig hebben, is daar in dat, in die schoolvorm ook aandacht voor, want de een kan gewoon sneller gaan dan de ander. Dus zo komen ze ook tegemoet zeg maar aan het nieuwe wijkje. Ja, dus het past wel heel mooi." (N3).

Over het algemeen zijn de geïnterviewde nieuwkomers blij met hun keuze voor de wijkschool,. Ook al vonden ze het in het begin een spannende keuze, sommigen zijn echt helemaal om: *"waar bij mij wel een angst zat, ik weet niet of die voor jou belangrijk is om te weten, is ehm... de schoolkeuze. Ehm... wij gingen hier wonen en ik had zoiets van oeh, weetjewel, dat is wel een hele donkere school, en echt heel veel buitenlandse kindjes en ik heb echt niks tegen buitenlanders, absoluut niet, maar... ik had zoiets van ik vind toch wel tachtig-twintig, en dan tachtig allochtoon en twintig autochtoon, nou, vind ik toch wel [...] uit verhouding. Daar voel ik me niet lekker bij. En... dat heeft bij mij in het begin wel eh ook onrust gegeven, om hier te wonen, omdat ik eigenlijk ben ik ook wel voorstander van dat je een kind gewoon in de wijk naar school moet doen, dat is gewoon het makkelijkste en het prettigste voor het kind en... ik heb daar heel lang over nagedacht, en toen kwamen wij op de dag dat wij hier de sleutel kregen of in die week, was er ook een open... open week op school, en toen ben ik eens naar binnen gelopen zo van nou eens kijken hoe het daar d'ruit ziet, ja en dan kwam ik in zo'n warm bad terecht, dus dat was eigenlijk binnen een seconde was mijn gevoel van he? Hier gaat ie gewoon naar toe! En dan toen natuurlijk nog wel wat gesprekken gehad, en eh... ja en dat is echt een keuze geweest daar ben ik zo blij om en en [...] vanaf dat [naam kind] op school zit daar, ehm... en ik zie dat het goed gaat, woon ik hier ook heel prettig. Omdat dat eigenlijk nog wel mijn angst was, zo van hoe gaat dat uitpakken, en, ja, ja dat is gewoon echt heel erg fijn, en eh... ja, en ik kan nu eigenlijk al, kan ik een beetje boos worden op de mensen die dan gaan twijfelen van ja nee ik weet niet of ik mijn kind wel daar naar school doe hoor [...] daar kan ik echt een beetje zoiets denken, een beetje geïrriteerd om raken, want... je hebt toch ook gekozen om in deze wijk te wonen?" (N8, ook N3 geeft aan nu de kinderen gelukkig lijken te zijn op school pas echt met een gerust hart in de Wolfskuil te wonen).*

Voor deze nieuwkomers speelt de school van hun kinderen in die zin een grote rol in hun verbondenheid met de wijk. Een van hen noemt de school dan ook: *"een belangrijk eh... verbindingspunt. Ja. En dat merk ik nu dus heel, in wat ik ook al zei, als je dan gewoon door de wijk loopt, he, hee, weetjewel, en dan is het ook echt eh, dat je anders misschien ook wel gedag zegt maar nou is he oh ja, herkenning [...] ook een keer, was ik [naam kind] kwijt, want die was al vooruit gefietst, en toen was ik aan het zoeken en toen was ik, toen kwam d'r ook zomaar een Turkse mevrouw uit 'zoek jij die en die?' weetjewel (lacht), ik dacht he ken ik die? Wat grappig, want die kende dan blijkbaar [naam kind] wel. Dacht ik oh ja, zo werkt het dus ook. [...] En wat dan weer wel grappig is, bijvoorbeeld de school heeft veel aandacht besteed aan eh... aan juist die groep door ook het suikerfeest te vieren, dat gaan ze nu dan op school ook doen, he, hebben ze helemaal in de nieuwsbrief leggen ze dan uit wat dat is, en dan op de dinsdagochtend nemen al die ouders dan wat lekkers mee, dan mogen ook de Nederlandse ouders even he, als ze willen wat lekkers meenemen, mogen ook eh... (lacht) [...] Ja meedoen, mogen ook mee eten enzo en dan eh... denk je ook van ja, dat is dan wel weer heel grappig, dat soort dingen eh ik bedoel daar is die school dan ook wel weer het*

middel voor. En ook met het Kuulse wijkfeest zie je dat, is de school toch wel een beetje het middelpunt van het gebeuren” (N3, dit laatste wordt ook door N1 genoemd).

Een aantal nieuwkomers is (inmiddels) dan ook actief in of voor de school en flyert om nieuwe leerlingen binnen te halen (N4 en N5 noemen dit expliciet). Zij zijn enthousiast over de school, juist dankzij de gemengde leerlingenpopulatie: *“’t is fijn wonen hier, ’t is echt eh, ik denk dat het een oed idee is geweest en en ik [...] ik denk echt dat het eh... ja voor mijn gevoel ook met name voor vanwege de school, daar zie ik het gebeuren, dat ‘t ‘t mengen, en ‘t ‘t eh... het oude en het nieuwe combineren tot iets helemaal nieuws, dat dat echt kan en dat dat eh... ja, dat dat een positief effect heeft. Daar ben ik echt van overtuigd” (N4, ook N1 noemt het waardevol dat de kinderen leren met andere culturen om te gaan). Dit enthousiasme wordt ook opgemerkt door een enkele nieuwkomer die de kinderen wel naar een andere school stuurde (N6), en volgens de betrokken ouders heeft hun inspanning ook effect gehad: *“de school heeft een andere naam gekregen, of... en mensen gaan daar kijken. Mensen gaan naar binnen. En dat was voorheen niet. Voorheen kwam er geen, niemand over de drempel. En nou komen mensen op kijkavonden, of kijkdagen, komen mensen naar binnen, of dan... wordt ook drukbezocht.[...] En dan maken ze een kritische overweging en terwijl, daarvoor was het op eh... op oordeel. Werd geneens gekeken. Dus dat is al een heel verschil. En dan zien ze ook wel dat het prettig is, of dat de sfeer goed is, en dan gaan... en het is dichtbij, en dan kiezen ze misschien wel voor die school omdat er ook vriendjes heen gaan, maar dan dan wegen ze het af in plaats van het niet meenemen, het totaal niet meenemen in de keuze. En dat is al een eerste stap, vind ik zelf, als mensen... ja het al afwegen” (N5).**

Een interessante tegenstelling met de teruggekeerde bewoners, die liever niet zien dat de Wolfskuil ‘het nieuwe Bottendaal’ wordt, is dat een van de nieuwkomers juist wel graag wil dat de Wolfskuil het nieuwe Bottendaal wordt, en dit op de school al ziet gebeuren. Deze nieuwkomer ziet Bottendaal dan ook niet als een yuppenwijk, maar juist als een leuke gemengde wijk die heel erg gewild is *“omdat het zo gemengd was en en daar woonde van alles, van jong tot oud, buitenlands, Nederlands, gestudeerd en [...] alles door elkaar. En eh... jaren daarvoor was dat niet zo. En mij is verteld door bewoners daar dat dat ook een beetje met de nieuwbouw daar gekomen is, en dat dat is gegroeid, en ik heb eigenlijk... ja de de hoop en, maar ook wel een beetje het idee dat dat hier ook zou kunnen gebeuren... omdat het een combinatie is geworden van ja, nieuwe mensen, import, zogezegd, oude mensen, eh dat wil zeggen mensen die hier al woonden [...] dus ik hoop een beetje op op op iets nieuws, en ik denk ook dat dat het doel geweest is van de gemeente destijds, om de boel een beetje op te schudden hier [...] Aan de school kan je een beetje dat, ja wat ik dus dat gevoel van Bottendaal dat ik heb, van alles loopt door elkaar, aan de school kun je dat, begin je dat te zien. Alles door elkaar. En dat vind ik eh, ja dat vind ik heel erg plezierig, ja. Ja. Dus ja, dat is Bottendaal voor mij, alles door elkaar” (N4).*

Contact met “oude”/“echte” Wolfskuilers

De nieuwkomers maken een zeker onderscheid tussen zichzelf en terugkeerders in de nieuwbouwwoningen of andere Wolfskuilers die in de ‘oudbouw’ wonen, want: *“ik ben geen echte Wolfskuuler, he” (N6). Enkele typering van nieuwkomers van de oude/echte Wolfskuilers zijn: “de Wolfskuil is natuurlijk een oude volkswijk, he met veel eh... met arbeiders, veel uitkeringsgerechtigden, veel buitenlanders” (N1); “laagopgeleid, eh... wel met op zich een goed hart, denk ik, maar ehm... niet al te beschaafd” (N4) en “’t zijn wel gewoon eh... hart op de tong eh lui, ja. [...] dat vind ik wel lekker gewoon. Gewoon zeggen wat je vindt, klaar, hup” (N3).*

Sommige nieuwkomers vertelden in het interview dat zij zich goed voor kunnen stellen dat de sloop en nieuwbouw voor vertrekkers of terugkeerders; en voor andere “oude” Wolfskuilers in het algemeen, ingrijpend moet zijn geweest: *“ja en kijk mensen die hier woonden, die het hier altijd naar de zin hebben gehad, als, ik kan me voorstellen dat het daarvoor... dat het nogal ingrijpend is... om je eigen buurt waar jij het naar je zin hebt van buitenaf opgelegd eh... gesloopt zien te worden. Dat*

dat... ja dat heb ik me wel gerealiseerd" (N4). Hoewel geen enkele nieuwkomer aangaf zich onwelkom gevoeld te hebben, hebben sommige nieuwkomers wel eens gemerkt dat sommige terugkeerders een beetje moeite hebben (gehad) met alle nieuwe mensen in de buurt en de verandering die dat met zich meebrengt: *"dat merk ik ook aan de mensen kijk dit is wel van ons he, want... ja en ehm... ja en daar mag je niet aankomen, zo eh [...]"* *"Wij zijn de vreemdelingen en dat is ook wel eens gezegd zo, zo eh... [...]"* ik merk wel wij tegen zij, dat gebeuren." (N5) Ook anderen geven aan dat zij wel eens in het begin een stukje wij-zij tegenstelling hebben gevoeld (N4, N8). Sommige 'oude Wolfskuilers' clusteren volgens een van de nieuwkomers ook wat te veel bij elkaar, en *"als ik daar zelf van tevoren zeggenschap over zou hebben gehad dan zou ik dat uit elkaar getrokken hebben. Dat is misschien heel flauw maar... gewoon dat eh... de wijk is van ons gevoel, dat... dat blijft dan heel erg sterk eh... niet zozeer bij de allochtone he, maar wel bij de autochtone Kuulers, ehm... dat blijft dan te sterk heersen denk ik"* (N4). Ook andere nieuwkomers geven aan moeite te hebben gehad met een zekere 'clustering' van groepen bewoners. Zij hadden graag meer menging van nieuwkomers en terugkeerders/oude Wolfskuilers gezien, en juichen een opknabbeurt van/de verkoop van woningen in het "oudbouw"-gedeelte van de Wolfskuil dan ook toe (N1, N3, N5).

De nieuwkomers die een wij-zij tegenstelling ervaarden hebben zich dit overigens niet persoonlijk aangetrokken, maar vertrouwden erop dat het ijs vanzelf wel zou breken: *"ik bedoel dit is mijn huis, dit is mijn wijk ook, en eh nou ja, wij zijn gewoon anders"* (N4) en *"Nee, nou ja weet je, dat moet je dan gewoon maar accepteren en denken als ze me kennen vinden ze me of aardig, of niet..."* (N8, ook N5 gaf dit aan). Een nieuwkomer vertelde dat het ijs opeens brak wanneer de 'oude Wolfskuiler' iemand kende die ook een bekende van jou is (N8). Een andere nieuwkomer zegt over het onderlinge contact het volgende: *"die klik is er met ja, autochtone mensen die hier vroeger woonden eh bijna niet. Nee. En terwijl ik met sommigen heel gezellig kan praten [...] als je deugt dan is het ook ok, maar kom niet met kritiek."* [Interviewer: En als ze je niet aardig vinden dan merk je het?] *"Ja, nou ja, dan neger, dan zullen ze je denk ik negeren, maar als je stug volhoudt en gewoon normaal blijft groeten, dan... dat wordt wel op prijs gesteld. Ik denk ook wel dat ze dat dat... dat ze het goed vinden in principe dat onze kinderen [...] daar naar school gaan, dus dat ze zien van nou ja, dat zijn blijvertjes... (lacht) [...] maar... echt vrienden zullen we nooit worden. Nee. Dus 't contact kan eh, kan ja... oppervlakkig goed, maar we komen niet bij elkaar over de vloer. Dat hoeft ook niet, maar... zo is het..."* (N4). Deze nieuwkomer gaf aan ook wel eens een aanvaring te hebben gehad met een teruggekeerde bewoner die het niet op prijs stelde om aangesproken te worden op overlastgevend gedrag: *"voor hen is 't gewoon van ja, als ik, als je het niet met me eens bent dan sla ik je op je bek, of weet ik het wat, en en... ik denk dat zij zo zijn opgegroeid en misschien bedoelen ze het niet eens letterlijk, maar gewoon kom niet aan hen of aan hun leven, laat ze met rust. Ja, nou ja, dat zouden wij dan van onze kant ook graag willen zien. Dus nee, het is niet zo dat je, door hier te wonen, eh... krediet hebt of zo, en ook niet als je gewoon vriende, want daarvoor waren we vriendelijk, we maakten een praatje, ik bedoel we lieten ze nooit links liggen, maar daarmee bouw je dus niet... dat krediet op wat je misschien dan met anderen wel zou opbouwen"* (N4).

Enkele nieuwkomers noemden in dit verband ook mensen die zij kenden, die van een nieuwbouwwoning naar een woning in de oudbouw verhuisd zijn, omdat zij zich in het nieuwbouwblok kennelijk niet op hun plek voelden: *"die kwamen uit de Wolfskuil, maar die zijn verhuisd naar een straat verderop, een oud huis, want dát was de Wolfskuil. En niet dit... [...]"* Die zijn hier gaan wonen en van daar weer teruggegaan naar het oude deel, omdat ze ja, dat... ja, heel apart was dat, maar ja, ze zochten hier ook zelf weinig contact" (N4). Een andere nieuwkomer geeft aan wel begrip te hebben voor deze keuze: *"ze misten daar heel erg de gezelligheid die ze vroeger in het oude gedeelte hadden. [...] toen zagen we ze in een keer met een bord te koop, dus ja, zo weinig contact had je dat je in een keer het bord zag staan, en toen kwam ik ze wel tegen op straat en ja dus dan ben ik ook wel zo van, ik zeg van goh, ik zeg ik zie dat jullie het huis te koop hebben staan, je hoeft het me niet te vertellen maar mag ik toevallig vragen waarom? [...]"* ja zei ze, dat mag je vragen, eh... dat is eh... ja omdat wij echt... wij hadden zoiets van nou... in ons oude vertrouwde buurtje en

nou en ze zegt ja, ik woon hier gewoon echt allemaal met mensen waar ik gewoon eigenlijk echt helemaal niks mee heb en en... ik mis gewoon 't 't gezellige [...] Ja, en dit was natuurlijk ook wel een een een wijk, voordat eh de nieuwbouw kwam, die gewoon heel close met elkaar was en ja, en... mensen moesten gewoon gedwongen weg, dus ik kan me wel voorstellen als dan een plukje nog terug komt, ja die missen toch wat gezelligheid laat maar zeggen van wat ze voorheen misschien wat meer hadden omdat het meer ons kent ons was. En het is, dat is nu gewoon wat minder. Ja, dus ehm... ik snap, ik snapte het gevoel wel... maar, ja, het is wel, het is wel jammer" (N8).

Verder vertelde een van de nieuwkomers in algemene zin wel eens een zeker ongenoegen te hebben bespeurd onder teruggekeerde bewoners ten aanzien van alle sociale veranderingen in de buurt: *"Ja ik hoor wel, die oude bewoners, of een aantal daarvan, die vinden het echt ongezellig geworden, die vinden dat het vroeger veel leuker was, ook veel meer saamhorigheid en [...] ook praktisch meer contacten, ehm... en dat het inderdaad eh, ja dan krijg ik weer zo'n buurman bij die kan geen Nederlands en dan loop ik ernaar toe en dan zeg ik goh buurman, zegt ie ja ja ja, maar ja ik kan er geen gesprek mee voeren, dus dat vinden ze dan jammer, echt. Weet je dat is geen, niet in die zin discriminatie, of wat dan ook, maar gewoon [...] hij wil graag contact dan, en en die aansluiting missen zij dan. [...] In het tweede deel [de 'oudbouw', red.] zitten mensen wel veel meer buiten en is veel meer eh onderling contact denk ik. [...] en dat was voorheen hier ook, want naah daar snappen ze niks van, dat iedereen hier maar in zijn eigen tuin gaat zitten achter, ja dan zegt er eentje dan ben ik dat ook maar gaan doen, want ja d'r zit hier niemand buiten. Ja. Echt totaal ongezellig. En dat vind ik op zich, dat snap ik ook wel, ik vind het ook wel leuk want hier, ja aan deze kant wonen [enkele] oude gezinnen zeg maar, en die zoeken elkaar wat meer op, zitten ook veel in de zomer buiten, en als ik dan met de kinderen buiten ben ja dan maak, dan is er al gauw zo'n praatje en ik snap ook wel, dat is leuk [...] ik bedoel ik hoef er niet bij te gaan zitten, maar zo'n praatje is prima" (N6).*

Het idee van voor het huis zitten met een biertje in de hand en een ontbloot bovenlijf bij de mannen iets is wat sommige nieuwe bewoners wel enigszins afschrikt: *"en dan zegt eh mijn [kind] 'waarom zit die daar altijd met zijn blote buik buiten?'" (N6, ook N8).* Aan de andere kant geven een aantal nieuwkomers aan dat ze de voortuintjescultuur ergens ook wel gezellig vinden. Zij vertelden zichzelf er min of meer op te 'betrappen' dat zij, vooral in de zomermaanden, ook wel regelmatig voor het huis met burens buiten staan te kletsen, op een van de muurtjes voor de huizen gaan zitten en/of zelf een plek voor hun huis hebben gecreeerd waar ze op kunnen zitten (N1, N3, N6, N8). Dit noemen ze dan meestal met een knipoog: *"je zou hier gewoon om een uur of eh... zes eens langs moeten fietsen, dan zie je dat iedereen hier buiten staat... (lacht) dat is echt ongelooflijk, dan denk je van nou dit is nog erger dan bij de ouwe Wolfskuil (lacht) daar zitten ze allemaal op het muurtje en eh... ja. Dat is echt wel [...] Nee maar dat dat is wel grappig want ja dat geeft wel eh... geeft wel veel gezelligheid" (N3, ook N6 en N8).* Overigens zijn er ook nieuwkomers die wat minder hebben met 'alles op straat doen' (N5).

Het idee bestaat sommigen eveneens dat de "oude Wolfskuilers" ook onderling veel (meer) contact hebben dan nieuwkomers onderling (N5, N6, N7, N8): *"Het is wel zo, moet ik wel zeggen hierbij, bij de, bij de nieuwbouw, ehm... eh... dat de mensen misschien wel wat minder toegankelijk zijn dus eh... je belt aan en je.. mag voor de deur blijven staan [...] dat ik ook wel zoiets heb van dat ik vaak ook de oud, oud-bewoners inderdaad... dat ik, dat ik dat wat gezelliger vind, dat het lijkt alsof die wat gastvrij zijn [...] ik denk dat dat hier het nieuwe gedeelte meer echt burens zijn, en dan ook wel... over het algemeen gewoon goeie burens, maar dat het in het oude gedeelte echt wat meer vriendschappen zijn [...] Kijk als ik, als ik een verjaardag heb, even een klein voorbeeld, dan nodig ik [...] wel een paar burens uit [...] maar dat is ook puur omdat het de burens zijn, [...] maar... in het, in het oude gedeelte, ja als daar een feestje gegeven wordt, dan dan... (N8).* Ook het idee dat mensen over het algemeen op vriendelijke voet met elkaar staan ondanks alle onderlinge verschillen wordt als iets positiefs beschouwd: *"maar goed ik cultiveer dat misschien ook een beetje, omdat ik veel in de Hazekamp kom [...] daar is het ook en soms ook een praatje en en noem maar op, maar daar zijn ze het zo enorm*

met elkaar eens, want daar weetjewel, het is eh meer ehm... allemaal van het ja he, van hetzelfde, ja en dan is het ook wat ehm... Hier is het echt wel meer... zonder ondersheids des persoons... en dat vind ik wel, het is gewoon in die zin wel echt heerlijk op die manier [...] nou ja weet je is ook een vooroordeel, want het verrast me dan weer, want dan ben ik terwijl ik denk van denk ik ja waarom zou ik nou denken dat ze dat niet zouden doen” (N6).

Contact met bewoners met buitenlandse achtergrond

Net als “oude Wolfskuilers” worden ook mensen met een buitenlandse achtergrond genoemd als een aparte groep in de wijk (N1, N3, N4, N7 en N8). En hoewel men zich soms kan ergeren aan het gedrag van kinderen met een buitenlandse achtergrond (zie het stuk over kinderen en contact op pagina 10-11), wordt er veelal positief gesproken over het onderlinge contact, zowel tussen de kinderen als ouders onderling. Natuurlijk zijn er verschillen, bijvoorbeeld wanneer je naar de voortuinen kijkt: *“kijk ik vind soms de aanblik jammer, en het is wel zo, maar dat is niet, dat eh... buitenlandse mensen [...] hebben echt een andere tuinbeleving zal ik maar zeggen, dus die leggen er allemaal stenen neer, dus dat vind ik jammer, maar hadden daar meer eh ik bedoel ook een hele hoop ouwe Wolfskuilers leggen d'r ook gewoon alleen maar stenen in, dus daar zou ik niet mee geholpen zijn zeg maar (lacht) Ja weet je dus dat vind ik gewoon jammer, maar dat is gewoon maar heel oppervlakkig hoor, van wat je ziet”* (N6, ook N3 geeft aan het idee te hebben dat mensen met een buitenlandse achtergrond hun voortuin graag bestraten).

Er lijken op basis van de verhalen sterke verschillen te bestaan tussen nieuwkomers onderling in hun contact met buurtbewoners met een buitenlandse achtergrond. De een heeft veel contact met mensen met een buitenlandse achtergrond; de ander weinig. Voor sommigen nieuwkomers is het niet eens onderwerp van gesprek: zij hebben contact zonder zich druk te maken over welke achtergrond dan ook. Sommige nieuwkomers hebben het idee dat veel vrouwen met een buitenlandse achtergrond de taal slecht beheersten en/of teruggetrokken leven. Zij noemen vooral het elkaar vriendelijk gedag zeggen op straat en af en toe een praatje te maken *“want ja dat is ook een beetje wat he, wat je natuurlijk zelf doet, want ik merk hier zo’n mevrouw die woont hier [...] verderop dat is een mevrouw die, nou volgens mij, vrij geïsoleerd leeft met haar gezin, en dat is volgens mij een Turkse mevrouw, ja als ik daar langs kom en ik zie haar dan zeg ik altijd goeiedag en zij zegt dan ook altijd goeiedag, en ik weet niet, misschien dat ik het dan ook net effe wel als eerste zeg en ook ik bedoel ben lang niet heilig daarin, is meestal ook een klein kindje bij dus meestal he hoi of zo, nou dan zeggen ze ook altijd wat terug”* (N6). De contactmomenten die er zijn worden positief benoemd in de interviews, het is vriendelijk maar kennelijk oppervlakkig contact: *“het is meer dat je mekaar vriendelijk gedag zegt ja maar niet eh...ik ga daar niet direct eh op de koffie of zo, dat is het ook weer niet [...] ik merk het ook op school, dat die menging ook maar heel sporadisch plaatsvindt, terwijl je zou kunnen denken kleine school, je hebt als ouders met elkaar te maken, ik bedoel eh ik denk wel dat mensen met elkaar... praten die je wat beter kent he, dus bijvoorbeeld een Turkse moeder met... daar praat ik ook wel vaak mee, bijvoorbeeld gewoon even iets gemeenschappelijks of iets over de kinderen, maar zodra je in de hal ben en er zit gewoon een groepje Turkse ouders, Turkse moeders met elkaar te kletsen heb ik toch niet de neiging om te denken zo daar ga ik eens lekker tussen zitten. (lacht) Dus... ja... ja ik weet het niet dat is misschien eh...”* [Interviewer: Is dat dan ook een taalbarrière? Want ik kan me voorstellen dat als de Turkse moeders onderling Turks praten dat je dan ook daar niet zo snel bij gaat zitten of...?] *Ja, ja, nou je voelt je bijna een beetje bezwaard of zo [...] ja ik weet niet het is toch altijd een bepaalde beleefdheidsvorm, he ik bedoel eh... zelf doe je moeite om dan de taal zo duidelijk mogelijk te spreken en te begrijpen wanneer zij het wat moeilijk begrijpen, dus dus zo is het al... en andersom is het ook dat zij eh... extra vriendelijk doen, denk ik ook, om ja weet ik veel om gewoon vriendelijk, om gewoon aardig gevonden te worden of zo (lacht) ik weet het niet, maar dat is gewoon een bepaalde beleefdheid en niet van oh ja wij vormen een, dat is niet zo, nee [...] als ik bijvoorbeeld mijn [kind] met een Turks [kind bevriend] is, en kom je op elkaars verjaardag of eh die moeder vraagt dan aan mij iets over wat gaan ze nou precies doen met gym, of*

weetjewel, zo dat, dat zou je met iemand anders ook kunnen hebben, dat maakt dan niet uit of je dan..." (N3).

Taal speelt voor deze nieuwkomer dus in zekere zin een rol in het contact. Ook een andere nieuwkomer geeft aan dat het niet automatisch is dat mensen met een buitenlandse achtergrond de Nederlandse taal goed beheersen. Vanuit de wijk school wordt er rekening mee gehouden met zulke taal- en culturele verschillen, en dat is iets wat deze nieuwkomer wel irriteert: *"kijk als die mensen op straat lopen en die praten onderling, vooral wat oudere mensen, ja die praten wat makkelijker als ze Turks of Marokkaans of wat dan ook praten, dat vind ik dan ook niet zo erg, het enige bijvoorbeeld wat mij bijvoorbeeld op die school nog wel eens irriteert [...] is bijvoorbeeld van eh als er in die klas ehm... zeg maar ehm, door die ouders dan in die taal gesproken wordt, ja, en als ik dan ook nog zie dat er dan nog boekjes in die taal liggen, ja dan gaan m'n nekharen recht van overeind..." (N1).* Dit terwijl dezelfde nieuwkomer aangeeft graag bij Turkse winkels boodschappen te doen, goed contact te hebben met burens met een buitenlandse achtergrond en niet snapt dat er ook burens zijn die dat contact niet zoeken. Deze en sommige andere nieuwkomers lijken wat intensiever contact te hebben met burens met een buitenlandse achtergrond. Zij noemen ten aanzien van hun contact dingen als gezamenlijk koffie drinken (in huis of in de tuin), elkaar helpen, dingen van elkaar lenen, een souvenir cadeau krijgen na een vakantie, bij elkaar eten, opeens eten cadeau krijgen (bijvoorbeeld wanneer het suikerfeest is) of uitnodigd worden voor een huwelijk (N1, N2, N8). Een van hen geeft aan de mix van verschillende achtergronden in de wijk onverwacht leuk te vinden: *"wat je ook vaak in wijken ziet, dat mensen van dezelfde cultuur dat die heel erg bij elkaar blijven, d'r is hier echt wel een mix, merk ik, en dat is leuk [...] Dat vind ik ook nog wel leuk aan de buurt, dat ie zo kleurrijk is. Dat was in het begin een beetje mijn angst, maar ik merk dat ik dat heel leuk vind" (N8).*

Toch geven een aantal geïnterviewde nieuwkomers aan dat deze "mix" niet zomaar plaatsvindt, maar dat er eerder sprake is van "groepjes" in de buurt (N1, N3). Het is in de praktijk kennelijk lastig om dat te voorkomen: *"en wat ik ook zie, vanuit school, is dat begonnen, vanuit Tandem, Tandem heeft eh... ja dit echt als een soort Vogelaarwijk (lacht) willen aanpakken, want er moest meer eh meer eh over hebben voor elkaar, de buurt aan de beurt, de beurt aan de buurt heette het, dus van dat uit gegeven, ja dat is dan bijna een beetje raar omdat je dan daar helemaal niet mee bezig bent, en je denkt van oh, is dat nodig (lacht), maar toen zijn er wat gesprekken geweest op school en is daar vanuit een groepje ouders gekomen die interesse hadden om verder eh... contacten te leggen en... dat is uitgegroeid tot een groep, groen-groep zeg maar [...] en dat was ja dat had te maken met ja nieuwbouw, weetjewel alles kaal, lelijk eh... ja geen geen bezieling, zeg maar van qua groen enzo [...] maar dan merk je ook dat er ook weer in zo'n groepje, en dat zie je ook op school met de actieve ouders, dat dat toch weer de mensen zijn die ja, gewend zijn om te vergaderen, gewend zijn om over dit soort onderwerpen (lacht) met elkaar te praten, gewoon hun mening te geven, dat soort dingen, dus dan krijg je toch weer een select groepje, en dat is ook met die groen-groep [...] Dat bestaat uit weer eh weer Nederlandse... mensen of eh... ja...ja ook weer hoger opgeleiden en [...] ja en die maken zich dan ook druk he, dan is het van dan komt dus die cultuurverschillen komen dan eh... meer naar boven, want dan [...] ja, Turkse mensen die hebben het vaak het idee dat ze de de de... vogels er een plezier mee doen als ze alles, als ze hun halve brood naar buiten gooien, en dat op het grasveld, weetjewel, en eh... en ja die die houden ook niet van dat groen allemaal dus het was ook niet dat er een Turkse moeder of of of eh bewoner konden vinden die zei van goh leuk, ik ga ook in de groen-groep zitten (lacht) dus, die hebben zoiets van mijn straatje moet gewoon netjes zijn en dat is het... dat kan je ook duidelijk zien, overal waar het bestraat is daar is meestal wel eh ja, die houden daar niet zo van. Dus maar dan zie je dus wel die die ergernissen komen dan boven, zo van binnen die groen-groep van ja weetjewel, waarom snappen ze nou niet dat daardoor en eh, muizen gesignaleerd waren, weetjewel, dat soort dingen, en ja dan is het toch lastig om dan over... ja over dat soort dingen met elkaar te praten. Dus dan moet daar weer over gedacht worden van hoe ga je dat voorzichtig doen, ja, dus dan denk ik van in die zin ben je nog niet zo vrij dan dat je denkt met z'n allen van goh dat gaan we gewoon, dat zeg je toch gewoon... zo is het ook weer niet" (N3).* Deze

nieuwkomers geven ook aan dat zij het idee hebben dat mensen met een buitenlandse achtergrond ook onderling meer naar elkaar toe trekken (N1, N3).

Een andere nieuwkomer, die eveneens aangeeft goed contact te hebben met burens met een buitenlandse achtergrond, denkt ook dat het mengen bemoeilijkt wordt doordat mensen toch een beetje geclusterd bij elkaar zitten: *“nou ja ik kan ook heel makkelijk met eh, met name met Turkse moeders, die ik van school ken en die ik in de wijk zie, Marokkaanse ook trouwens maar 't is merendeels Turks hier. Kan ik prima mee opschieten, is geen enkel probleem [...] ik denk dat ehm... dat ze geprobeerd hebben om er een mengelmoes van te maken van koop en huur, maar ja, de koop is wel heel erg geconcentreerd op een plek, en... in de huur, maar ik weet niet of jouw vragenlijst daar over gaat, in de huur hadden ze wel wat meer diversiteit mogen aanbrengen, vind ik...in de clustering van allochtonen en autochtonen. Ehm... ik heb de indruk dat in de straat hierachter, dat daar veel meer allochtone families wonen. Maar dat is de indruk hoor, die ik heb [...] het mengt... voor een deel. Hier in de straat wel... want er wonen wel mensen bijvoorbeeld met andere nationaliteiten en andere achtergronden, omdat je dan naast elkaar woont, elkaar vaker ziet, maak je heel makkelijk een praatje, en eh... ja, en de meeste mensen in de straat hebben ook erg, gewoon erg leuke mensen, en om de hoek, ja soms, als we ze van school kennen dan, ja, dan heb je daar contact mee (N4).*

Clustering of menging van woningen?

Het idee van koop- en huurwoningen door elkaar is volgens sommige nieuwkomers niet helemaal gelukt. N4 betoogde dit aan het einde van de vorige paragraaf; maar ook N1, N3, N4, en N7 geven aan dat de koop- en huurwoningen voor een deel van elkaar gescheiden liggen. Het versterkt het idee wat deze nieuwkomers hebben over kliekjesvorming/groepsvorming binnen de wijk. Zij vinden dit jammer en hadden liever wat meer mix van koop en huur door elkaar, en/of wat meer koopwoningen gezien (N1, N3, N4): *“het enigste wat ik eh... in die zin jammer vind, kijk wij hebben deze woning gekocht, en eh... ik zou het fijner vinden, of prettiger vinden, als de gemeente in de toekomst, en Portaal, gewoon meer huizen te koop zetten. Want... alleen deze straat is koop, en de Floraweg een gedeelte, en de rest is allemaal huur. En dan denk ik je hebt een oude wijk... die wil je ook... doe het dan even op een evenredige manier [...] dat er in ieder geval iets meer koop is. Want dan... dan heb je de garantie dat er natuurlijk wel... nog meer vermening plaatsvindt dan... dan dat er nu is. En veel mensen zijn ook weer in de huurwoningen herplaatst om het zo maar eens te zeggen.” (N1).* Een andere nieuwkomer betreurt dit ook: *“waarom hebben ze daar niet gewoon wat, nog wat meer koop en huur door mekaar gedaan he, ze zaten toen volgens mij vanuit de gemeente heel erg met het idee (lacht) oh maar dat kunnen we niet maken want we hebben die oude bewoners met hun koelkast voor de deur al zo hup d'ruit gegooid, huis platgewalst en nu moeten we wel hun tegemoet komen. Ja dus ik weet niet of, dat zou iets van ik weet niet hoeveel procent terugkomen maar meer dan de helft zou terugkomen...en dat is uiteindelijk niet gebeurd dus misschien dat er nog mensen waren die dachten van waar ik nu zit zit ik eigenlijk prima, het hoeft voor mij niet... en ook een aantal hebben ze volgens mij geweerd omdat ze dachten nou als die weer terugkomen dan wordt het echt helemaal niks [...] want er is een reden voor en dat snap ik niet zo goed, hebben ze nou gezegd van we maken d'r een koopstraatje van zodat mensen zich veilig, prettig of een voelen met gelijkgestemden, of hadden ze ook kunnen zeggen oke, drie huizen huur, drie huizen koop, ik noem maar wat, en we verdelen het door de hele wijk, want dan krijg je ook weer een heel ander wijkje.” (N3).*

Aan de andere kant geeft een andere geïnterviewde nieuwkomer juist aan dat de mix van koop- en huurwoningen goed gecreeerd is: *“wat ik gewoon... goed vind aan deze wijk is wel dat het eh... eh, dat ze heel bewust voor gekozen hebben om eh... eh de mensen door elkaar te zetten, dus ook eh huur en eh koopwoningen [...] ik vind dat wel fijn, omdat... door de huurwoningen zijn, kwamen d'r ook ouwe bewoners terug, en dat heeft de buurt wel z'n... toch ook wel een deel van z'n karakter behouden. Weetjewel, dan blijft het toch nog wel een beetje... ook nog de buurt van 'de gewone mens' en dat... dat vind ik wel leuk. En daar vind ik wel goed over nagedacht en ook... eh... ja, in de Distelstraat eh... dat is heel veel huur, en daar zitten ook wel met name veel buitenlandse mensen,*

maar het is niet zo dat dat is van eh... hup, allemaal op een stuk, weetjewel, het is gewoon goed verdeeld en ik ehm... ik weet niet of het heel bewust is gedaan maar... ja dat vind ik op zich wel eh... wel leuk, ja" (N8). Ook een andere nieuwkomer waardeert de sociale mix in de Wolfskuil hoger dan de eenvormigheid in veel andere nieuwbouwwijken als bijvoorbeeld Oosterhout: *"kijk, los van de, dat ik daar ook wel nade.. of aandachtspunten zie, of nadelen of wat negatieve dingen, vind ik het zelf altijd nog veel leuker dan, [vrienden] van ons wonen in Oosterhout, en heel kinderachtig van mij, maar iedere keer als we daarvan weggaan dan zeg ik, ja maar over enclaves gesproken, dit is pas echt een enclave. Daar woont zo, ja dat is allemaal gelijkvormig, die huizen zijn ook allemaal hetzelfde [...] daar is niks mis mee, en ik snap ook wel dat mensen dat prettig vinden, alleen ik zou dat niet prettig vinden"* (N6).

Straatnaamgeving

Sommige geïnterviewde nieuwkomers hebben zich destijds bezig gehouden met de straatnaamgeving in de wijk. Zij geven aan destijds gepleit te hebben voor de straatnaam 'Lavendelstraat' in plaats van 'Bremstraat'. De discussie hierover in de raadsvergadering is uiteindelijk in hun voordeel beslecht: de nieuwe straat heet nog altijd 'Lavendelstraat' (zie paragraaf 3.3). Toch kijken zij hier met een vervelend gevoel op terug, en geven het volgende aan: *"als het doel is van dit onderzoek dat de je, dat de gemeente in de toekomst dit soort dingen beter begeleiden dan moeten ze iets doen aan eh... informatievoorziening naar de bewoners toe"* en daarbij gaat het om de naamgeving van de huidige Lavendelstraat. De naam 'Bremstraat' was destijds naar hen toe gecommuniceerd als een keuze 'van de bewoners': *"op een gegeven moment is toen het bericht naar buiten gebracht dat eh, Portaal, eh... Portaal bracht het bericht naar buiten dat de straat Bremstraat zou heten. Naar de wens van de bewoners. En toen dacht ik... mij is niks gevraagd. En ik kende dus drie andere mensen inmiddels dus ik heb gebeld ik zeg hebben jullie iets gehoord? Nee, ook niet, ook niet, ook niet, toen dacht ik van wat raar? Dus toen heb ik gebeld naar de gemeente, en eh... die gaf aan [...] dat volgens Portaal een meerderheid van de bewoners had gezegd dat... en toen dacht ik wat raar, dus toen dacht ik van nou dat klopt niet, en toen dacht ik ook Portaal, Portaal heeft in deze straat, nou ja, dan twee huizen, en dat hoekhuis hier waar dan die stichting Dichterbij in zit, denk nou dat kan nooit een meerderheid van de bewoners zijn."* Dit terwijl deze nieuwkomers en andere nieuwkomers die zij kenden deze naam helemaal niet mooi vonden en niet gekend waren in deze beslissing. Zij voelden zich gepasseerd en zijn daarop in actie gekomen om de straatnaam te veranderen in Lavendelstraat.

Pas achteraf, toen het pleit over de straatnaam in hun voordeel beslecht was, begrepen deze nieuwkomers dat het een commissie van 'oude bewoners' was geweest die via Portaal had gepleit voor de naam 'Bremstraat'. *"En het lag ook heel gevoelig want die Bremstraat, dat wist ik ook helemaal niet, dat wisten wij allemaal niet, was dus een van de oudste straten en daar was juist he, dat lag juist heel gevoelig want zij wilden heel graag die straat terug, ja... ik denk dat dat heel erg, dat als het anders was geformuleerd dat we dan hadden gezegd van nou, weetjewat, het is voor oud-bewoners zo belangrijk, daarom hebben wij gekozen [...] dan had niemand daar wat over gezegd."* Terugkijkend geven deze geïnterviewde nieuwkomers geven aan dat wanneer dit destijds beter gecommuniceerd was vanuit de gemeente en/of Portaal, zij deze wens van de 'oude bewoners' graag hadden gerespecteerd en waarschijnlijk geen procedure waren begonnen om de naam te wijzigen. Dit is dan ook een kritisch punt naar de gemeente toe: *"achteraf bleek, en dat vond ik dan wel heel sneu, dat die meerderheid van de bewoners sloeg op een soort van commissie die was samengesteld uit oud-bewoners hier, die graag nog een stukje van de oude Wolfskuil wilden behouden, en dat was dan namens hun, de Bremstraat. En dan denk ik van ja, als je dan als gemeente zegt, er zijn oud-bewoners die straks weer terugkeren en die graag een stukje van de authentieke Wolfskuil nog terug willen zien in de straat, had ik geen brief geschreven! [...] dat is iets, denk ik, ehm... als je... bestaande bouw gaat platgooien en daar nieuwe mensen in laat komen en je wil dat proces begeleiden en gevoeligheden bij mensen weghalen, dan moet je dit goed communiceren. Dat voorkomt een hoop ellende."*

Positieve punten van, en verbondenheid met Wolfskuil

Sommige nieuwkomers geven aan dat zij zich door de jaren heen steeds meer verbonden zijn gaan voelen met de wijk Wolfskuil. Zeker in het begin droeg het onderlinge contact bij aan een 'welkom' gevoel. Een van hen noemt in dit verband een welkomstfeest wat georganiseerd is voordat de huizen er stonden: *"dat was toen feestelijke opening van het terrein of de bouw of iets dergelijks, stond er een tent met tafels met perceelnummers en kavelnummers dus toen ook met een aantal mensen al wat adressen kunnen uitwisselen met die buurman [...] nog met een paar mensen verderop, en ja, daar klikte het mee, ik denk nou dan heb je in ieder geval alvast een paar mensen in de straat [...] kijk want wat dan wel heel goed gegaan is [...] zijn de gewoon veel activiteiten die georganiseerd zijn om je alvast het gevoel van welkom te geven, in de wijk, zoals een markt... en dat sowieso ook, dat in die tent hier, ik weet niet of dat vanuit de gemeente of vanuit de Proper Stok was... prima, hartstikke goed, ehm... d'r was ook een markt, een soort van informatiemarkt, waarin ook huisartsen, scholen, allerlei dingen mensen instanties uit de omgeving zich presenteerden, dat was bij de molen, dat was dat was ook heel goed eh... dat je meteen al wist dat er begin augustus hier dat Kuulse wijkfeest zou zijn, dus nee dat zijn, dat is wel goed, dat er wel alles wat er aan initiatieven was dat dat ook meteen onder de aandacht werd gebracht en dat je daar ook van harte voor wordt uitgenodigd. Dus dat is wel goed."* (N4). Ook vertelden enkele nieuwkomers dat zij de beginperiode, toen iedereen er net "nieuw" kwam wonen, gezellig vonden: *"we kwamen hier natuurlijk met een hele rits allemaal nieuwbouw, dus dat was eigenlijk heel gezellig want je bent op dat moment natuurlijk allemaal met hetzelfde bezig en eh... schuttingen waren er allemaal nog niet, dus iedereen liep ook bij elkaar naar binnen, ja, dat was gewoon heel gezellig"* (N8, ook N4 en N5 noemen dit expliciet).

Enkele nieuwkomers geven ook aan zich (in de loop der jaren) steeds meer verbonden te voelen met de wijk. Een van hen noemt bijvoorbeeld het thuis voelen wanneer je door de wijk fietst, en is lyrisch over de molen en het groen van het park midden in de stad: *"die molen geeft de wijk veel uitstraling, gewoon dat hele landelijke eromheen [...] dat je midden in Nijmegen zit maar dat je wel veel groen om je heen hebt. Dat vind ik eh... ja dat vind ik wel heel mooi."* (N4). Een ander geeft aan in eerste instantie de Wolfskuil niet als de meest ideale wijk in Nijmegen te zien, maar zichzelf aan de andere kant wel steeds meer thuis is gaan voelen: *"het gevoel alsof je ja, weetjewel, een beetje toch een klein beetje op een eiland zit rondom, waaromheen dan toch mensen wonen waar je niet direct aansluiting mee hebt. Dus je zit wel goed, dat is het niet, maar om nou te zeggen van nou dit is dan mijn ideaal, nee dat dat.. kan ik ook niet zeggen. Het is goed for the time being zeg maar... [...] ergens baal ik ervan dat ik me steeds meer thuis ga voelen (lacht) ik denk van nou als dat over een paar jaar nog erger wordt dan blijf ik hier echt zitten!"* (N3). Andere nieuwkomers hebben zich al helemaal vereenzelvigd met dat idee en zijn voorlopig niet van plan om te verhuizen (N1, N6, N8). Een van hen geeft aan een aanval op de Wolfskuil inmiddels persoonlijk op te vatten: *"ik noem het ook echt 'mijn wijk' [...] want ik heb nu ook zoiets van eh, eh... als mensen beginnen over de Wolfskuil van 'oeh, woon je in de Wolfskuil, oeh oeh oeh' weet je wel, dan kan ik echt boos worden! Dan denk ik doe even normaal! Ik woon er hartstikke fijn en prettig [...] en nu heb ik zelfs in mijn hoofd van nou eh, ik kan hier in deze, in deze wijk oud worden, ik wil niet zeggen in dit huis, maar... ja ik zou het prima vinden om gewoon eh... op mijn vijfenzestigste naar dat flatje daar te verhuizen of zo, ik noem maar wat (lacht)"* (N8). Dit laatste gevoel geldt overigens niet voor iedereen, onder de geïnterviewden was bijvoorbeeld ook zeker een bewoner die weliswaar prima woonde in de Wolfskuil, maar een verhuizing naar elders in Nijmegen zeker niet uitsloot (N7).

Verder wordt de aanwezigheid van woningen vanuit Dichterbij en de Driestroom door een van de bewoners genoemd als een min of meer positief gegeven in de wijk: *"En wat ze ook, eh... ze hebben natuurlijk ook wat woningen... van Dichterbij bijvoorbeeld he, en volgens mij ook van de Driestroom... [...] Ja, ben ik ook wel benieuwd naar, hoe die zich eh... (lacht) hoe die het hier vinden. [...] ja, wel eens wat onrust heeft gegeven omdat, daar wonen steeds weer andere typen... klanten... immers de een maakt herrie en de ander eh... (lacht) vergeet even zijn deur dicht te doen als ie muziek draait en... ja, dus dat eh... maar goed, dat vind ik ook wel weer grappig, op school wordt dat ook wel eh... worden"*

die ook heel erg betrokken, dus dat eh... ja, die geven binnenkort geloof ik, een dezer dagen een informatieavond... ik weet niet, kan je komen om je vragen te stellen" (N3).

Kuulse Wijkfestival

Het Kuulse Wijkfestival wordt door veel nieuwkomers gezien als een van de positieve initiatieven in de wijk (N1, N2, N3, N4, N7, N8), al hebben een aantal van hen de laatste editie overgeslagen vanwege het slechte weer. Ze vinden het een gezellig buurtfestival, al vindt een nieuwkomer het jammer: *"dat er te weinig aandacht aan wordt besteed, nu is er zo weinig aandacht aan besteed [...] ik vond ik dacht van nou daar moet veel meer aandacht, want het is gewoon superleuk... en ze hebben er ook nu veel meer nog aan gedaan... ehm... ja dat zou grootser kunnen... ik denk dat het Kuulse, dat is ook ehm [...] in meer straten, ja dat is wel zo, maar in meer straten kunnen zijn, dat maakt het ook nog wat leuker want het is nou een straat, en dan is het klaar, je zou best nog wel wat zijstraatjes, dat je bijna een soort Koninginnemarkt maakt, met van oh even in dat straatje en iedereen ook, kinderen verkopen hun spulletjes, en niet direct van oh je moet een kraampje huren, voor veel geld en ook al zitten er ook de proffesionele... kramen he, spulletjes verhuurders, maar dan heb je volgens mij nog meer saamhorigheid. [Interviewer: als iedereen gewoon een kleedje neer kan leggen en eh...?] "Ja, ja. Ik zou dat toch wel eh... ja. Ja ik zou dat wel beter nog vinden. Ja, want het is wel een terugkerend iets waar iedereen wel van weet oh leuk [...] waar iedereen ook wel naar toe gaat, ja, want je komt er altijd wel heel veel bekende mensen tegen. Ja. Ja, nee dat is wel een goed iets." (N3).*

Buurtrangers

Een ander initiatief in de buurt wat door veel nieuwkomers positief gewaardeerd wordt zijn de buurtrangers, de kinderen die onder begeleiding van buurtvrijwilligers afval opruimen in de buurt: *"die buurtrangers [...] waarmee je vanuit de gemeente ook van ja, ok, wat geld komt, en eh hesjes en dat wordt ehm... faciliteren, ja, dat is heel goed. En daarmee creëer je denk ik ook een ja, gevoel van he wacht eens, deze wijk is van ons he, en daar zijn we ook medeverantwoordelijk voor. Dat is wel prettig." (N4).* Ook een andere nieuwkomer waardeert het initiatief: *"Ja ze doen volgens mij ook eh... vuil ophalen op straat, 't vuil... weetjewel, van dat zwerfvuil. [...] Jawel, dat werkt goed. Maar 't lijkt me een beetje veel, ik zie de gemeente hier ook best wel vaak rondlopen, maar goed" (N7).*

Een andere nieuwkomer weet dat de buurtrangers op dit moment wel even stil liggen: *"de buurtrangers [...] ja, de afval... prikkertjes...ja, nou dat is dus ook heel grappig, dat heeft echt wel al eh, ik denk toch wel de afgelopen twee jaar is dat eh heel actief geweest, met aardig wat kindjes vanuit de school geworven... en ook vanuit de buurt, en dat was ook dus een groepje kinderen ja van alle groepen zeg maar [...] dat heeft toch wel een poosje heel goed gelopen met eh, steeds twee ouders [...] ja dat geeft natuurlijk ook wel een band, want dan leer je opeens mensen kennen [uit een van de andere straten] die je daarvoor nooit sprak, en eh... en die gaat nu ook weer hun kind dan naar de Wieken doen, dus ja, zo krijg je wel een soort verspreiding van meerdere (lacht)... dingen, ja [...] maar ja uiteindelijk is het nu eventjes stilgelegd want ja 't... 't is eh... valt nog niet mee om met het gedrag van eh... sommige kinderen om te gaan... dus dat is... speelt dan toch ook, dat dat eh... ja de kinderen onderling ook niet altijd even aardig waren tegen elkaar en eh... ja. En een aantal Turkse jongetjes die er... die toch wel... ja, weetjewel, een beetje baldadig, of ook eigenlijk ook geen zin maar ja ze kregen d'r geld voor dus daarom deden ze het ook... ja dus het was echt een beetje eh... en dan en toen kwam ook wel d'ruit dat er... ja dat er gewoon te weinig rommel ligt [...] ja dus die begonnen zich te vervelen" (N3).* Overigens neemt deze nieuwkomer aan dat het project slechts tijdelijk stil ligt en nog niet definitief voorbij is: *"dat is meer moeten bezinnen van pakken we het nou aan, moeten we het een keer in de twee weken doen [...] en dan is het nog steeds zo weet je dat dat het dan ook dat het dan aangeeft van de nieuwe Wolfskuil... stukje en het oude Wolfskuil... stukje [...] ook met die buurtrangers is het allemaal een beetje van eigenlijk zouden we best... meer samen op kunnen gaan ik bedoel je kan ook je buurtrangers in de oude Wolfskuil gewoon hun hun... ding laten doen, dan heb je misschien veel meer te doen, maar ja dat dat... dat is dan vanuit een groepje ouders hier... en dan*

dan... ja bedenken die niet met zijn allen van eh [...] we maken de Wolfskuil groter dan het voor ons is [...] 't is een beetje eigenbelang denk ik... even lelijk gezegd. We vinden het fijn dat dat als wij naar buiten kijken dat het er leuk uitziet (lacht), en of dat nou in die straten verder eh... ja" En dat is jammer, want dat soort projecten zijn juist heel mooie middelen om meer saamhorigheid te krijgen" (N3).

Dat laatste, het buurtrangersproject ook buiten het nieuwbouwgebied wat meer inzetten is iets wat een andere nieuwkomer zou toejuichen, om eventuele tegenstellingen tussen het nieuwbouwgebied en de rest van de wijk wat weg te nemen: *"ooit ook was d'r ook iets op school en toen was het van ja, was het dan voor de kinderen van de nieuwbouw, en... ik voelde me daar heel vervelend bij, want toen had ik zoiets van... [...] waarom alleen maar voor de kinderen van de nieuwbouw [...] dat was met eh de buurtrangers eh... was dat, en dat was eigenlijk van, het antwoord was van ja, we moeten ergens beginnen. En we willen gewoon een blok pakken, en we pakken nu het nieuwbouwblok. En ja... ik had daar, ik had daar moeite mee. En dan snap ik dat je daar als oud-bewoner, en er komen nieuwe mensen in je wijk, en... die kinderen mogen dat wel, en jouw kind wil misschien ook wel buurtranger worden, en dat kan dan niet omdat ie in een oud huis woont dan denk ik van ja, daar daar... dat vond ik wel moeilijk, maar ehm... dus dan snap ik ook wel dat dat mensen zoiets krijgen van hm, weer die nieuwbouw" (N8).*

Ideeen voor in de toekomst

Horecavoorziening

Enkele nieuwkomers geven aan een buurtcafé of horecavoorziening in de wijk te missen: een plek waar je gezellig binnen of buiten op een terras koffie kan drinken of wat kan eten, en waar mensen in de buurt elkaar ook tegen komen: *"Een buurtcafe, een terrasje, je hebt daarzo wel een terras maar dat is zo maar, dat is bijna nooit open, en anders zit je in de Koninginnelaan, en daar zitten meer de Turkse en de Marokkaanse eetcafeetjes [...] net zoals bij eh... Bottendaal, daar hebben ze zo'n biologisch bakkerijtje... neergezet, zo... zoiets waar je een kop koffie kan drinken, waar je met kinderen kan zitten... [...] In de buurt een terrasje, ja [...] Nou ik denk als je zoiets ziet, dat je dan ook ander publiek meer binnen krijgt, dat je dan ook een beetje iets aan de sociale cohesie kan doen" (N5).* Want het is volgens een andere nieuwkomer *"jammer... dat er zo weinig aan horeca wordt gedaan. Want wat wat zie je nou, ehm... boven, op de Floraweg, heb je natuurlijk de Sfeer, de Sfeermolen, nou superleuke locatie, maar dan kom je daar en dan zijn ze weer aan het trouwen of dan hebben ze weer een vijftigjarig wat voor feest (lacht). Ja dan kan je daar niet zitten. Dus je weet nooit wanneer ze wanneer ze eh... het zou zo mooi een bindingsplek ook zijn voor mensen die gewoon even lekker een kopje koffie willen drinken [...] een beetje trendier zaak of eh... lekker even wat drinken, een broodjeszaak of een eh... en dan dan denk ik ook dat geeft zo'n wijk ook meer levendigheid. En dan denk ik dat je wel eh... ja dat je weetjewel deze wijk mist gewoon nog levendigheid. De levendigheid van toen dat wilden ze niet, dat was te levendig (lacht) [...] die van voor de deur, maar een andere [...] er is geen andere levendigheid voor in de plaats gekomen en dan denk ik van dat is gewoon superleuk, die straat in Bottendaal, daar trekken ook mensen allemaal naar toe en volgens mij is het daar ook multiculti en is dat juist eh... prima. [...] Je kan er koffie drinken, je kan ook even naar de supermarkt, bijvoorbeeld, en hier heb je de Molenweg, en de Molenweg vind ik ook daar denk ik van daar komen steeds meer winkels die allemaal eh op de Turkse mensen, dat maakt die ook, ja als je het dan hebt van voel je je dan thuis, dan maakt dat, geeft het je ook een beetje het idee van ja welke kant gaat het hier op? Waarom niet gewoon een leuke... leuke... ja zitgelegenheid, waar je gewoon lekker wat koffie kan drinken in plaats van weer een eh... Turkse markt. Ja ik bedoel dan is het wel prima, dat die d'r zijn, maar het is wel weer een beetje te veel van hetzelfde, dan [...] ik vind ook de de eh... de manier waarop het is ingedeeld he, dus eh... hier winkels, een doorgaande weg, een parkeerplaats die die niet werkt, want het is gewoon altijd veel te druk, voor al die mensen die naar de Albert Heijn gaan kunnen hun auto niet kwijt, is veel te smal en te druk, d'r is eigenlijk geen gezelligheid, het is je komt daar omdat je er moet wezen..." (N3).* Deze nieuwkomer betoogde

dat de bestaande horeca in de vorm van fastfood-zaken al laat zien dat een leuke horecazaak levendigheid brengt in de buurt, en noemt hierbij als voorbeeld de pizzeria aan de Wolfskuilseweg: *“dat wordt al een beetje de buurt-pizzeria, want die mens, die mannen die kennen de mensen (lacht), iedereen komt daar ongeveer zijn pizza kopen, dat vind ik wel eh... ik denk dat horeca wel veel zou kunnen doen. Ja en dan is de Sfeermolen weer net... het is een prachtige locatie maar weer net misschien ook voor de gewone Wolfskuilers weer een een brug te ver [...] als je gewoon een beetje een... een een een... ja Grand Café begint, zeg maar, denk ik dat je daar heel veel mensen naar toe trekt [...] dat kan ook echt een plek zijn waar oud en nieuw bij elkaar komt”* (N3).

Straat/buurtfeest

Een aantal andere nieuwkomers suggereert een ander idee wat leuk is voor de buurt en wat kan helpen de sociale samenhang in de buurt nog wat te versterken: een groot straat-/buurtfeest (N1, N2, N2, N7, N8 noemen dit idee). Sommigen noemen dit omdat zij zoiets kennen uit andere buurten of uit hun eigen oude buurt: *“Bij onze ouwe buurt hadden we elk jaar een buurtfeest, dus komen alle mensen van de buurt samen, en dan gaan we allemaal activiteiten doen, en daarna gaan we gezellig samen eten, en daarna ja, krijgen we nog feest. [...] ik denk gewoon voor de... voor de nieuwbouwwoningen of zo? Maar ook een paar van die daarachter wonen?”* (N2, ook N8 geeft aan het uit andere buurten te kennen). Sommigen van hen geven aan dat het nadrukkelijk wel een feest op straat is, en niet bij mensen thuis: *“Nou wat mij gewoon wel leuk lijkt is eh... als de andere mensen dat ook willen doen in de Wolfskuil, een speelstraat, maar dan ook eh... met mensen afspreken van goh wie maakt iedereen lekkere hapjes, en dan ook een beetje baklava en eh... (lacht) [...] meer gezelligheid brengen in de wijk is denk ik belangrijk. En dat moet toch ook wel vanuit de openbare ruimte komen, vind ik”* (N3); *“... en ik noem nou een barbecue maar het kan ook net zo goed iets anders zijn, maar... ja dat is iets heel simpels, dat is heel makkelijk te organiseren, hoeft je helemaal niet zo heel veel tijd in te steken en... ik denk dat dat, voor sommige mensen, ook zeker in in deze straat... d'r zijn hier gewoon een aantal mensen, dat kan ik zo aanwijzen, gewoon... het misschien wel leuk vinden om dat contact te hebben maar...[...] en dan denk ik van ja, als je nou zegt van oke, we organiseren een straatfeest, dan... is misschien de drempel wel wat lager om eh...”* (N8). Op straat feest vieren is laagdrempeliger en gemakkelijker, het idee is dat verschillende groepen in de buurt dan makkelijker met elkaar in contact komen. Voor de nieuwkomers die het idee opperen vormt tijdgebrek tot nu toe de belangrijkste belemmering om een dergelijk feest te organiseren: *“ik heb wel eens zitten denken om een keer een heel groot feest hierachter eh... weet ik veel een grote feesttent of zo hier dat een beetje al die groepen bij elkaar komen, maar...[...] als ik dat zelf moet gaan organiseren heb ik een beetje weinig tijd voor, want ik heb het zelf ontzettend druk met mijn werk en... dus dat is een beetje lastig”* (N7, ook N1 en N8 noemen tijdgebrek als reden om nog niks te organiseren). En ja, als niemand het doet, dan gebeurt het ook niet, aldus N1: *“allemaal zeggen we wel eens we zouden eens iets moeten doen met de straat he, en ehm... maar niemand... [...] niemand neemt initiatief”* (N1). Toch zijn er een aantal die het plan wel serieus opgevat hebben om als de gelegenheid zich voordoet, gezamenlijk het initiatief te pakken (N1, N2).